

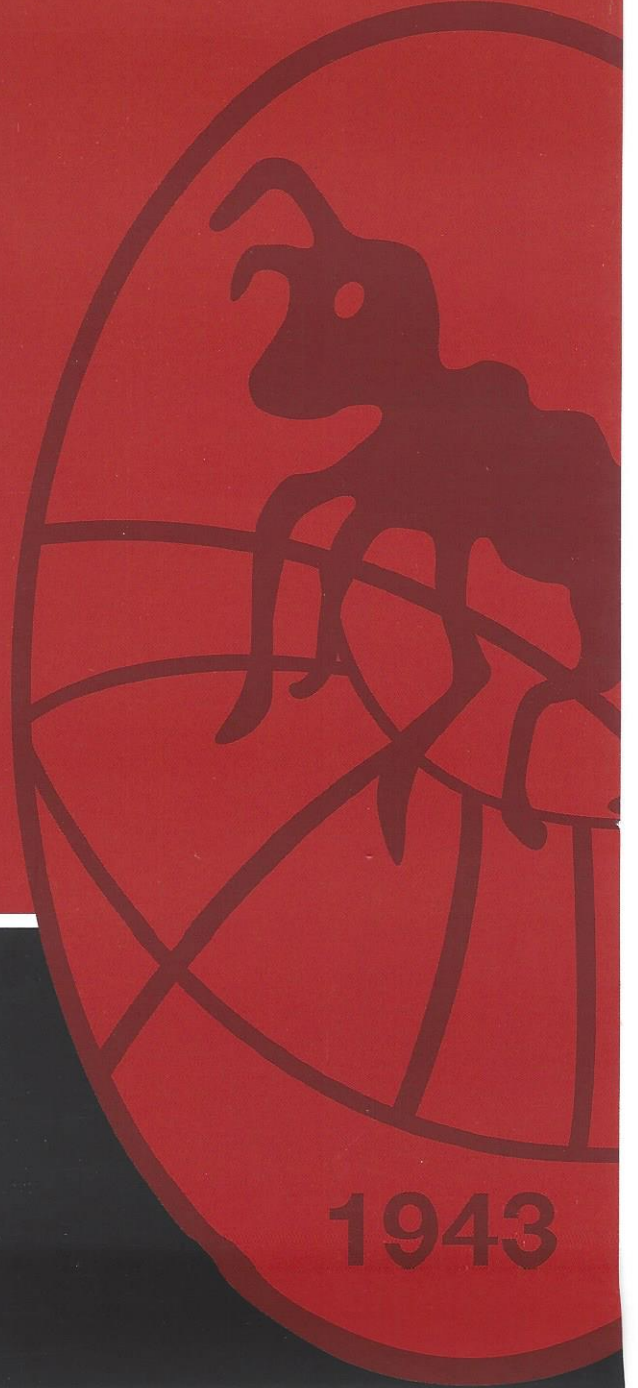

iktisat dergisi®

sayı: 538

10 TL

100 yıl sonra
“ekim devrimi”

İlker Aktükün • Y. Doğan Çetinkaya • Hakan Güneş
Kıvanç Yiğit Mısırlı • Özgür Şahin • Ateş Uslu • Sinan Yıldırım

1943

**EN
ZOR
ANINDA**

**DOSTUN
HEP
YANINDA**

MAPFRE Sigorta

Emin Ellerdесiniz

www.mapfre.com.tr

iktisat dergisi

Sayı: 538 Temmuz - Aralık 2017

Fiyatı: 10 TL.

ISSN 1302 3535

i.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin
hakemli yayın organıdır

Aylık Dergi

Kurucuları

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi

i.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Adına

Yönetim Kurulu Başkanı

Sevil Usanmaz

Genel Yayın Yönetmeni

Serhat Aligil

Yayın Kurulu

Hikmet Akçiçek (Yazı İşleri Müdürü)
Aylin Aktükün, İlker Aktükün,
Serhat Aligil, Aylin Altınay, Başak Ergüder,
Özge İzdeş, Derya Kömürçü,
Yasemin Öztürk, Mehmet Türkay,
Berna Uymaz, Sinan Yıldırım

Editör Kurulu

Özlin Akgüç, Mehmet Altan, Kaya Ardiç,
Cengiz Arın, Taner Berksoy, Fuat Ercan,
Nihat Falay, Tamer İlgüden,
Ahmet Haşim Köse, Kuvvet Lordoğlu,
Hakan Ongan, İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Umüt Şenesen, Gül Günver Turan,
İşaya Uşur, Erinç Yeldan

Yayın Kurulu Sekreteri

Emrah Cengiz

Yönetim Yeri

Galipdede Cad. Birlik Apt. No:24/1 Tünel
34420 Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: +90 (212) 252 61 30 - 292 60 64
Fax: +90 (212) 292 60 85

E-Posta

iktisatdergisi@gmail.com

Dizgi ve Mizanpaj

Halim Mert İnan - mertinan00@gmail.com

Baskı

Ceylan Matbaa
Maltepe Mah D. Paşa cad Güven İş Merk
No:83/ 317-318- 319 Zeytinburnu/İstanbul
Tel: 0212 613 10 79 Sertifika No: 23352

Dağıtım

Detay Dağıtım 0212 216 01 86

iktisat dergisi

tarafından taranmaktadır

Abone Koşulları

Yıllık 60 TL

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

Yıllık 50 TL

Yurtdışı: 90\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

İş Bankası: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;

görseller yazarlara aittir.

Bir abonelik dönemi 6 sayıyı kapsamaktadır.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi:

30 Haziran 2018

İçindekiler

editörden **2**

Ateş Uslu **50**

rusya'da sosyalist düşüncenin
oluşumu: narodnizmden
marksizme (1840-1897)

Y. Doğan Çetinkaya **3**

1917 devrimi'nin tarihyazımı

Hakan Güneş **69**

bozkırda devrim:
türkistan'da sovyet iktidarı

İlker Aktükün **18**

1917 ekim devrimi
neden rusya'da gerçekleşti?

Kıvaç Yiğit Mısırlı **82**

kitap değerlendirmesi
komünizmin tarih dışı tarihi

Sinan Yıldırım **37**

devrim ve savaş karşıtı hareket

Özgür Şahin **86**

kitap değerlendirmesi
entelektüel bağlamı düşünmek:
bir disiplin olarak siyasal
düşünceler tarihine giriş

Sayı: 538 Temmuz - Aralık 2017
Fiyatı: 10 TL.
ISSN 1302 3535

100 yıl sonra "Ekim Devrimi"

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergide yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.

Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilim alanıyla sınırlıdır.

Yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar hakem denetiminden geçer.

Teknik Özellikler:

Makale Microsoft word programıyla yazılmalıdır. Dört adet A4 boyutunda çıktıyla, 200 kelimelik bir özet ve en fazla 8 anahtar kelime ile teslim edilmelidir.

Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşabilecek iş ve cep telefonlarını, email adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.

Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır

Fransız Devrimi, nasıl ki 19. yüzyılda, uluslararası siyasal sistemin yapısı ve insanlığın değerleri üzerinde köklü bir değişiklik gerçekleştiyse, 19. yüzyılın sonunu 20. yüzyılın başlangıcını belirleyen 1917 Ekim Devrimi de, ikinci defa, uluslararası siyasal sistemde ve insanlığın değerlerinde köklü bir değişiklik yaşanmasına neden oldu.

20. yüzyıl başında toplumun alt tabakasını oluşturan geniş işçi yığınları tarafından insanlığın kurtuluşunun dönüm noktası olarak heyecanla karşılanan bu büyük tarihsel olayın tanığı ve taraftarı olan Amerikalı gazeteci John Reed, Ekim Devrimi'nin hemen ertesinde şunları söylüyordu: "Bolşevik Devrimi'nden bir serüven olarak söz açmak modadır. Olsun! Eğer serüvenden söz etmek gerekirse çalışan kitlelere tarih sayfalarını açan ve her şeyi onların doğal ve büyük istemlerine bağlı kılan, insanlığın yaşadığı en görkemli serüvenlerden birisi olarak söz etmek gerekir" diyordu.

İçinde yaşadığımız 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bile, hala Ekim Devrimi ile açılan sürecin geldiği noktanın tartışılması, Reed'in yüz yıl evvel ne kadar haklı bir saptama yaptığını gösteriyor. Nitekim 20. yüzyılı günümüz dünyasına bağlayan bir yaş aralığında olan Fransız düşünür, sosyolog Edgar Morin de, Reed'den onlarca yıl sonra, benzer bir saptamayı yapıyor ve "Sovyetler Birliği serüveni, insanlığın en muazzam deneyimi ve en önemli sorunudur" diyordu. Morin aslında önemli bir tespitte bulunuyor. Gerçekten de, sömürünün, sınıfların, sınırların, savaşların olmadığı, eşit ve özgür insanların yaşadığı bir dünya için başlayan serüvenin, vardığı nokta ve sonuçlar, insanlığın önünde hala bir «sorun» olarak duruyor.

İktisat Dergisi'nin bu sayısında üzerinden 100 yıl geçmiş bu büyük tarihsel serüveni mercek altına almak istedik. 1917 Ekim Devrimi nasıl bir dünyada, hangi tarihsel koşulların bir araya gelmesiyle, hangi düşünsel akımların kesişme noktasında ortaya çıkmıştı, çevresine ve dünyaya etkileri ne olmuştu sorularına, üzerinden geçen 100 yılın soğukkanlılığıyla, yanıt vermeye çalıştık. Umarız bugünlerde yoğunlaşan Ekim Devrimi tartışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmuş ve okuyucularımız için keyifle okunacak bir tarihsel anlatı bütünlüğü oluşturmuşuzdur.

Dostlukla,

İlker Aktükün

Nuray'ı Özleyeceğiz!

Dergimizin yayın kurulu üyesi, güzel arkadaşımız Doç. Dr. Nuray Ergüneş, 13 Şubat 2018 tarihinde aramızdan ayrıldı. Sessizliği ve sükûneti ile hayata her türlü ve her zaman müdahil olan Nuray, yaşadığı hastalığı da böyle taşıdı. Hayatımız boyunca insanlar kaybederiz. Bu sade bir gerçekliktir. Ancak farklılıkları vardır. Bazıları yaşarken kaybolurlar, söyleyecek bir şey yoktur, kayıptırlar. Bazılarını gerçekten kaybederiz ama kaybolmazlar, bir biçimde bizimle kalmaya devam ederler. Bu haliyle Nuray'ın yokluğunu her zaman hissedeceğiz, hep özleyeceğiz.

İktisat Dergisi Yayın Kurulu

1917 devrimi'nin tarihyazımı

özet

1917 Devrimi'ne ilişkin anlatı, analiz ve tarihyazımı o günden bugüne politik tutumlara, uluslararası rekabete ve belli dönemlerde ortaya çıkan ve hakim olan sosyal bilim tartışmalarına göre çeşitlilik arz etmiştir. Bu yazı yüz yıllık bir süre içinde 1917 Devrimi'ne ilişkin ortaya çıkan farklı ekolleri ve politik tartışmaları bağlamları içinde değerlendiriyor.

Y. Doğan
Çetinkaya*

anahtar sözcükler: 1917 Devrimi, Sovyetler Birliği, Devrim, Liberal Ekol, Revizyonizm, Soğuk Savaş, Postmodernizm

abstract

The narratives, analysis and historiography on 1917 Revolution is comprised of various schools and interpretations depending on various political positions, international competitions and trends that became an intellectual fashion in social sciences. The article deals with these different schools and political debates on 1917 Revolution in their own contexts.

keywords: 1917 Revolution, Soviet Union, Revolution, Liberal School, Revisionism, Cold War, Postmodernism

Bir devrimin nerede başlayıp nerede bittiği tartışmalı bir konudur. Devrimi oluşturan uzun vadeli şartlar, yapısal nedenler, onu gerçekleştiren aktörlerin yapıp ettikleri, içinde gerçekleştiği konjonktür, hemen öncesindeki olaylar ve sebepler onun nerede başladığına dair farklı dönüm noktalarına işaret eder. Benzer bir şekilde bir devrimin ne zaman, nerede ve ne şekilde sona erdiği de devrim sürecinde ortaya çıkan siyasal olaylar ve gerçekleşen yapısal değişikliklere yapılan vurguya göre farklılık arz edebilir. Aslında bir devrimin nerede başlatıldığı, nerede sonra erdirildiği o devrime nasıl bakıldığına da bir işaretidir. Tespiti yapanın neyi dahil edip, neyi dışladığı, neyi seçip, neyi ihmal ettiğine ilişkin bir ipucu sunar bize. Devrimin isimlendirilmesi bile bu seçimlerle ilgili olarak neyin öne çıkarılacağına da delalet edebilir¹. Bu seçimler tarihçilerin kuramsal ve politik

tercih, eğilim ve tutumlarının da bir sonucudur aslında. Bu tutum ve tercihler belli bir devrimin anlatısındaki farklı yorumları, ekolleri, gelenekleri veya kuşakları ortaya çıkarır. Bir devrimin şartlarının ve nedenlerinin tespiti, onu gerçekleştiren politik ve toplumsal aktörlerin seçimi, içinden geçtiği politik ve yapısal sürecin tahlili ve sonuçlarının tartışılması o devrimin tarihyazımını oluşturan en önemli başlıklardır. Diğer devrimlerde olduğu gibi 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri'nin de ne şekilde anlatıldığı bu unsurların nasıl ele alındığıyla doğrudan ilgili olmuştur. Bu yazı 1917 Devrimi'nin gerçekleştiği günden bugüne nasıl anlatıldığına kaba bir haritasını çizerek tarihyazımının ne şekilde geliştiğini özetlemeye çalışacak. Ancak bunu yaparken gerek devrimi oluşturan şartların ortaya çıktığı Çarlık Rusya'sına ilişkin literatüre gerekse de Stalin dönemine ilişkin tartış-

* İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Devrim hakkında ilk kalem oynatanlar birçok başka örnekte de olduğu gibi devrimi yaşayanlar, onu yapanlar veya ona şahit olanlardır.

malara ancak 1917 Devrimi bağlamında değinilecektir. Bundan dolayı her ne kadar öncesi ve sonrası da 1917 Devrimi tarih yazımına dahil edilebilirse de bu yazı kendini 1917 yılı ile sınırlı tutacaktır.

tarihyazımının serencamı

1917'ye ilişkin literatüre ve tarihyazımına kabaca bakıldığında şöyle bir seyir izlediği görülür. İlk önce devrimi yaşayanların ve şahit olanların oluşturdukları literatür çıkar karşımıza. Daha sonra 1960'ların sonuna kadar ana anlatıyı belirleyen ve Soğuk Savaş döneminde şekillenen Sovyetler Birliği'nin resmi anlatısı ve "liberal" olarak tanımlanan anti-komünist tarihyazımı. Bu iki damarın yavaş yavaş 1960'ların sonundan itibaren gözden düşmeye başlaması ile "Revizyonist" okul ortaya çıkar. En temel eserlerini 1970'li ve 1980'li yıllarda veren bu okul da aslında 1917'nin sosyal tarihine odaklanan bir külliyat oluşturur. Daha çok Sovyet Rusya dışında gelişse de Kruşçev dönemi ile başlayan bir değişimi burada da gözlemek mümkün. 1960'lı yıllar ile birlikte Sovyetler Birliği'nde de farklı yaklaşımlar görülmeye başlar. 1989'da Doğu Avrupa'daki rejimlerin, 1991'de de bizzat Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra ise tekrar anti-komünist literatürün küllerinden doğuşuna şahit olunur. Bunun yanında aynı dönemde post-modernist entelektüel modanın da etkisiyle kültürel çalışmaların ve dil tartışmalarının revizyonist ekolü başka bir hale dönüştürdüğü gözlenir.²

devrimi yaşayanlardan dinlemek

Devrim hakkında ilk kalem oynatanlar birçok başka örnekte de olduğu gibi devrimi yaşayanlar, onu yapanlar veya ona şahit olanlardır. Bu tanıklık, hatırat ve muhasebeler uzun bir süre devrime ilişkin literatüre de kaynaklık ederler. Gerek Sovyetler Birliği'nde gerekse de Sovyetler Birliği'nin dışında devrime ilişkin ilk külliyatı bu literatür oluşturmuştur. Daha sonra yavaş yavaş Sovyetler Birliği kendi resmi görüşünü oluşturdukça anlatı burada daha standart bir hal almaya başlamıştır. Özellikle 1917'den sonra kurulan Bolşevik rejime

muhalef olanlar ve "Batı"ya kaçanların yazdıkları tarih ve anlatılar ise "Batı"da ortaya çıkacak literatürün temelini teşkil etti. Elbette bu literatür tamamen rejime muhalif olanlar tarafından oluşturulmamış, devrimi sahiplenen farklı anlatıları da ihtiva etmişti.³

Bu anlatıların başında farklı siyasal geleneklerden gelen siyasal şahsiyetlerin devrim anıları ve geriye dönük değerlendirmeleri geliyordu kuşkusuz. Devrime sıradan bir insan, işçi, asker, köylü olarak katılanların bıraktıkları bakiye yine geç tarihlerde, özellikle toplumsal tarih çalışmalarının ve aşağıdan tarih akımının güç kazanmasıyla yeniden gün yüzüne çıkacaktı ancak.

Siyasal şahsiyetlerin başında da farklı siyasal partilerin önderlerinin yazdıkları geliyordu. Bunlardan bir tanesi Menşeviklerin sağ kanadının önemli bir temsilcisi olan Irakli Çeretelli'ydi. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra ilk önce Petrograd Sovyeti'ne bir süre sonra da Geçici Hükümet'e girerek bakan olan Çeretelli Ekim devrimi ile birlikte ilk önce memleketi Gürcistan'a daha sonra da hayatının sonuna kadar kalacağı sürgüne gidecekti. Çeretelli'nin anıları elbette Ekim Devrimi sonrası kurulacak rejime ve onun önderliğine oldukça eleştirel olacaktır. Ancak Paris'te basılmasına rağmen Rusça yayınlanan ve Şubat Devrimi üzerine olan kitabı sadece bu dile hakim olan uzmanlar tarafından kullanıldı "Batı" dünyasında. Rusça dışında Çeretelli'nin Şubat Devrimi üzerine anıları ve değerlendirmeleri 1955 yılında *Russian Review* dergisinde 4 parça halinde yayınlandı.⁴ Çeretelli 1959 yılında New York'da hayatını kaybetti.

Bir diğer önemli Menşevik Nikolai Sukhanov idi. Menşeviklerin sol kanadından yani bir Menşevik-Enternasyonalist olan Sukhanov, Çeretelli gibi yurt dışına sürgüne gitmemiş ancak Sovyetler Birliği içinde 10 yıl sürgüne gönderilmişti. Ancak yine de 1940 yılında zamanın politik temizlik hareketinden kurtulamayarak infaz edilmiştir. Sukhanov erken dönemlerde Rus devrimi üzerine çokça yazmıştır. Hatta bir biyografisi kendisini bu nedenle Rus Devrimi'nin vakanüvisi olarak adlandırmıştır.⁵ Sukha-

nov 1917 Devrimi üzerine kaleme aldığı yazılarını daha çok 1919 ve 1921 seneleri arasında yazmıştır. Yazdıkları ancak 1955 yılında İngilizce, 1967 yılında Almanca okuyabilenler için ulaşılabilir olmuştur.⁶ Devrim olduğunda Petrograd'da olan ve kurulan Petrograd Sovyeti'nde Bolşevikler temsil eden Alexander Shliapnikov da 1917 yılına ait anılarını yazmıştır. Hem Lenin, Kamenev ve Stalin gibi Bolşevik liderlerin imparatorluk içinde ve dışında sürgünde olmalarından dolayı Petrograd'da önde gelen Bolşeviklerden bir tanesi hem de bir metal işçisi olarak işçi hareketi içinde bir yerinin olması onun yazdıklarını daha bir önemli kılar. Ancak Shliapnikov Ekim 1917'ye doğru diğer sosyalist partiler ile birlikteliği savunduğu için Lenin ile ayrı düşer. Ancak partiden diğer bazı yoldaşlarının yaptığı gibi ayrılmaz ve 1918 yılında Emek Komiseri olarak çalışmaya devam eder. Ancak kısa bir süre sonra Bolşeviklerin işçilerin katılımını sağlamak yerine otoriter bir yöntem uygulamalarını eleştiren "işçi muhalefeti"nin önemli sözcülerinden bir tanesi olur. 1922 yılında Bolşevik Partiyi Komünist Enternasyonal'e şikayet etmeleri Parti için işçi muhalefetine bardağı taşıran son hamlesi olur. Shliapnikov ve yoldaşları art arda partiden atılır, hapis edilir ve en sonunda 1937 yılında infaz edilir. Shliapnikov da yazmaya muhalif olduktan sonra başlamıştır ve 1917'nin arifesini anlattığı ünlü eserini 1923 yılında yayınlamıştır.⁷

Hem devrim sürecinde hem de devrim sonrasında "Batı'da tarihyazımının şekillenmesinde en etkili şahsiyetlerden bir tanesi Sosyalist Devrimcilerin kurucularından ve liderlerinden Viktor Çernov'dur. 1917 öncesinde en yaygın örgütlenmeye sahip partilerden bir tanesi olan Sosyalist Devrimcilerin önderlerinden Çernov devrim sonrasında Kerenski'nin Geçici Hükümeti'nde bakanlık yapan şahsiyetlerinden bir tanesidir. Çernov 1918 Ocak ayında sadece bir gün toplanacak olan Kurucu Meclis'in de başkanlığını yapacaktı. Bu kurum yerine Tüm Rusya Sovyet Kongresi'nin gelmesi ile birlikte Çernov ilk önce Bolşevik karşıtı bir hükümette yer alacak ancak

daha sonra Batı'ya kaçmak durumunda kalacaktır. Çernov da diğer muhalifler gibi devrim anılarını ve değerlendirmelerini yazmaktan imtina etmeyecekti ve 1936 yılında İngilizce yayınlanan kitabı literatürde önemli bir yer edinecekti.⁸ Çernov eceliyle New York'ta 1952 yılında hayatını kaybetti. Anıları tarihyazımında daha sonra sıkça kullanılacak ve bu saydıklarımız arasında Türkçeye çevrilen nadir eserlerden bir tanesi Aleksandr Kerenski'nin muhasebesidir.⁹ Kerenski her ne kadar Şubat Devrimi ile Sosyalist Devrimci olsa da aslında daha çok kendisini temsil eden bir şahsiyetti. Şubat Devrimi sonrası Geçici Hükümet'e girmesi bu hükümetin özellikle politik bir bilince sahip olmayan aşağıdakilerin gözünde meşrulaşması için kullanılmıştır. Zira aynı zamanda Petrograd Sovyeti'nin de ikinci başkanıydı. 1917 süresince Geçici Hükümet'te farklı bakanlıkları üstlendikten sonra önemli dönüm noktalarından bir tanesi olan Temmuz Günleri'nden sonra ve Ekim Devrimi'ne kadar Başbakan olarak görev yapmıştır. Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Kerenski 1970 yılında New York'ta hayatını kaybetmiştir. Kerenski devrim ve Rusya üzerine İngilizce yayın yapmaya 1919 gibi erken bir tarihte başlamıştır.¹⁰

Devrimi yaşayan ve hatta yapanların başında gelip yazdığı eserle aynı zamanda ilmi olarak da çokça takdir edilmiş kişi Lev Troçki'dir. Troçki hem devrimin en önemli tarihlerinden biri hem de bir tanıklık olan abidevi eserini İstanbul'da sürgünde iken tamamlamış ve Rusça olarak 1930 yılında Berlin'de basmıştır. Üç cilt olarak yazdığı tarihi 1932 yılında İngilizceye çevrilerek yayınlanmıştır.¹¹ Troçki'nin eseri sadece Rus Devrimi'nin bir önderi olması dolayısıyla değil bir devrimin ne şekilde ele alınması gerektiğine dair de önemli bir tarih kitabıdır. Bu niteliğiyle de bu bölümde anılan kitaplardan farklılık arz eder.

Bu literatürün büyük bölümü eşyanın tabiatı gereği kendi politik bakış açılarıyla 1917 yılını değerlendirmiş ve o yıl boyunca savundukları politikaları tekrar etmişlerdir. Kendilerinin başarısız olmalarını ve sonuç itibarıyla tasfiye olmalarının nedenleri üze-

Troçki'nin eseri sadece Rus Devrimi'nin bir önderi olması dolayısıyla değil bir devrimin ne şekilde ele alınması gerektiğine dair de önemli bir tarih kitabıdır.

1930'lardan sonra Sovyetler Birliği içinde siyasal çatışmanın ve görüş farklılıklarının bir tasfiye ve siyasal temizlik halini alması her rejimde olduğu gibi standart resmi bir tarih anlatısını gerekli kılmıştı.

rinde durmuşlardır. Troçki hariç hepsi de Bolşeviklerin gerçekleştirdiği Ekim Devrimi'ni mahkum ederek devrimin yolundan saptığını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı kitaplar ve yazılarında devrim olarak 1917 Şubat Devrimi'nin ön plana çıktığı görülür. Zaten bunların oluşturduğu literatür daha sonra ortaya çıkacak olan devrimin Şubat'ta gerçekleştiği ve Ekim'de olanın ancak bir darbe olabileceği iddiasına da temel teşkil etmişlerdir. Ekim Devrimi'nde Bolşevikler ve Lenin ile birlikte olan Troçki ise 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerini çok farklı veçheleri ile ele almıştır.

sovyetler birliği'nin resmi tarihi

1917 Ekim Devrimi basitçe Petrograd'da Kışlık Saray'ın fethi ile gerçekleşmemişti. Hem bir toplumsal devrim hem de ardından uzun sürecek bir iç savaş'tı. Savaş Komünizmi'ni gündeme getirecek iç savaş ancak 1922 yılının sonlarında tam anlamıyla kazanılacaktı. Ardından da Stalin tarafından 1928'de yürürlükten kaldırılacak ve NEP olarak bilinen pazar merkezli iktisadi ve sosyal politikaların gündeme geldiği farklı bir dönem yaşanacaktı. 1929'dan sonra da büyük sanayileşme hamlesi ve kolektivizasyon süreci gelecekti. Bu süreç boyunca hem Sovyetler Birliği içinde hem de dışında 1917'ye ilişkin çok sayıda eser yayınlanmıştı. Gerek bu anılan süreçler gerekse de 1930'lardan sonra Sovyetler Birliği içinde siyasal çatışmanın ve görüş farklılıklarının bir tasfiye ve siyasal temizlik halini alması her rejimde olduğu gibi standart resmi bir tarih anlatısını gerekli kılmıştı.

Siyasi olarak gelinen son noktayı meşrulaştıracak ve tarihi muzaffer olanların ve iktidarda kalanların gözünden yeniden yazacak bir metin artık bir gereklilik halini almıştı. Bu amaçla 1930'lu yılların ortasında resmi bir tarih yazımı işine girildi ve 1938 yılında Rusça, 1939 yılında da İngilizce olarak yayınlandı: *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi - Kısa Ders*.¹² Her ne kadar kitabın üzerinde bir komisyonca yazıldığı ibaresi de yer alsa kitap Stalin'e atfedilmiştir. Hatta Stalin'in asıl yazar olarak belirtildiği baskılarla karşılaşmak da mümkündür.¹³ Pratik ola-

rak kitabı yazan otorite Stalin'di ve hatta komisyonun hazırladığı metin Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından onaylanmadan önce bazı düzelti ve eklemeler istemişti. Kitapta yer alacak isimler ve öne çıkarılması gereken unsurlar Stalin döneminin gereklilikleri tarafından belirlenecekti.¹⁴ Hatta kitabın yayınlanması 1930'ların sonunda yaygın olarak gerçekleşen politik tasfiyeler ve infazlar nedeniyle sürekli ertelenmişti. Çünkü hem kitabı kaleme alan komisyondan hem de metinde ismi geçen şahsiyetler kitap hazırlanırken tasfiye oluyor ve tarihten silinmeleri gerekiyordu. 1938'in son aylarında yayınlanan kitaptan iki sene sonra bile yeni revizyonlar yapmak zorunda kalınmıştı. Zira örneğin kitaptan N. I. Ezhov hakkındaki her türlü bilginin silinmesi gerekmişti.¹⁵

Kitabın yazılma nedenini bizzat Stalin 1 Ekim 1938'de yaptığı kitabın yayınlanması hakkındaki bir konuşmada dile getirmişti. Devrim ve özellikle Bolşevik Parti'nin tarihi hakkında çok fazla yayın vardı ve bunlar devrimin tarihi ve sonuçları hakkında kafa karışıklığına yol açıyordu. Kendi ifadesiyle halkın kafasında bir kaos yaratıyordu.¹⁶ Sonuç itibarıyla bu kitap 1930'larda şekillenen iktidar ilişkilerinin geçmişe dönük bakış açısını yansıtan bir kitaptı. Zaten kısa zamanda Sovyetler Birliği'ndeki eğitimin de bu alandaki içeriğini kodladı. Ancak bu politik kontekstin dışında daha çok liderlik merkezli bir anlatıya sahipti. İşçilerin yapıp ettiklerinden bahsederken de anlatılan, alıntılanan Bolşevik önderlikti. Bu zaten kitabın başlığından da kendini açık ediyordu. Bu vurgunun yanında tarihte "zorun rolü"nü'nün altı öyle bir çiziliyordu ki Bolşeviklerin zaferi adeta bir tarihsel zorunluluk olarak ortaya çıkıyordu. Stalin sonrasında bu kitap resmi olarak gözden düşecekse de yapısal faktörlere vurgu ve özellikle lider merkezli bakış açısı hakim konumunu koruyacaktı.¹⁷

"Batı'da aşağıda anlatılacak olan revizyonist ekol ortaya çıkmadan önce Sovyetler Birliği'nde de bu resmi anlatı sorgulanmaya başlanacaktı. Bu noktada 1950'li yıllarda önemli yazılar kaleme alacak olan E. N. Burdzhlov'du. Hatta yazdıkları "Bur-

dzhalov Vakası” olarak bilinen bir hadise-ye de yol açacaktı. Aslında temel Sovyet yorumunu inkardan daha çok Acton’ın da vurguladığı gibi Stalin döneminin sonunda artık karikatür ve zaman zaman da absürd bir hal alan bu anlatıyı daha nüanslı, detaylı ve incelikli bir hale getirmekten başka birşey değildi aslında Burdzhhalov’un yaptığı.¹⁸ Ancak Burdzhhalov 1917’ye ilişkin yazdıklarından dolayı kısa zamanda hem işinden olacak hem de baskı görecek. Temel iddiası bugün artık genel kabul görmüş olan Bolşeviklerin Şubat Devrimi’nde oynadıkları söylenen merkezilik iddiasını sorgulamasıydı. Ona göre Bolşevik Partisi’nde Lenin’in Nisan’daki dönüşünden önce ne ideolojik olarak ne de taktik olarak bir bütünlük vardı. Hatta bir karmaşa söz konusuydu. Bundan dolayı Stalin döneminde iddia edildiği gibi Bolşeviklerin kitlelere önderlik ederek Şubat Devrimi’ni örgütledikleri doğru değildi. 1956’da bir makale yazmış başına olmadık işler almıştı. Neticede yine de 1959’da profesör olabilmış ve 1917 Şubat Devrimi üzerine olan ünlü kitabını 1967 yılında yayınlatabilmişti.¹⁹ Burdzahnov’u daha sonra P. V. Volobuev ve V. I. Startsev gibi tarihçiler izeleyeceklerdi. Yani Soğuk Savaş’ın Sovyetler Birliği ayağı 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren sorgulanmaya başlanmıştı, kapitalist ülkelerde de kısa bir zaman sonra başlayacağı gibi.

soğuk savaş, anti-komünizm ve liberal okul

Sovyetler Birliği’nde *Kısa Ders*’in temel metin olarak ortaya çıktığı dönemde kapitalist ülkelerde de anti-komünist bir anlatı gelişmekteydi. Bu yaklaşım 1917 bağlamında daha çok Liberal Okul olarak adlandırılıyordu. Daha geniş anlamda Sovyet Rusya değerlendirmesi ve özellikle de Stalin ve sonrası dönem söz konusu olduğunda Totalitarizm Okulu olarak tanımlanıyordu. Elbette bu ekolün önemli yazarları Stalin Döneminin kökenlerini 1924’de hayatını kaybeden Lenin’de buluyorlardı. Bundan dolayı Sovyetler Birliği’nin mevcut totaliter durumu ve Stalin döneminin kökenleri 1917’de yatıyordu.

Bu ekolün en ünlü temsilcisi Richard Pipes’dir. Pipes’in metinlerinde Sovyet Rusya’nın totaliter bir rejim olduğu iddiası merkezi bir konumdadır. Pipes özellikle Lenin metinlerini ortaya çıkacak totalitarizmin bir habercisi veya önceden tasarlanmış rehberi olarak okur. Bundan dolayı Şubat Devrimi’nin karşısında 1917 Ekim Devrimi bir darbe olarak ele alınır. Tarihe politik aktörlerin merceğinden bakan ve asıl aktör olarak seçkinleri gören Pipes için Şubat Devrimi’nin asıl sebebi bile Çarlık idaresinin yanlışlarında yatar. Ekim Devrimi de şartları kendi çıkarları için kullanan ve kitleleri manipüle eden dar bir siyasi kadro tarafından gerçekleştirilmiştir. Zaten birkaç istisnai tarihsel nokta dışında sosyalistler “kitlelerle ve nüfusun büyük bir kesimi ile teması olmayan” “komplocu bir harekettir.”²⁰ Bundan dolayı da Pipes’in kendi sözleriyle “sözde ‘Ekim Devrimi’ klasik bir darbedir.”²¹ Pipes için İç Savaş da komünist liderlere yabancı ve yerli burjuvazi tarafından dayatılan bir gelişme veya karşı-devrim girişimi değil Bolşeviklerin politik programının bir parçası, hatta gereğidir. Pipes sosyalistlerin sınıf mücadelesi ve sınıf savaşımına ilişkin söylemlerini ve programlarını devrim sonrası gerçekleşen İç Savaş döneminin asıl nedeni olarak görür.²² Çünkü onlar iktidar olmak için savaş bir zorunluluk olarak görürler. Böylece sınıf teorisi ve Marksist politika bu ekolün gözünde iktidar için yanıp tutuşan, komplocu dar bir grubun şiddet arzusu olarak anlatılır.

Bu çerçeveden de anlaşılacağı gibi sıradan insanlar, kitleler, işçiler, kadınlar, köylüler, askerler ancak ve ancak seçkinlerin eylemlerinin nesnesi olduğu sürece anlamda belirlemekte. Ancak herhangi bir etkileri olmaz tarihsel süreç üzerinde. Zaten iktidara geldikleri gibi iktidarda kalmak için de Bolşevikler manipülasyon, propaganda ve çıplak teröre başvurmak zorundalardır. Böylece sıradan insanlar ve toplumsal kesimlerin hareketsiz kaldığı bu literatürde asıl olan liderler ve hatta onların düşünceleridir. Bundan dolayı ana kaynaklarını onların yazıp çizdikleri teşkil eder. Ekim Devrimi ve İç Savaş sonrasında Rusya’da

Sovyetler Birliği’nde Kısa Ders’in temel metin olarak ortaya çıktığı dönemde kapitalist ülkelerde de anti-komünist bir anlatı gelişmekteydi.

Özellikle 1960'lardan itibaren siyasi tarih merkezli muhafazakar tarihyazımı daha sonra "revizyonist" olarak adlandırılacak bir grup tarihçi tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.

kaçanların anıları, onlar ile yapılan görüşmelerin kayıtları, Sovyetler Birliği'nin yayınlanan resmi dokümanları ve dış dünyanın takip edebildiği çağdaş günlük gazeteler bu türün kullandığı sınırlı kaynakları oluşturuyordu. Liderlerin metinleri Sovyetler Birliği resmi görüşünde olumlu, liberal okulun çalışmalarında ise olumsuz bir şekilde yer alır. Ancak her iki literatürün de temelini oluşturur.²³ Yukarıda anılan ve devrime tanıklık eden Bolşevik muhalifi külliyat ise Liberal Ekolün doğrudan kaynakları olarak ortaya çıkar.

Richard Pipes bu literatürün en bilindik, en politik temsilcilerinden bir tanesi olduğu için genellikle liberal okul onun metinleri ve iddiaları üzerinden örneklenir. Soğuk Savaş ve sonrasında ABD'nin güvenlik politikaları ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde danışmanlık gibi resmi görevler de almıştır. Onun kadar saldırganca bir üslup kullanmasalar da liberal okulun yukarıda özetlediğim çizgisi doğrultusunda çalışmalarını yürüten başka tarihçiler de vardır. Aynı kuşaktan İngiliz tarihçi Leonard Schapiro, Pipes kadar popüler olamayacaksa da önemli isimlerden bir tanesidir.²⁴ Schapiro klasik çalışmasında öncesi ve sonrasıyla bütün devrim sürecini özetlediği bölüme başlık olarak "Bolşevik Darbe" başlığını koymuştur. Liberal Okulun diğer temsilcileri gibi o da Bolşevikleri monolitik, yeknesak bir örgüt şeklinde ele almıştır. Bolşeviklerin devrim öncesinde, devrim sürecinde ve sonrasında hep aynı örgütmüş ve tamamen liderleri veya liderinin kontrolünde olduğu varsayılmıştır. Schapiro da zaten bu tekçi yapı anlatısına odaklanmıştır.²⁵ Robert Conquest de en az Pipes kadar popüler olmuş bir diğer isimdir. Bu ekolden Türkçeye çevrilen yazar olması dolayısıyla da önemlidir. Conquest de Pipes gibi resmi devlet görevlerinde bulunmuş, istihbarat ile ilişkili bir şahsiyettir. Gerek İkinci Dünya Savaşı gerek sonrasında komünist ülkeler üzerine çalışmıştır. Daha sonra tarih alanına geçen Conquest daha çok Stalin dönemi üzerine araştırmada bulunduğu için bu makalenin sınırlarının dışındadır. Bizim için önemli olan Conquest'in de Stalin'in

tasfiye politikaları söz konusu olduğunda partideki anti-demokratik geleneğin Lenin ile başlamış olduğunu vurgulamasıdır.²⁶ Böylece Conquest de Bolşeviklerin baştan sona diktatörlük amacı güden bir küçük grup olduğu vurgusunu tekrar etmiş olur. Bu ekol Rusya çalışmalarında özellikle ABD ve Avrupa'da, Sovyetler Birliği çöktükten sonra da Rusya'da en fazla okunan gruptur. Daha çok Soğuk Savaş şartlarında kapitalist dünyada ortaya çıkmış bir bakış açısı olmasına rağmen yukarıda da değindiğim gibi 1989-1991 sonrasında tekrar yıldızı parlamıştır. Bu yeni dönemde yukarıda örnek olarak seçtiğim isimlere Dimitri Volkogonov ve Robert Service gibi popüler isimler eklenmişlerdir. Bu iki isme şimdi anacağım Revizyonist Okulun ardından tekrar döneceğim. Zira onlar her ne kadar Liberal ekolün yeniden parladığı yıllarda öne çıkmış olsalar da gerek Revizyonist Okul'un çalışmalarından gerekse de Sovyet Rusya'nın çöküşünden etkilenmişlerdir.

revizyonist okul

Özellikle 1960'lardan itibaren siyasi tarih merkezli muhafazakar tarihyazımı daha sonra "revizyonist" olarak adlandırılacak bir grup tarihçi tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.²⁷ Özellikle Ekim Devrimi'nden en etkili grup olarak çıkan Bolşeviklerin halktan kopuk, tabansız bir klik oldukları, kitle desteğine sahip bir siyasi parti olduklarının altı çizilmeye başlanmıştır.²⁸ Yine Bolşeviklerin kendi içlerinde yeknesak bir grup olmadıkları, Lenin'in birçok kez parti merkezinde yalnız kaldığı, partinin de 1917 yılı boyunca farklı eğilimlere sahip kişi ve gruplar arasında bölünmüş olduğu vurgulanmıştır.²⁹ Bu ekol o vakte kadar liderlere, politik şahsiyetlere, siyasi örgütlenmelere, politik metinlere yapılan vurguyu toplumsal tarihe doğru kaydırmıştır. Bu yeni eğilim işçi sınıfı üzerine yapılan çalışmalarda bir patlama yaşanmasına yol açmıştır.³⁰

Bu noktada yalnız olmamakla birlikte çıkarıcı iki makale yayınlayan Leopold H. Haimson en önemli isimlerin başında gelir. Makalelerinde Haimson hem Batı hem

de Sovyet tarihyazımında ortak kabullerin olduğunu söylemiş ve bunları sorgulamıştır. Haimson'ın bu karşı çıkışı politik tarih karşısında sosyal tarih çalışmalarına kapı aralamıştır. Haimson birçok alanda çalışma yaptıysa da 1917 Devrimi'nin en temel sebeplerinden bir tanesi olan Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de toplumsal kutuplaşmanın ciddi sonuçlar doğurduğunu dile getirmesi çok etkili oldu.³¹ Daha sonra yaptığı çalışmalarla özellikle 1906-1907, 1912-1914 ve 1915-1916 yıllarında grev dalgası ve işçi seferberliğinin sosyalist siyasi yapıların ve özellikle Bolşeviklerin işçi sınıfı içinde kitle desteği bulmalarında önemli dönüm noktaları olduğunu gösterdi. Bu çalışmalar Bolşeviklerin kitlelerden özellikle işçi sınıfından kopuk dar bir komplocu grup olduğu söylemine önemli bir yanıt niteliğini taşıyordu. Yine aynı yıllarda Alan Wildman da daha önceye giderek 1905 Devrimi öncesinde sosyal demokrasi ile işçi sınıfı arasındaki ilişkileri ortaya koyuyordu.³²

Aslında bu dönemde Sovyetler üzerine eleştirel bir tutumu olan araştırmacılar da işçi sınıfının herhangi bir önemi haiz olacak kadar bir cesamete sahip olmadığını düşünmüşlerdir. E. H. Carr, Isaac Deutscher ve Moshe Lewin özellikle "proletarya diktatörlüğü" kavramını sorgularken aslında iktidarın çok da bir gerçekliği olmayan işçi sınıfına ait olmadığını söylemişlerdir. Zira Sovyetlerde işçi sınıfının varlığı onlara göre problemlidir. Bu noktada bu anılan çalışmaların nasıl bir kapı araladığı aslında daha iyi anlaşılır. Bundan dolayı Theodore von Laue tarafından bu dönemde kullanılan "köylü-işçi" kavramı çok önemli bir etkide bulunacaktır. Artık genel kullanıma yerleşmiş bir ifadedir. Önemli bir gerçekliği çarpıcı bir şekilde ifade etmesi bir yandan tartışmaları ateşlemişse de diğer yandan farklı proleterleşme biçimlerini ve seviyelerini tarihsizleştirmiş ve görünmez de kılabilmiştir bu tanımlama.³³

1917'ye ilişkin tarihyazımı politik tarihten sosyal tarihe doğru kaydıkça farklı toplumsal sınıfların devrim içindeki rolleri üzerine sorulan sorular da çeşitlenmeye ve artmaya başlamıştır. Daha önce bir blok olarak anılan işçi sınıfı içerdiği farklı katmanlar-

la birlikte ele alınmaya başlanmış, 1917 süresince farklı düzeylerdeki etkinlikleri araştırma konusu olmuştur. Öyle ki özellikle 1980'ler boyunca bu alanda önemli bir literatür oluşmuştur. Özellikle 1905 Devrimi ve sonrası, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve 1917 Devrimi sırasında işçi sınıfının yapısı ve failliği üzerine çok verimli bir tartışma ortaya çıkmıştır.³⁴ 1980'ler işçi sınıfı üzerine yapılan çalışmaların bir patlama olarak görülebileceği bir on yıldır. Ancak 1989 sonrası komünist rejimlerin çözülmesi ortaya çıkan bu literatürün daha da genişlemesi ve zenginleşmesini engellemiştir.³⁵

Bu çalışmalara baktığımızda hem işçi sınıfının bir özne olarak ön plana çıktığını hem de politik örgütlerden bağımsız hareket edebilme kapasitelerinin vurgulandığını görüyoruz. Zaten bundan dolayı sendikalar gibi daha eskiye dayanan örgütsel formlardan ziyade ya da en az onlar kadar fabrika komiteleri, işçi konseyleri, yerel Sovyetler, köylü komünleri, asker komiteleri, işçi milisleri ve Kızıl Muhafızlar gibi örgütlenmelerin ön plana çıkartıldığının farkına varıyoruz. Yine örgütlerin yanında işçilerin aldıkları kararlar, yayınladıkları bildiriler, yaptıkları kendiliğinden yerel eylemliliklerin siyasal ve toplumsal süreç içinde en az siyasi yapılar kadar rol oynadığının altının çizildiğini tespit edebiliriz.

1917 Devrimlerinde işçi sınıfının özellikle devrimin merkezi olan Petrograd'da oynadığı rol üzerine çokça atıf yapılan bir çalışma S. A. Smith tarafından 1983 yılında yayınlanmıştır. Smith herşeyden önce üretim düzleminin iktisadi çatışmanın veya ekonomizmin alanı olduğu kadar önemli bir politik alan da olduğunun altını çizmiştir. Bundan dolayı üretimin gerçekleştiği fabrika onun için işçi sınıfının kendiliğindenliğinin bir alanı değil, bilinçli eyleminin de kaynaklandığı bir mekandır.³⁶ Bundan dolayı Smith daha çok Geçici Hükümet ve Sovyetlerde tecessüm eden ikili iktidar yanında bir başka iktidar merkezine odaklanıyor: Sendikalar, Fabrika Komiteleri ve İşçi Konseyleri.

Smith'in bir başka önemli katkısı da Rusya emek tarihinde önemli bir tartışma konusu

1917'ye ilişkin tarihyazımı politik tarihten sosyal tarihe doğru kaydıkça farklı toplumsal sınıfların devrim içindeki rolleri üzerine sorulan sorular da çeşitlenmeye ve artmaya başlamıştır.

Revizyonist literatür, Rusya işçi sınıfını ayrı ele almaya çalışır. En azından bu konulardaki farklılıkların nasıl bir siyasal ve toplumsal sonuç doğurduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur.

olan işçi sınıfı içindeki farklı katmanların nasıl farklı politik tavırlar geliştirdikleri konusunda 1917 yılından örnekler vermesidir. Yukarıda bahsettiğim revizyonist literatür Rusya işçi sınıfını çalıştıkları sanayi, sektör, fabrikaların ölçeği, üretimin coğrafi yeri, emeğin vasfı, ücret seviyeleri, aldıkları eğitim seviyesi, okur-yazarlık, cinsiyet, yaş, kırla ilişki, siyasal bilinç, politik parti ve sendikalarla ilişki seviyesine göre ayrı ayrı ele almaya çalışır. En azından bu konulardaki farklılıkların nasıl bir siyasal ve toplumsal sonuç doğurduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Smith kitabında proleterleşme seviyesi, vasıf, cinsiyet ve yaşın önemli farklar yarattığını teslim etse de 1917 yılının Petrograd işçi sınıfının yüzde 60'ını oluşturan köylü-işçiler, kadınlar ve işgücüne yeni katılanlar ile onlardan önce proleterleşmiş eski vasıflı erkek işçileri zamanın hakim proleter bilincinde birleştirdiğini iddia ediyor.³⁷

Smith ile aynı zamanlarda kitabını yayınlayan Diane Koenker ise çarlığın bir diğer önemli kenti Moskova'ya bakıyor. Koenker'in çalışması da oldukça ayrıntılı. Şehirde yaşayan emekçileri çok farklı özellikleri ile birlikte ele alıyor. Kitap 1917 gibi siyasal açıdan çalkantılı bir yılı uzun bir çağı incelercesine kantitatif bir analiz çerçevesinde irdeliyor. Öyle ki okuyucu bazen dünya tarihinin en hareketli yıllarından bir tanesini okuduğunun ayırda olamayabiliyor. Ancak bu ayrıntılı döküm 1917'in önemli dönüm noktalarına dair yaptığı değerlendirmeleri daha güçlü kılıyor.³⁸ Koenker de özellikle işçilerin yaratıkları kurumları çok iyi resmediyor. Kendiliğinden ortaya çıkan ve bugüne kadar üstünde daha fazla durulan Sovyetlerin yanında fabrika komiteleri de bu çalışmanın merkezinde. İşçilerin siyasal tartışmalara müdahalelerini, siyasal partilerle değişen ilişkilerini, yaygınlaşan farklı türde grevlerini bağlamına başarılı bir şekilde oturttuğu söylenebilir. Koenker'in bir diğer katkısı da işçi önergeleri veya işçi tekliflerini, işçilerin aldıkları kolektif kararları ön plana çıkarması ve bunun önemi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durması.³⁹ Aynı kuşaktan David Mandel Petrograd

işçilerinin devrim sürecindeki rollerini ve yerlerini art arda yayınladığı iki ayrı kitapta ele alıyor.⁴⁰ Mandel de farklı işçi gruplarının farklı politik eğilimleri olduğu üzerinde duruyor. İşçilerin seslerini duyduğumuz çok ayrıntılı aktarımların bulunduğu bu iki kitapta Mandel işçileri kabaca üç gruba ayırıyor. Metal işçilerinin merkezinde olduğu kalifiye işçilerin siyasal eylemlerin içinde daha fazla yer aldıklarını söylüyor. Onlar hem daha enternasyonalist bir söylem kullanıyorlar hem de daha ileri bir sınıf bilincine sahipler. Daha çok kadınlardan oluşan vasıfsız işçiler ise siyasal olarak kendilerini ifade etme konusunda daha pasifler. Daha geniş ve soyut meseleler ile fazla ilgilenmiyor görünen bu grubun mesele ekmek meselesi olduğu zaman radikal bir eylemlilik içinde pekala seferber olabildiklerinin altını çiziyor Mandel. Üçüncü bir grup da işçi aristokrasisi dediği zanaatkar özellikleri daha ön planda olan işçiler. Onların da sembolik grubu matbaa işçileri. Her ne kadar bilinç ve siyasal eylemlilik konusunda vasıflı işçilerden geri kalmaları da kendilerini diğer işçi gruplarından ayırt etmek eğilimindedir.⁴¹

Mandel özellikle Ekim Devrimi'ne giden süreçte tarihyazımının bir bölümünde iddia edildiği gibi işçi eylemliliklerinin ırsiyonel ve körü körüne bir tavır sergilemediğini, tam tersine tedrici ve temkinli bir eğilimi izleyerek radikalleştiğini vurguluyor. Bundan dolayı farklı biçimlerde ve farklı duyarlılıklarla da olsa Ekim'e yaklaşıırken siyasal olayların etkisi, enflasyon ve fabrika kapatmaları gibi etkenlerin vasıflı metal işçileri ile vasıfsız tekstil işçilerini Bolşeviklere destek vermek konusunda birleştirdiğini ayrıntılı örneklerle gösteriyor. Hatta Ekim'den sonra Bolşevik iktidarı konusunda bir yabancılaşma ortaya çıktığında da işçilerin neden Sovyet iktidarından yüz çevirmediklerini yukarıdan aşağıya bir kitle siyaseti ve propaganda ya da zor aygıtı vurgusu ile değil bu farklı işçi gruplarının tavrı ve kararları ile açıklıyor.⁴²

1917 söz konusu olduğunda işçilerin üretime gelen güçlerini kullanmaları, kendiliğinden veya kurdukları örgütler aracılığıyla siyasal meselelere müdahaleleri sosyal tarihe

en az ilgi gösteren eserlerde bile geçerken değinilen olgulardır. Ancak işçilerin bir başka müdahalesi veya örgütlülüğü hak ettiği ilgiyi çekememiştir. Daha doğrusu önemi veya gerçekliği küçümsenmiştir: İşçi Milisleri ve Kızıl Muhafızlar. Bu konuda daha önce bazı yayınlar yapılmış da olsa Rex A. Wade yukarıda anılan yayınlarla aynı tarihlerde bu konuda çığır açıcı bir çalışma yayınlamıştır.⁴³ Wade İşçi Milislerini ve Kızıl Muhafızları oldukça ayrıntılı bir çalışmayla ele almış, mahiyetlerini ve 1917 boyunca yaşadıkları evrimi ve devrim tarihinde taşıdıkları önemi ortaya koymuştur. Bu çalışma yukarıda ele alınan eserler ile birlikte ele alındığında aslında işçi sınıfının 1917'deki yerini ve rolünü ortaya koymada önemli bir eksikliği tamamlıyor.

Wade İşçi Milislerinin ve Kızıl Muhafızların her şeyden önce Şubat devriminden hemen sonra kendiliğinden bir şekilde ortaya çıktığının altını çiziyor. Yani siyasal partilerle doğrudan bir ilişkileri yok. Daha çok fabrikalarda ve işçi mahallelerinde ortaya çıkıyorlar. Hatta ilk olarak fabrikaya sahip çıkmak, düzeni korumak, üretimin aksamadan devam etmesini sağlamak kaygısından doğuyor. Yani kendiliğinden olduğu kadar yerel özellikler de arz ediyorlar. Ancak kısa bir süre sonra ücret ve işçi denetimi/kontrolü taleplerinin de en temel maddi destekçisi haline geliyorlar.⁴⁴ İlk başta yaygın olarak İşçi Milisleri olarak çarlığın birçok yerinde ortaya çıkıyorlar. Wade en fazla devrimin kalbi Petrograd üzerinde dursa da Moskova, Saratov ve Kharkov gibi devrimin diğer önemli merkezleri hakkında da ayrıntılı bilgiler sunuyor. Geçici hükümet daha fazla tepki çektikçe ve işçi sınıfı içindeki hoşnutsuzluklar arttıkça kendiliğinden hareket daha da radikalleşerek Kızıl Muhafızların doğuşuna yol veriyor. Ancak burada Geçici Hükümet'e tepkinin dile getirilmesi ikili iktidar çerçevesinde işçi milislerinin Sovyetler ile yakın oldukları anlamını taşıyor. Zira merkez Sovyet idaresi bu kendiliğinden karakteri çok önde olan silahlı işçilerden çekiniyor. Bundan dolayı merkezi sovyetten ziyade milisler ve muhafızlar daha çok fabrika komiteleri, kenttin militan bölgelerindeki yerel sovyetler tarafından destekleniyor.

Konumuz her ne kadar 1917 de olsa bu yeni çıkan eğilimin 1917 öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin çalışmaları da belirlediğini söyleyebiliriz. Özellikle burada özetlemeye çalıştığım işçi sınıfı üzerine olan çalışmaların benzerlerinin 1917, hatta 1905 tarihi öncesi dönemlere ilişkin de yapıldığını görüyoruz. Victoria Bonnell'in sendikalar üzerine yaptığı çalışma bu dönemin farklı işçi sınıfı kategorilerinin varlığı ve bunların politik sonuçları üzerine önemli bir tartışmaya vesile oluyor.⁴⁵ Bonnell daha çok zanaatkar kökenli ve sendikalarda örgütlü kalifiye emek üzerine eğildiği çalışmasında bu kesimin özellikle 1905 Devrimi'nde ve sonraki işçi eylemliliklerinde etkin olduklarını iddia ediyor. Bu kesim daha çok reformist eğilimler gösterdiği için devrimci çıkış yapan ve yapacak işçi kesimleriyle bu bilinç düzeyi daha yüksek örgütlü işçi kesimi arasındaki ayırım devrim öncesini anlamak için hayati bilgiler sunuyor.

İşçi sınıfı mücadelesi ve politikasını reformist de olsalar örgütlü, bilinç seviyesi daha yüksek kesimlerin sürüklediğini iddia eden Bonnell karşısında Gerald D. Surh ise genç ve kalifiye olmayan işçilerin önemli bir değişim ve radikallik taşıdıklarını söylüyor.⁴⁶ Literatürde ortaya çıkan yeni çalışmalar özellikle işçilerin çizgisel bir şekilde köylüden proletere, ekonomizmden siyasal taleplere evrilmediklerini bunun çok daha kompleks bir süreç içinde geliştiğini vurgulamak ihtiyacını duyuyorlar. Bu anlamda her ne kadar entelijansiyanın ve siyasal partilerin rolleri önemliyse de sanayiden kentleşme biçimlerine kadar birçok faktör farklı sonuçlar yaratıyor.⁴⁷

Bu ekolün bir başka önemli katkısı çok fazla örneği olmasa da hem kadınların işçi hareketi içinde farklılaşan konumlarını gündeme taşımış olması hem de milliyet meselesini hem de iki önemli şehir dışındaki yerlere de bakmak gerektiğini hatırlatmış olmasıdır. Ronald Grigor Suny'nin Bakü üzerine olan çalışması gerek devrim sürecinin Moskova ve Petrograd dışında başka bir bölgede nasıl yaşandığını ortaya koymasından gerekse sınıf meselesinin milletler meselesi ile nasıl birlikte geliştiğini göstermesi açısından çığır aç-

Literatürde ortaya çıkan yeni çalışmalar özellikle işçilerin çizgisel bir şekilde köylüden proletere, ekonomizmden siyasal taleplere evrilmediklerini bunun çok daha kompleks bir süreç içinde geliştiğini vurgulamak ihtiyacını duyuyorlar.

Revizyonist ekolün yaygın bir şekilde ürün verdiği dönem 1980'ler olmuştur.

12

cı bir etki yaratmıştır.⁴⁸ Suny'nin Bakü'de yaptığına benzer bir çalışmayı Donald J. Raleigh Sosyalist Devrimcilerin başkenti olarak bilinen Saratov için yapmıştır.⁴⁹ Devrim sürecinde kadınların rolü ve konumu üzerine belki de hala nadir sayılacak çalışmalardan bir tanesini Rose L. Glickman yapmıştır ve her ne kadar toplumsal seferberlik halinin yüksek olduğu dönemlerde eylemlilikleri eksik olmasa da neden işçi sınıfı hareketi içinde kadınların daha düşük profilli olduklarının nedenlerini tartışmıştır.⁵⁰

1989 sonrası çöküş ve liberal ekolün yeniden parlaması

Görüleceği üzere Revizyonist ekolün yaygın bir şekilde ürün verdiği dönem 1980'ler olmuştur. Ancak bu literatürün nesnesi komünist ülkeler 1989 senesinden itibaren rejimlerini değiştirmeye başlamıştır. Dahası Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılmıştır. Bu gerçek Sovyet tarihi üzerine olan çalışmaları da derinden etkilemiştir doğal olarak. Herşeyden önce tarihi yazılacak bir ülke kalmamıştır. Dahası bu alana ayrılan kaynaklarda bir değişime gidilmiştir. Her ne kadar revizyonist akımın bir parçası olan tarihçiler özellikle ABD'de akademinin önemli kürsülerinde yer alsalar da 1991 sonrasında Liberal Ekol politik olarak öne çıkmıştır. Hatta Liberal Ekolün ikinci altın dönemine en önemli katkılar yıkılan Sovyetler Birliği'nin eski kadrolarından ve Rusya'dan gelecektir. Ancak bir taraftan Pipes gibi yazarların kitapları yeniden yaygın olarak basılmaya başlansa da revizyonist okulun iddiaları ve özellikle gerçekleştirdikleri ayrıntılı çalışmalar yeni kuşak liberal bakış açısını da derinden etkileyecektir. Bir yandan yeni, daha önce araştırmaya kapalı olan arşivlerin kapıları açılmış ve çalışma alanları ve başlıklarında yeni belgelerin de sağladığı olanakla muazzam bir üretim ortaya çıkmış; diğer yandan da dolaşıma giren genel değerlendirmeler Soğuk Savaş dönemini aratmayacak bir sıklık sergilemiştir. Arşivlerin Glasnost döneminde ve çöküşten sonra açılması öyle bir sonuç yaratmıştır ki literatürde bu dönem "arşiv devrimi" olarak ad-

landırılmaktadır.⁵¹ Ancak bu yeni arşivler çok çeşitli başlıkları ve ayrıntılı çalışmalara yol verdiyse de dönemin postmodernist iklimi "büyük anlatı" eleştirisinin de etkisiyle çok basit ve indirgemeci değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Sorulan sorular ayrıntılara ilişkin zenginleşir ve sofistike bir hal alırken genel değerlendirmeler o nebeze basitleşmiştir.

Yukarıda değinilen yeni liberal söylemin revizyonist ekolden etkilenmesine erken bir örnek olarak John Keep'in çalışması örnek olarak verilebilir.⁵² John Keep kitle seferberliği ve Rus Devrimi'ndeki yeri üzerine olan kitabında kent merkezlerinde ve kırdaki devrim boyunca ortaya çıkan kitle seferberlik örüntüleri ve yarattıkları örgütlülüklerle yakından bakmaya çalışmıştır. Bu çabası da onu bütün gelişmeleri liderler, ideoloji ve manipülasyon üzerinden okuyan geleneksel soğuk savaş çalışmalarından ayırmıştır. Hala basılı olmayan malzeme kullanmanın yabancılar için problem olduğu bir dönemde çalışmasını yapmış olması içeriği sınırlasa da kitle seferberliğinin kapsamı konusunda bir sınırlılık göstermemiştir. Yine de temel yorumları çalışmanın konusunun aksine geleneksel soğuk savaş paradigmasına zaman zaman bağlı kalmıştır. Ancak fabrika komitelerinden işçi milislerine, köylü kır örgütlenmelerinden sendikalara birçok taban örgütlenmesini ve inisiyatifi kapsama almıştır.

Bu yeni dönemi anlamak için Rusya dışında iki isme; Robert Service ve Orlando Figes⁵³ ve Rusya'dan Dmitri Vologokonov'a bakmak yeterli veri sağlayacaktır. İlk iki isimden ikincisi aslında aynı zamanda Revizyonist ekol içinde de değerlendirilen ilk önemli eseri bu çerçevede ele alınan bir tarihçidir. Ancak Akın'ın da doğru bir şekilde altını çizdiği gibi revizyonist akımın net bir ideolojik ve teorik ortak paydası yoktur. Birçok revizyonist tarihçi de Pipes'in anti-komünizmini paylaşır.⁵⁴ Ancak 1989 ve 1991'den sonra yeni bir Soğuk Savaş dili ve hatta "devrim" olgusu ve kavramına karşı alerji yaygınlık kazanmıştır. Orlando Figes de bu atmosferde bir best-seller olacak bir tarihçi olarak öne çıkmıştır. Hat-

ta Mike Haynes Figes'i Fransız Devrimi tarihinde muhafazakar revizyonizmin en önemli temsilcisi Siman Schama ile çalışmalarını da Schama'nın *Citizens* kitabı ile karşılaştırmış ve benzetmiştir.⁵⁵ Soğuk Savaş dönemiyle karşılaştırıldığında çok daha iyi bir araştırmacılık ve zengin kaynak kullanımıyla karşı karşıya olursa da Figes metninde kitlelerin gözü dönmüş şiddetinden, vandallığından, cinayetlerinden bahsetmeden duramaz herhangi bir kaynak göstermeden ya da bir olaya atıfta bulunmadan.⁵⁶

Dmitri Volgokonov ise Sovyetler Birliği askeri bürokrasisinde çok önemli mevkilere yükselmiş ve bu kariyeri dolayısıyla çok gizli ve araştırmaya kapalı arşivlerde hayatı boyunca çalışma imkanı bulmuş bir bürokrattır. İlk önemli eserini Sovyetler Birliği 1991 yılında çökmeden önce Glasnost döneminde yayınladığı Stalin biyografisidir. 1991'den sonra birçok kişinin aslında rejime muhalif olduğunu söylemesi gibi Volgokonov da bütün hayatı boyunca biri resmi biri gayri resmi bir hayat yaşadığını iddia etmiştir. Ancak kendisi Sovyetler Birliği'nin üst düzey bir bürokrati olarak, hatta psikolojik savaş uzmanı olarak, yaşamıştır. Volgokonov Stalin biyografisinden sonra Lenin ve Troçki biyografilerini kaleme almıştır. Bu da tarihte tekrar kişilerin ve onların yapıp ettiklerinin önemli ve popüler olduğu bir döneme işaret eder. Lenin biyografisinde Volgokonov 1991 sonrası yazıyor olmasının da belki verdiği olanakla Soğuk Savaş literatürünün çokça altını çizdiği vurguyu tekrar gündeme getirmiştir: Stalin'in kötülüklerinin yani totalitarizminin kökenleri Lenin ile başlar.⁵⁷ Volgokonov

gibi Robert Service de daha farklı kitaplar yazmışsa da Stalin, Lenin ve Troçki biyografileri ile öne çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle özellikle 1980'lerde patlama yaşayan toplumsal tarih yerini tekrar biyografilere, kişilere ve politik tarihe bırakmıştır.

Revizyonist olarak tek bir başlık altında toplanan tarihçiler ise ilgilerini daha çok postmodernizmin etkisiyle dil ve kültür çalışmalarına yönlendirmişlerdir. Sovyet çalışmaları kısa bir zaman içinde bu genel değişimin örneklerinin verildiği bir alan haline gelmiştir. Örneğin yukarıda değinilen ve 1917 öncesi işçi sınıfı çalışmalarının önemli isimlerinden bir tanesi Victoria Bonnell 1991 sonrasında "kültürel dönemeç" in de önemli isimlerinden bir tanesi olmuş ve semboller, ritüeller ve söylem üzerine yapılan çalışmalardan bir tanesinin de güzel bir örneğini vermiştir.⁵⁸

Böylece postmodernist vurguların öne çıktığı bu dönemde ideolojinin ve entelektüel tarihin ön plana çıkması yeni bir politik tarihin gelişmesine de yol vermiştir. Bu yeni eğilim de 1991 sonrası hem "Batı"da hem de Rusya'da eski rejim eleştirileriyle tekrar parlayan Liberal ve Totalitarizm Ekolünün gelişimini beslemiştir. Ancak bu yeni eğilim aynı zamanda "devrim" çalışmalarında muhafazakar bir damardan da etkilendiği için bu makalenin odak noktası olan 1917'den uzaklaşmış ve daha çok Stalin dönemine odaklanmıştır. Bundan dolayı hem revizyonist ekol hem de 1991 sonrası revizyonizm-sonrası olarak adlandırılan akım giderek daha fazla 1923 sonrası Sovyet toplumuna yoğunlaşmıştır.

Postmodernist vurguların öne çıktığı bu dönemde ideolojinin ve entelektüel tarihin ön plana çıkması yeni bir politik tarihin gelişmesine de yol vermiştir.

kaynakça

"Ronald Grigor Suny ile Ekim Devrimi ve Sovyetler üzerine söyleşi," Söyleşiyi yapan Y. Doğan Çetinkaya, *Birikim*, No. 342-343, Ekim-Kasım 2017, s. 96-97.

Acton, Edward. "The Revolution and its Historians: The Critical Companion in Context," *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, (Der.) Edward Acton, Vladimir Cherniaev ve William G. Rosenberg, (London: Hodder Arnold, 1997).

Akın, Yiğit. "Totaliteryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihiçiliğinde Yeni

Gelişmeler," *Praksis*, Tarih Yazımı 2, No. 18, Güz 2008.

Archy Getty, John. *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered 1933-1938*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 95.

Bonnell, Victoria. *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow 1900-1914*, (Berkeley: University of California Press, 1983).

Bonnell, Victoria ve Lynn Hunt. *Beyond Cultural Turn: New Directions in the Study of Society*

- and Culture, (Berkeley: University of California Press, 1999).
- Bonnell, Victoria. *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*, (Los Angeles: University of California Press, 1997).
- Brandenberger, David. *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity 1931-1956*, (Cambridge: Harvard University Press, 2002).
- Burdzhalov, E. N. *Russia's Second Revolution: The February 1917 Uprising in Petrograd*, (Bloomington: Indiana University Press, 1987).
- Carr, E. H. *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 1, (London: Macmillan, 1950).
- Chernov, V. M. *The Great Russian Revolution*, (New Haven: Yale University Press, 1936).
- Cohen, Stephen F. *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War*, (New York: Columbia University Press, 2009).
- Conquest, Robert. *Aklıselim Karşısında Rusya*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1965).
- Conquest, Robert. *Büyük Tedhiş*, (Ankara: Durum Yayınları, 1969).
- Conquest, Robert. *The Great Terror: A Reassessment- 40th Anniversary Edition*, (Oxford: Oxford University Press, 2008).
- Çetinkaya, Y. Doğan. "1917 Devrimleri ve İşçi Sınıfı," *Toplumsal Tarih*, No. 287, Kasım 2017.
- Engelstein, Laura. *Moscow 1905: Working-Class Organization and Political Conflict*, (Stanford: Stanford University Press, 1982).
- Figes, Orlando. *A Peoples's Tragedy: A History of the Russian Revolution*, (London: Penguin, 1998).
- Fitzpatrick, Sheila. "Revisionism in Soviet History," *History and Theory*, Vol. 46, No. 4, Aralık 2007.
- Getzler, Israel. *Nikolai Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, (New York: Palgrave Macmillan, 2002).
- Glickman, Rose L. *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880-1914*, (Berkeley: University of California Press, 1984).
- Haimson, Leopold H. "Dual Polarization in Urban Russia, 1905-1917," *The Russian Revolution and Bolshevik Victory*, Derleyenler Ronald Suny ve Arthur Adams, (Lexington: Heath and Company, 1990), s. 26-50.
- Haynes, Mike. "Liberals, Jacobins and Grey Masses in 1917," *History and Revolution: Refuting Revisionism*, (Der.) Mike Haynes and Jim Wolfreys, (London: Verso, 2007).
- Hill, Christopher. *Lenin and Russian Revolution*, (London: The English Universities Press, 1947).
- Hogan, Heather. "Reworking Russia's History: Two Steps Forward, One Step Back," *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 30, No. 2, Güz 1999.
- Keep, John L.H. *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1976).
- Kelly, Catriona. "What was Soviet Studies and What Came Next?" *The Journal of Modern History*, Vol. 85, No. 1, Mart 2013.
- Kerenski, Aleksandr. *Kerenski ve Rus İhtilali*, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1967).
- Kerensky, A. F. *The Catastrophe: Kerensky's Own Story of the Russian Revolution*, (New York: Periodicals Service Co., 1927).
- Kerensky, A. F. *The Preludeto Bolshevism: The Kornilov Rising*, (New York: Dodd, Meadand Company, 1919).
- Koenker, Diane. *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, (Princeton: Princeton University Press, 1981).
- Mandel, David. *The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime: From February Revolution to the July Days 1917*, (London: Macmillan, 1983).
- Mandel, David. *The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power: From the July Days 1917 to July 1918*, (London: Macmillan, 1984).
- Metinsoy, Murat. "Blat, Stalin'den Büyüktür": Erken Dönem Sovyet Tarihçiliğinde Revizyonizm," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, No. 7, Bahar-Yaz 2008.
- N. N. Sukhanov, *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, (London: Oxford University Press, 1955).
- Pipes, Richard. *Russia Under the Bolshevik Regime*, (New York: Vintage Books, 1995).
- Pipes, Richard. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923*, (Cambridge: Harvard University Press, 1997 [ilk baskı 1954]).
- Rabinowitch, Alexander. *Devrimde Doğru: Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014).
- Raleigh, Donald J. *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov*, (Ithaca: Cornell University Press, 1986).
- Reichman, Henry. *Railwaymen and Revolution: Russia 1905*, (Berkeley: University of California Press, 1987).
- Rice, Christopher. *Russian Workers and the Socialist Revolutionary Party Through the Revolution of 1905-1907*, (New York: St. Martin's Press, 1988).
- Rosenberg, William G, Mark D. Steinberg ve Reginald E. Zelnik. "International Colloquium on Workers and the Intelligentsia in Russia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries," *International Labor and Working-Class History*, No. 49, (Bahar, 1996).
- Schapiro, Leonard. *The Communist Party of the Soviet Union*, (New York: Random House Publishers, 1960).
- Schapiro, Leonard. *The Origins of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State*, (London: George Bell and Sons, 1955).
- Shyliapnikov, Alexander. *On the Eve of 1917*, (London: Allisonand Busby, 1982).
- Smith, S. A. *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917-1918*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi, (İstanbul: Aydınlık, 1970).
- Stalin, *Bolşevik Partisi Tarihi*, (İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998).
- Stalin, Joseph. *History of the Communist Party of the Soviet Union*, (?), Create Space Independent Publication, 2013)
- Suny, Ronald Grigor. "Russian Labor and Its Historians in the West: A Report and Discussion

- of the Berkley Conference on the Social History of Russian Labor," *International Labor and Working-Class History*, No. 22, (Güz 1982), ss. 39-52.
- Suny, Ronald Grigor. "Toward a Social History of the October Revolution," *The American Historical Review*, Vol. 88, No. 1, Şubat 1983.
- Suny, Ronald Grigor. *Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1990).
- Surh, Gerald D. *1905 in St. Petersburg: Labor, Society, and Revolution*, (Stanford: Stanford University Press, 1989).
- Troçki, Lev. *Rus Devriminin Tarihi*, Cilt I, II, III, (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998).
- Trotsky, Leon. *The History of the Russian Revolution*, (New York: Simon and Schuster, 1932).
- Tseretelli, Irakli. "Reminiscences of the February Revolution," *Russian Review*, Vol. 14, No. 2, Nisan 1955.
- Volgokonov, Dmitri. *Lenin: A New Biography*, (New York: The Free Press, 1994).
- Volgokonov, Dmitri. *Stalin: Triumph and Tragedy*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1991).
- Von Laue, Theodore. "Russian Peasants in the Factory 1892-1904," *Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 1, Mart 1961.
- Von Ree, Erik. *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth-Century Revolutionary Patriotism*, (London: Routledge Curzon, 2002).
- Wade, Rex. A. *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution*, (Stanford: Stanford University Press, 1984).
- Wildman, Alan K. *The Making of a Workers' Revolution: Russian Social Democracy, 1891-1903*, (Chicago: University of Chicago Press, 1967).
- Zelnik, Reginald E. "The Peasant and the Factory," *The Peasant in Nineteenth Century Russia*, Wayne S. Vucinich (Der.), (Stanford: Stanford University Press, 1968).

dipnotlar

- 1 Bu adlandırma meselesini ve tarihyazımındaki önemini başka bir makalede tartışmışım: Y. Doğan Çetinkaya, "1917 Devrimleri ve İşçi Sınıfı," *Toplumsal Tarih*, No. 287, Kasım 2017, s. 32.
- 2 Bu elbette genel eğilime ilişkin bir sınıflandırma ve eşyanın tabiatı gereği birçok istisna bu sınıflandırmanın dışına çıkabilir. Örneğin burada Sovyetler Birliği resmi tezine yakın metinlere bu ülke dışında ve önemli Batılı tarihçiler tarafından yazılan metinlerde de rastlamak mümkündür. İngiliz Devrimi'nin en önemli tarihçilerinden biri olan Christopher Hill buna en bilinen örnektir: Christopher Hill, *Lenin and Russian Revolution*, (London: The English Universities Press, 1947) [Türkçesi Evrensel Yayınları tarafından 1991 yılında basılmıştır]. Bir de burada anlatılacak Liberal Ekol tarafından Marksist Sovyet Ekolü içinde değerlendirilmiş olan ancak Soğuk Savaş ortamında Sovyet Rusya'ya sempatik bir şekilde yaklaşırsa da kendine özgü bir yeri olan E. H. Carr bu ayrışıklığa örnektir. 3 ciltlik abidevi eseri hala alanın önemli eseri olmaya devam ediyor. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 1, (London: Macmillan, 1950). Diğer iki cilt 1952 ve 1953 yıllarında yayınlanmıştır. Türkçe çevirisi Metis Yayınları tarafından 1989 ve 1998 yıllarında basılmıştır.
- 3 "Ronald Grigor Suny ile Ekim Devrimi ve Sovyetler üzerine söyleşi," Söyleşiyi yapan Y. Doğan Çetinkaya, *Birikim*, No. 342-343, Ekim-Kasım 2017, s. 96-97.
- 4 Irakli Tseretelli, "Reminiscences of the February Revolution," *Russian Review*, Vol. 14, No. 2, Nisan 1955. Diğer 2 parça aynı cildin 3. ve 4. sayılarında, son bölüm ise 15. Cildin ilk sayısında 1 Ocak 1956 tarihinde yayınlanmıştır.
- 5 Israel Getzler, *Nikolai Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, (New York: Palgrave Macmillan, 2002).
- 6 N. N. Sukhanov, *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, (London: Oxford University Press, 1955). İngilizce çevirisi 1984 yılında Princeton University Press tarafından tekrar basılmıştır. Nikolaj Nikolaievitsch Sukhanov, 1917 Tagebuch der Russischen Revolution, (Munich: Piper, 1967);
- 7 1923 yılında yayınlanan bu kitap ancak 1982 senesinde İngilizceye çevrilmiştir: Alexander Shlyapnikov, *On the Eve of 1917*, (London: Allisonand Busby, 1982). Bu kitaba ve işçi muhalefeti çerçevesinde yazdıklarına internetten erişmek mümkündür: <https://www.marxists.org/archive/shliapnikov/index.htm>
- 8 V. M. Chernov, *The Great Russian Revolution*, (New Haven: Yale University Press, 1936).
- 9 Aleksandr Kerenski, *Kerenski ve Rus İhtilali*, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1967).
- 10 A. F. Kerensky, *The Preludeto Bolshevism: The Kornilov Rising*, (New York: Dodd, Meadand Company, 1919); A. F. Kerensky, *The Catastrophe: Kerensky's Own Story of the Russian Revolution*, (New York: Periodicals Service Co.,1927).
- 11 Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, (New York: Simon and Schuster, 1932). Kitabın Türkçesi 1998 senesinde yayınlanmıştır: Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, Cilt I, II, III, (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998).
- 12 İngilizce tercümesi 1939 senesinde yapılmıştır. Kitabın ilk Türkçe baskısı 1940 yılında diğer dillerde olduğu gibi Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi tarafından Sovyetler Birliği'nde yapılmıştır: *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi (Kısa Kurs)*. Bu bilgiyi bana veren Erden

- Akbulut'a teşekkürü bir borç bilirim. Ancak Türkiye'de yapılan ve genel olarak bilinen ilk Türkçe baskı ise şudur: *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, (İstanbul: Aydınlık, 1970).
- 13 Joseph Stalin, *History of the Communist Party of the Soviet Union*, (? Create Space Independent Publication, 2013); *Stalin, Bolşevik Partisi Tarihi*, (İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998).
 - 14 John Archy Getty, *Origins of the Great Purges: The Society Communist Party Reconsidered 1933-1938*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 95.
 - 15 David Brandenberger, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity 1931-1956*, (Cambridge: Harvard University Press, 2002), ss. 39-40.
 - 16 Erik von Ree, *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth-Century Revolutionary Patriotism*, (London: Routledge Curzon, 2002).
 - 17 "Ronald Grigor Suny ile Ekim Devrimi ve Sovyetler üzerine söyleşi," Söyleşiyi yapan Y. Doğan Çetinkaya, *Birikim*, No. 342-343, Ekim-Kasım 2017, s. 97.
 - 18 Edward Acton, "The Revolution and its Historians: The Critical Companion in Context," *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, s. 7.
 - 19 Kitap İngilizceye yine bu makalede de ismi zikredilen tarihçi Donald J. Raleigh tarafından çevrilmiştir. E. N. Burdzhlov, *Russia's Second Revolution: The February 1917 Uprising in Petrograd*, (Bloomington: Indiana University Press, 1987).
 - 20 Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923*, (Cambridge: Harvard University Press, 1997 [ilk baskı 1954]), s. 30.
 - 21 Richard Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, (New York: Vintage Books, 1995), s. 498.
 - 22 Ibid., ss. 5-6.
 - 23 Acton bu iki ekolü bu sebepten dolayı birbirlerinin aynadaki akisleri olarak betimleyerek çok da yanlış olmayan bir değerlendirmede bulunmuştur: Edward Acton, "The Revolution and its Historians: The Critical Companion in Context," *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, (Der.) Edward Acton, Vladimir Cherniaev ve William G. Rosenberg, (London: Hodder Arnold, 1997), s. 5.
 - 24 Leonard Schapiro, *The Origins of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State*, (London: George Bell and Sons, 1955) ve Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, (New York: Random House Publishers, 1960).
 - 25 Leonard Schapiro, *The Origins of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State*, ss. 1-110 ve 211-342.
 - 26 Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment- 40th Anniversary Edition*, (Oxford: Oxford University Press, 2008) s. 7. Kitabın ilk baskısı 1968 yılında yayınlanmıştır. Robert Conquest, *Aklıselim Karşısında Rusya*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1965); Robert Conquest, *Büyük Tedhiş*, (Ankara: Durum Yayınları, 1969).
 - 27 Tarih yazımındaki bu dönüm noktasına ilişkin bu ekolün içinden gelen bir tarihinin erken bir derli toplu değerlendirmesi için bkz. Ronald Grigor Suny, "Toward a Social History of the October Revolution," *The American Historical Review*, Vol. 88, No. 1, Şubat 1983, ss. 31-52.
 - 28 1917'ye dair bu revizyonist bakış açısı kısa bir süre içinde ilk önce NEP dönemi ardından da Stalin dönemine doğru genişlemiştir. Bu alanın önemli temsilcisi Sheila Fitzpatrick bunun daha radikal bir adım olduğunu, zira "normalleştirilenin" artık Stalin olduğunu dile getirmiştir. Bu makale Sovyet tarih yazımının bu kulvarına girmeyecek ve 1917 Devrimleri üzerinde duracaktır. Sheila Fitzpatrick, "Revisionism in Soviet History," *History and Theory*, Vol. 46, No. 4, Aralık 2007, s. 83. Stalin dönemi tarih yazımı tartışmalarının Türkçe bir özeti ve analizi için bkz. Murat Metinsoy, "Blat, Stalin'den Büyüktür": Erken Dönem Sovyet Tarihçiliğinde Revizyonizm," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, No. 7, Bahar-Yaz 2008, ss. 181-244. Yiğit Akın da daha çok Stalin dönemi üzerine olan tartışmalar merkezde olmakla birlikte muazzam bir literatür taramasını yaparak Türkçe okuyan okuyucuya bu alanın son dönem tartışmalarını aktarmıştır. : Yiğit Akın, "Totaliteryen Paradigma'dan Post-Revizyonizm: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler," *Praksis*, Tarih Yazımı 2 adlı dosya, No. 18, Güz 2008, ss. 61-93.
 - 29 Bu konuda siyasi tarih sınırlarında kalsa da 1917 yılının çok boyutluluğunu ve özellikle Bolşeviklerin farklı eğilimlerini yansıtan klasik bir çalışma için bkz. Alexander Rabinowitch, *Devrimin Doğru: Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014). Bu kitap ilk baskısını İngilizce olarak 1968 yılında yapmıştır.
 - 30 Bu konu üzerinde başka bir çalışmada çok daha ayrıntılı bir şekilde durdum: Y. Doğan Çetinkaya, "1917 Devrimleri ve İşçi Sınıfı," *Toplumsal Tarih*, No. 287, Kasım 2017, ss. 32-41.
 - 31 Leopold H. Haimson, "Dual Polarization in Urban Russia, 1905-1917," *The Russian Revolution and Bolshevik Victory*, Derleyenler Ronald Suny ve Arthur Adams, (Lexington: Heath and Company, 1990), s. 26-50. Bu yazı ilk olarak iki ayrı makale halinde 1964 ve 1965 yıllarında arka arkaya *Slavic Review* dergisinde yayınlanmıştır.
 - 32 Alan K. Wildman, *The Making of a Workers' Revolution: Russian Social Democracy, 1891-1903*, (Chicago: University of Chicago Press, 1967).
 - 33 Theodore von Laue, "Russian Peasants in the Factory 1892-1904," *Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 1, Mart 1961, s. 80. Von Laue'nin bu ünlü makalesinin eleştirel bir analizi için alanın önemli isimlerinden bir tanesinin aynı dönemde yayınlanan şu makalesine bakılabilir: Reginald E. Zelnik, "The Peasant and the Factory," *The Peasant in Nineteenth*

- Century Russia, Wayne S. Vucinich (Der.), (Stanford: Stanford University Press, 1968), s. 158.
- 34 Ronald Grigor Suny, "Russian Labor and Its Historians in the West: A Report and Discussion of the Berkley Conference on the Social History of Russian Labor," *International Labor and Working-Class History*, No. 22, (Güz 1982), ss. 39-52.
- 35 Komünizmin çöküşünün Rusya emek tarihine olan etkisi için bkz. William G. Rosenberg, Mark D. Steinberg ve Reginald E. Zelnik, "International Colloquium on Workers and the Intelligentsia in Russia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries," *International Labor and Working-Class History*, No. 49, (Bahar, 1996), s. 180.
- 36 S. A. Smith, *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917-1918*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 2.
- 37 *Ibid.*, s. 36.
- 38 Diane Koenker, *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, (Princeton: Princeton University Press, 1981).
- 39 *Ibid.*, s. 228-268.
- 40 David Mandel, *The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime: From February Revolution to the July Days 1917*, (London: Macmillan, 1983) ve David Mandel, *The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power: From the July Days 1917 to July 1918*, (London: Macmillan, 1984).
- 41 David Mandel, *The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime: From February Revolution to the July Days 1917*, s. 9.
- 42 David Mandel, *The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power: From the July Days 1917 to July 1918*, özellikle sekizinci bölüm işçilerin neden Ekim sonrasında da Bolşevikleri ve Sovyetleri desteklemeye devam etmelerinin ardındaki mantığı anlatıyor.
- 43 Rex. A. Wade, *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution*, (Stanford: Stanford University Press, 1984).
- 44 *Ibid.*, s. 102-104.
- 45 Victoria Bonnell, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow 1900-1914*, (Berkeley: University of California Press, 1983).
- 46 Gerald D. Surh, *1905 in St. Petersburg: Labor, Society, and Revolution*, (Stanford: Stanford University Press, 1989).
- 47 Bu konuda önemli bazı çalışmalar şunlardır: Laura Engelstein, *Moscow 1905: Working-Class Organization and Political Conflict*, (Stanford: Stanford University Press, 1982); Henry Reichman, *Railwaymen and Revolution: Russia 1905*, (Berkeley: University of California Press, 1987); Christopher Rice, *Russian Workers and the Socialist Revolutionary Party Through the Revolution of 1905-1907*, (New York: St. Martin's Press, 1988).
- 48 Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1990). Kitabın İngilizce ilk yayınlanış tarihi 1972'dir.
- 49 Donald J. Raleigh, *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov*, (Ithaca: Cornell University Press, 1986).
- 50 Rose L. Gilckman, *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880-1914*, (Berkeley: University of California Press, 1984).
- 51 Catriona Kelly, "What was Soviet Studies and What Came Next?" *The Journal of Modern History*, Vol. 85, No. 1, Mart 2013, s. 121; Stephen F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War*, (New York: Columbia University Press, 2009), s. 34.
- 52 John L.H. Keep, *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1976).
- 53 Bu iki isim için güzel bir değerlendirme için bkz. Heather Hogan, "Reworking Russia's History: Two Steps Forward, One Step Back," *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 30, No. 2, Güz 1999, ss. 273-281.
- 54 Yiğit Akın, "Totalitaryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler," s. 62.
- 55 Mike Haynes, "Liberals, Jacobins and Grey Masses in 1917," *History and Revolution: Refuting Revisionism*, (Der.) Mike Haynes and Jim Wolfreys, (London: Verso, 2007), s. 94.
- 56 Buna örnek tipik bir örnek için bkz. Orlando Figes, *A Peoples's Tragedy: A History of the Russian Revolution*, (London: Penguin, 1998), s. 188.
- 57 Volgokonov'un kitapları İngilizceye hızla çevrilmiştir: Dmitri Volgokonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1991); Dmitri Volgokonov, *Lenin: A New Biography*, (New York: The Free Press, 1994).
- 58 Victoria Bonnell ve Lynn Hunt, *Beyond Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, (Berkeley: University of California Press, 1999); Victoria Bonnell, *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*, (Los Angeles: University of California Press, 1997).

1917 Ekim devrimi neden rusya'da gerçekleşti?

İlker Aktükün* **özet**

Marx, bütün çalışmalarında, sosyalist devrimin gelişmiş sanayi ülkelerinden başlayacağını söyledi. Oysa, 1917 Ekim Devrimi, Avrupa'da sanayinin en az geliştiği Rusya'da gerçekleşti. Bu kısa çalışmada devrimin Rusya'da gerçekleşmesine neden olan koşullar incelenmekte, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle, yükselen işçi hareketi, köylü sorunu ve ulusal sorunun iç içe geçmesinin devrime nasıl yol açtığı tartışılmaktadır.

anahtar kelimeler: 1917 Şubat Devrimi, 1917 Ekim Devrimi, «Kapital»e karşı devrim, Rus modernizasyonu

abstract

In all his studies, Marx has stated that socialist revolution would start from the developed industrial countries. However, 1917 October Revolution took place in Russia; which was industrially the least developed country in Europe. In this short study the conditions that caused the revolution to realise in Russia are examined. How the intertwinement of the issues like rising labour movement due to the effect of First World War, rural problems and national problems resulted in revolution is being discussed.

Key Words: 1917 February Revolution, 1917 October Revolution, The revolution against «Capital», Russian modernization

giriş

Eski kuşakların «büyük cihan harbi» diye nitelendirdiği I. Dünya Savaşı'nın alt üst ettiği Avrupa'ya, Rusya'da ne olup bittiğine ilişkin haberler neredeyse bir kaç hafta gecikmeyle geliyordu. Rusya'da 1917 Ekim Devrimi gerçekleştiikten kısa bir süre sonra, Aralık 1917'de, İtalyan Marksist siyasetçi ve teorisyen Antonio Gramsci, İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı Avanti'de ünlü makalelerinden birini yayınladı: «Kapital'e Karşı Devrim».¹ Sonradan birçok sosyalist teorisyen ve siyaset bilimci tarafından değerlendirilen Gramsci'nin bu kısa makalesi özünde basit bir gerçekliğe işaret ediyordu.

Marx'ın bütün çalışmaları, yayınları göz önüne alındığında «sosyalist devrim» gelişmiş sanayi ülkelerinde başlayacaktı. Sanayinin en çok geliştiği, dönemin in-

giltere'si ve Almanya'sı bir işçi devrimine, «sosyalist bir dönüşüme» en yakın coğrafyalardı. Ama I. Dünya Savaşının toz duman içinde bıraktığı Avrupa'da, devrim, hiç beklenmeyen bir yerde, Rusya'da gerçekleşmişti.

Peki, ama neden? Gramsci'nin yanıtı basitti: olaylar «ideolojinin» üstesinden gelmişti. Başka bir deyişle, Gramsci'nin «ideoloji» olarak ifade ettiği Marksist şemaya göre devrim, işçi sınıfının nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinde değil de Rusya gibi işçi sınıfının azınlıkta olduğu, sanayileşmenin henüz kıyısındaki bir coğrafyada gerçekleşmişti. Çünkü Rusya'daki olaylar, yalnızca tarihsel materyalizmin eleştirel şemalarını altüst etmekle kalmamış, olağan koşullar altındaki muhtemel bir tarihsel düzenliliğin

* Yrd. Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

de dışına çıkmıştı. Gramsci'ye göre, Marx önceden görülebilecek olanı öngörmüştü. Ama Avrupa'nın büyük güçleri arasında bir hesaplaşma, bir savaş olacağını görse de, savaşın bu kadar uzun süreceğini veya bu sonuçları doğuracağını önceden görememişti. Başka bir deyişle tarifsiz acılar ve sefalet içinde geçen üç yıllık bir dönemde, bu savaşın Rusya'da böyle kolektif bir halk iradesi doğuracağını önceden görememişti ve aslında görmemesi de doğaldı.

Rusya'da gerçekleşecek bir sosyalist devrim öngörüsünü, bırakalım Marx'ı, Marx sonrası dönemde yaşayan hiçbir Marksist teorisyen ya da siyasetçi de yapmamıştı. Buna da şaşırılmamak gerekiyor, çünkü Ekim Devrimi'nden sadece üç yıl önce, dünyadaki milyonlarca sosyalistin örgütlenmesi olan İkinci Enternasyonalin ve eşitlikçi, özgürlükçü bir yaşam tasavvuru olan sosyalizm hayalinin sonuna gelinmiş gibiydi.

1917 ekim devrimi'nin katalizörü: birinci dünya savaşı

I. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulup, Almanya'da savaş hali ilan edilmesinin hemen ardından, Alman İmparatoru Kayser II. Wilhelm, savaşın finansmanı için gereken savaş kredilerini onaylanması için parlamentoya gönderdi. Parlamentodaki en büyük siyasi parti grubunu oluşturan Alman sosyal demokratları (SPD) 3 Ağustos'ta gerçekleştirdikleri toplantıda, Karl Liebknecht'in liderliğindeki 14 milletvekilinin aleyhte oyuna karşılık, 78 oyla savaş kredilerinin onaylanmasına karar verdi. İzleyen birkaç gün içinde Fransız, İngiliz, Avusturya ve Belçika sosyal demokrat partileri de, içlerindeki küçük azınlıkların muhalefetine rağmen, savaş kredilerini onaylayan kararlar aldılar.

Oysa savaş öncesinde Stuttgart (1907), Kopenhag (1910) ve Basel (1912) kongrelerinde, İkinci Enternasyonal partileri, yaklaşan savaşı "emperyalist bir paylaşım savaşı" olarak niteleyerek, işçi sınıfını "savaşa girecek devletlere" karşı mücadeleye çağırılmış, her şeye rağmen savaş başlarsa "savaşın yarattığı ekonomik krizden halkı ayağa kaldırmak ve böylece kapitalizmin

yıkılışını hızlandırmak üzere yararlanacağını" ilan etmişti.² Oysa savaş başladıktan sonra, aynı partiler, daha önce aldıkları kararların aksine, birbiri ardına "kendini" ülkelerinin savaşını "ulusal savunmanın" meşruluğu adına desteklemeye başlamışlardı. Kurulduğu 1899 yılından beri Komünist Manifesto'daki "Bütün ülkelerin işçileri birleşin!" şiarını temel hedefi yapan İkinci Enternasyonal, savaşla birlikte çökmüştü. Karl Liebknecht ile birlikte savaş kararına muhalefet eden Rosa Luxemburg, bu durumu veciz bir biçimde ifade ediyordu: "O zaman Komünist Manifesto'nun sonunu şöyle değiştirmek gerekir: bütün ülkelerin işçileri, barış döneminde birleşin! Savaş döneminde birbirinizi boğazlayın!". Gerçekten de savaş başladığında Avrupa'nın sağından soluna neredeyse bütün siyasal hareketleri, şoven milliyetçi dalgaya teslim olmuş durumdaydı. Savaş karşıtı azınlığın sesleri bu dalga içinde duyulmaz hale gelmişken, İkinci Enternasyonal'in savaş karşıtı kararlarına ve ilkelerine bir bütün olarak sahip çıkan çok az parti kalmıştı: Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi-Bolşevikler (RSDİP-B), Sırp Sosyal Demokrat Partisi ve Bulgar Dar Sosyalistleri (Tesni Socialisti).

Bu durum savaşın ilk yılı da değişmedi. 1915 yılının Eylül ayında, henüz hapse atılmamış az sayıda savaş karşıtı enternasyonalist sosyalist, İsviçre'nin Zimmerwald köyünde, Avrupa işçi hareketinin savaşa karşı nasıl mücadele edebileceğini tartışacakları bir konferans düzenledi. Troçki daha sonra anılarında, "Dört posta arabasına dolmuş delegeler dağlara doğru yola koyuldular. Yolda karşılaştıkları insanlar merakla bu garip konvoyu bakıyorlardı. Delegeler, Birinci Enternasyonal'in kuruluşunun üzerinden yarım asır geçtikten sonra bütün enternasyonalistleri dört posta arabasına sığdırabilmenin hâlâ mümkün olabildiğini söyleyip gülüşüyorlardı"³ diye yazarak, savaş karşıtlarının ne kadar azaldığını biraz mizahi, biraz da hüznü bir dille anlatıyordu.

Zimmerwald'da İtalyan sosyalistleri (PSI) ve İsviçreli sosyalistler önemli rol oynasalar da katılım esas olarak Lenin ve Troç-

Rusya'da gerçekleşecek bir sosyalist devrim öngörüsünü, bırakalım Marx'ı, Marx sonrası dönemde yaşayan hiçbir Marksist teorisyen ya da siyasetçi de yapmamıştı.

Savaşın uzaması geniş "yurtsever/milliyetçi" uzlaşmanın taraflarının bir arada durmasını zorlaştırıyordu. Fransa'da savaş başladığında durma noktasına gelen grevler, 1916 yılında yasaklamalara rağmen, giderek yükselme eğilimine girmişti.

ki'nin de aralarında bulunduğu Rusya ve Doğu Avrupa delegelerindendi. Batı Avrupa sosyalistlerinden savaş karşıtlığını yürüten azınlığın önemli bir bölümü hapsediydi, diğerleri ise farklı engellemeler nedeniyle konferansa katılamamıştı. Açıkçası, Zimmerwald Konferansı düzenlendiği sırada, sosyalizmin yeniden bir seçenek olarak ortaya çıkacağına dair neredeyse hiçbir emare yoktu.

Oysa savaş uzadıkça hoşnutsuzluklar artmaya başladı. Şoven, milliyetçi dalganın etkisindeki geniş kitleler savaşın gerçekleriyle karşı karşıya geliyordu. Savaşa katılan bütün devletlerin içerisinde, çalışma koşulları kötüleşiyor, gıda sıkıntısı yaygınlaşıyor, hayat standartları savaş öncesine göre çok daha geri noktalara çekiliyordu. 1916 yılından itibaren, geniş kitlelerin savaş karşıtı tepkileri yükselmeye başladı. 1916 yılının yaz ayları Almanya için bir dönüm notası oldu. Düsseldorf, Frankfurt, Kiel gibi büyük şehirlerde yiyecek kıtlıklarına karşı gösteriler yoğunlaşırken, Leipzig, Offenbach, Hamburg da gösterileri, yağmalamalar izledi. Haziran 1916'da, savaşa karşı çıkmaktan müebbet hapse mahkûm edilen Karl Liebknecht'i destekleyen eylemler, savaşın başında azınlıkta kalan savaş karşıtı sosyalistlerin giderek güç kazandığının da göstergesiydi.

Almanya'daki savaş karşıtı radikalleşme, Avrupa'nın diğer coğrafyalarındaki siyasal eylemlerin de bir yansımasıydı. Savaşın uzaması geniş "yurtsever/milliyetçi" uzlaşmanın taraflarının bir arada durmasını zorlaştırıyordu. Fransa'da savaş başladığında durma noktasına gelen grevler, 1916 yılında yasaklamalara rağmen, giderek yükselme eğilimine girmişti. Savaşın ikinci yılında 314 işyerinde 41 bin işçi grevdedi. Fransız sosyalistlerin partisi SFIO'da da (Section Française de l'Internationale Ouvrière) bu taban hareketinin temsilcisi konumunda savaş karşıtı bir muhalefet giderek güçlenmeye başlamıştı. İngiltere'de, İskoçya'nın Glasgow kentinde bulunan radikal «Red Clydeside» bölgesinde başlayan eylem ve grevler hızla yaygınlaşmaya başladı. 1916 yılının Kasım ayında Avusturya-Macaristan'ın Knittelfeld şeh-

rinde demiryolu işçilerinin karıları, şeker kıtlığı nedeniyle başlayan bir dizi eylem gerçekleştirdi. Savaşın başlamasından sadece iki yıl sonra, savaş başındaki siyasal iklim neredeyse tamamen değişmeye başlamıştı.⁴ 1917 yılının başından itibaren kitlesel protestolar bütün Avrupa'ya yayıldı ve özellikle sanayi işçilerinin yoğun bulunduğu bölgelerde savaş karşıtı eylemler yükselmeye başladı. Alman Sosyal Demokrat Parti'sinde (SPD) bulunan ve başta Kautsky olmak üzere savaşa «tarafsızlık» kisvesiyle yaklaşanlar bile bu dalganın karşısında duramadı.

Nisan başında SPD'den kopanlar Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (USPD) kurdular. Partinin kuruluşunun hemen ardından, Berlin'de silah sanayisinde çalışan 200 bine yakın metal işçisi, savaş karşıtlarının liderliğinde, ekmek karnelerinde kısıtlamaların kaldırılması için greve çıktı. Siyasal hava Alman Kayser'i II.Wilhelm'in savaşın başında, «Ben artık partileri tanımıyorum, yalnızca Almanları tanıyorum»⁵ dediği zamandan beri çok değişmişti. 1917 yılının yaz aylarına, Avrupa'nın başta Almanya olmak üzere pek çok yerinde, kadınların yiyecek eylemleri damga vurdu. Yiyecek ve savaşın maddi yüklerinin eşitsiz paylaşımını protesto eden bu günlük mücadeleler, halk muhalefetine hız kazandırdı. Ağustos ayında İtalya'nın Turin şehrinde başlayan ayaklanmada şehrin işçileri yenilene kadar barikatlarda kolluk güçleriyle çarpıştı. Avrupa'ya yayılan eylemlerde ekonomik talepler ve yiyecek kısıtlamalarının yanı sıra savaşa son verilmesi, siyasal tutuklulara özgürlük, seçimlerin yapılması gibi siyasal talepler de yükseliyordu.

1917 yazında Avrupa'da muhalefetin yükselmesinde, 1917 yılının Şubat ayında Rusya'da ayaklanma sonrasında rejimi değiştiren Şubat Devrimi'nin de etkisi büyüktü. Savaşın devletlerde savaşın maddi yüklerinin eşit paylaşılmamasından doğan en keskin çelişki Rusya'da yaşandı. Bolşevik Devrimi'nin önemli tarihçisi Carr 1917 Şubat Devrimi'ni "savaşın neden olduğu yoksunlukların ve ödenen bedelin paylaşımında açıkça görülen eşitsizliğin çileden

çıkardığı bir halkın kendiliğinden isyanı” olarak tarif eder.⁶ Gerçekten de Rusya’da 1917 yılının ilk ayından itibaren başlayan sokak hareketlerinde doğrudan bir siyasal partinin çağrısı ya da kışkırtması yoktu.

1917 yılının başında, ekmek ve kömür sıkıntısı en yüksek noktaya çıkmıştı. Kışın çok sert geçmesi özellikle şehirlerde tepki eylemlerinin giderek yükselmesine neden oldu. Ocak ayında 1905 yılındaki Kanlı Pazarın yıldönümünde düzenlenen greve 150 bin işçi katıldı. 23 Şubat’ta Petersburg’da kadın işçilerin Dünya Emekçi Kadınlar Gününü kutlamak için düzenlediği eylemler, bir anda binlerce işçinin katıldığı grevlere dönüştü. “Ekmek ve aş” talebiyle başlayan gösterilerde, kısa bir süre sonra “kahrolsun savaş”, “kahrolsun otokrasi” sloganları hakim oldu. Polisin sertlikle müdahale ettiği gösteriler üç gün boyunca sürdü. Bu süreçte kayıtlara göre binden fazla insan öldü. Petersburg Garnizonu’nda bekletilen askerler 26 Şubat gecesi “artık halka ateş” açmayacaklarını ilan etti. Çar II. Nikolay, Nisan ayına kadar Duma’yı kapatma kararı aldı. Duma’daki Kadet Partisi sözcülerinden Rodziyanko ise, Duma’nın önünde toplanan büyük kalabalığa “iktidarı artık ele alıyoruz” diyordu. 2 Mart’ta Çar bir anlamda kaçınılmaz sona teslim oldu ve kardeşi Grandük Mişel lehine tahttan feragat ettiğini açıkladı.⁷ Mişel’in Kurucu Meclis açılmadan tahta geçmeyi reddetmesiyle 300 yıldan fazla süren Romanov hanedanlığı sona erdi.

Rusya’da savaşın ortasında otokrasi, Çarlık rejimi yıkılmıştı.

Şubat ayında gerçekleşen rejim değişikliği, Ekim ayında bolşevikleri iktidara getirecek olan Ekim Devrimi’nin de yolunu açtı. Buraya kadar çizilen tabloda, savaşın üçüncü yılına gelindiğinde Avrupa’nın hemen her yerinde, savaş karşıtı sosyalist hareketlerin güçlendiği ortaya çıkıyor. Sosyalist muhalefetin Avrupa’nın her yerinde güçlenmesi ve Ekim ayında Rusya’da bolşeviklerin iktidara gelmesi savaşı bitiren ana etken oldu.

Avrupa’da yükselen toplumsal muhalefet savaşı bitirdi ama muhalefetin önderliğini yapan sosyalistler, Macaristan ve Alman-

ya’da, şiddetle yıkılan kısa süreli deneyimler dışında iktidarı ele geçiremediler. Sadece Rusya’da, Ekim ayında gerçekleşen devrimle, bolşevikler iktidara geldiler.

Bu aşamada ana soruya dönersek, sanayisi diğer Avrupa ülkelerine göre daha az gelişmiş, işçi sınıfının nüfusa oranının görece az olduğu Rusya’da nasıl oldu da bir sosyalist devrim gerçekleşti?

rus “modernleşmesinin” özgünlüğü

1917 yılında Rusya’da gerçekleşen devrimlerin, “savaşın katalizör rolü” dışındaki nedenlerini anlamak için Rus coğrafyasının tarihsel dehlizlerinde biraz gezinmek gerekiyor. Kast edilen dehlizler, ilk Rus kroniklerinde sözü edilen “efsanevi” Rurik’in kurduğu Kiev Prensiği ya da daha sonra bütün Rus coğrafyasını egemenliği altına alan Altın Orda İmparatorluğu değil. Hatta Altın Orda’nın çözülmesi sonrasında Moskova Prensiği’nin yükselişi ve Korkunç (Grozny) lakabıyla tanıdığımız IV. İvan’ın, Kazan Hanlığı’nı kendi topraklarına katarak, Moskova merkezli, yeni bir İmparatorluğun çekirdeğini yaratması da değil.

Peki, ne kast ediliyor?

Şunu söylemek mümkün: 1917 Ekim’inde Rusya’da gerçekleşen devrime giden yolun ana çizgileri, 17. yüzyılın sonlarında Büyük Petro’nun tahta geçmesiyle çizilmeye başlandı. Bu bir abartma değil. Petro ile başlayan sosyo-ekonomik değişimler ve bu değişimlerin Rusya coğrafyasında ortaya çıkardığı toplumsal formasyon olmasaydı, Gramsci’nin “kapitale karşı devrim” nitelemesini, büyük ihtimalle hiç duymayacaktık.

1672 yılında doğan Petro, on yaşında tahta geçti, ancak fiili yönetimi 1689-1725 yılları arasındaki 36 yıl boyunca sürdü. Petro’nun iktidar yılları Avrupa’da başlayan muazzam değişimler dönemine denk geliyordu. İngiltere’de 1640 yılında başlayan burjuva devrimi, sekiz yıl süren uzun iç savaş sonrasında başarıya ulaşmış, Oliver Cromwell’in liderliğindeki burjuvazinin Avam Kamarası’nın (parlamentonun) güçleri Avrupa tarihinde belki de ilk olarak bir kralı, I. Charles’ı idam etmişti. Bu tarihten sonra hızlı bir kapitalist gelişme sürecine

Sosyalist muhalefetin Avrupa’nın her yerinde güçlenmesi ve Ekim ayında Rusya’da bolşeviklerin iktidara gelmesi savaşı bitiren ana etken oldu.

Petro'nun, Batı Avrupa'nın kapitalist gelişme yoluyla güçlenmekte olan ülkeleriyle rekabet edebilmek için yapmaya çalıştığı reformlar, bir anlamda, kendisinden yaklaşık iki yüz yıl sonra, 1917'de gerçekleşecek devrimin sınıfsal alt yapısını da hazırlıyordu.

giren İngiltere'de, Petro iktidarı eline almadan bir yıl önce, 1688 yılında, "şanlı devrim" diye anılan süreç yaşanmış, burjuvazi Avam kamarası eliyle iktidarı tamamen ele geçirmişti.

Aynı yıllarda, coğrafi keşifler sonrası ipek yolu gibi geleneksel kara ticaret yolları ağırlığını kaybetmeye başlamış, başta Atlantik olmak üzere okyanuslarda yeni ticaret yolları öne çıkmaya başlamıştı. Ticaret yollarının okyanuslara kayması, doğal olarak denizcilik ve donanmanın önemini arttırıyordu. Petro'nun, Avrupa ile ilgili ilk bilgilerini, Moskova'da genellikle Avrupalıların yaşadığı Alman banliyösünde edindiğine hemen bütün biyografilerinde işaret edilir.⁸ 1697 yılında kimliğini gizleyerek çıktığı Avrupa turunda, Avrupa'da yaşanan "bilim devriminin" sosyal ve ekonomik kurumlar üzerindeki etkisine kendi gözleriyle şahit oldu. 1698'de, Çarlık Rusya'sının geleneksel askeri gücü Streltsy'nin ayaklanması üzerine, gezisini kesip geri döndü ve ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdı. Bu olaydan sonra Petro'nun modern ordu ve donanma kurmak için başlattığı reformlar, Rusya'nın sosyo-ekonomik ve demografik yapısında önemli değişimlere neden oldu.⁹ Baltık kıyısında okyanus yollarına kolay ulaşımı sağlayacak Petersburg'un bir liman şehri olarak yoktan inşa edilmesi, yeni bir donanma ve ordunun kurulması, Rusya'da sanayinin gelişmesinin de önünü açtı.

1700'lerin başından itibaren, Rus devleti, askeri ihtiyaçları karşılayabilmek için birçok sanayi kuruluşu kurdu ve bunları işletti. Modern bir ordunun ihtiyaç duyduğu teçhizat için top dökümhaneleri, silah yapımevleri kuruldu, demir ve bakır madenciliği geliştirildi, ordu mensuplarına üniforma sağlamak için yünlü dokuma fabrikaları açıldı, yeni donanmanın ihtiyaç duyduğu yelken bezi, halat benzeri ihtiyaçları karşılamak için devletin işlettiği fabrikalar açıldı. Bütün bunların yapılabilmesi için nüfusun, sanayide, askeriyede, bürokraside çalışacak insanlarını besleyebilecek tarımsal bir artı ürünü yaratmak gerekiyordu. Nitekim Petro da bir yandan tarımsal artı ürünü yükseltmeye çalışırken, bir yandan da geleneksel hane halkı vergi-

si yerine nüfus sayımı verilerine dayanan modern kişisel vergilendirmeyle merkezi devleti güçlendirmeye çalıştı.

Genel olarak bakıldığında zaman Rusya'nın Petro zamanındaki sanayileşmesinin Batı Avrupa'dakinden temel bir farkı vardı. Batı Avrupa'daki kapitalist gelişme özel girişimciler eliyle gerçekleşirken, Petro bizzat devletin kendisini üretici ve girişimci haline getirmeye çalışıyordu. Falkus'un vurguladığı gibi 1720'den sonra bu tür devlet girişimleri, özel girişimcilere satılmaya başlansa da devlet, özel girişimlerle yürütülen işlerin geliştirilmesinde bile en büyük rolü oynuyordu.¹⁰ Falkus'un «zorla sanayileşme» diye nitelendirdiği bu süreç, aslında yukarıdan aşağıya «otoriter modernleşmenin» bir yansımasıydı. Bu dönemde yeni ortaya çıkan sanayi kuruluşlarının sayısı hakkında çeşitli tartışmalar halen devam etse de, bu konuda en net çalışmaları yapan, Gerschenkron'un rakamlarına göre Petro döneminde 178 büyük fabrika çalışmaya başlamıştı. Bunların sektörlere göre en önemlilerinden 40 tanesi silah ve demir işleme, 23'ü kereste, 15 tanesi tekstil, 13'ü deri işletmeciliği ve 15 tanesi de farklı metalleri işlemek için kurulmuştu.¹¹ Bu rakamlar ne anlama geliyor?

Petro'nun devlet merkezli sanayileşme politikası sonucunda Rusya'nın özellikle Avrupa'ya yakın Batı bölgelerinde, nüfus içinde bir azınlık olsa da, belli merkezlerde toplanmış güçlü bir işçi sınıfı doğmaya başlamıştı. Başka bir deyişle, Petro'nun, Batı Avrupa'nın kapitalist gelişme yoluyla güçlenmekte olan ülkeleriyle rekabet edebilmek için yapmaya çalıştığı reformlar, bir anlamda, kendisinden yaklaşık iki yüz yıl sonra, 1917'de gerçekleşecek devrimin sınıfsal alt yapısını da hazırlıyordu.

Reformların başka yan etkileri de oldu. Güçlü bir ordunun ihtiyaçları için matematik, fizik, istihkâm gibi bilimlerin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması, genç soyluların Avrupa'ya eğitim için gönderilmeleri, kısa bir süre sonra Avrupa'da yeni yeşermekte olan siyasal düşüncelerin de Rusya coğrafyasına girmesini sağladı ve büyük ölçüde 1917 devriminin entelektüel alt yapısının zeminini oluşturdu.

Petro'nun 1725 yılındaki ölümünün ardından 37 yıl boyunca, 6 çar ve çariçe kısa dönemlerle hüküm sürdü. Bu süreçte reformlarda yavaşlama görülse de, sanayinin gelişmesi ağır aksak gelişmeye devam etti. Kahan gibi Sovyet tarihçileri, Petro'nun ölümüyle 1762 yılında II. Katerina'nın tahta çıkması arasındaki dönemde eski ivmeyle olmasa da ekonomik gelişmenin sürdüğünün altını çiziyorlar.¹² Petro'nun yolundan devam eden Katerina döneminde "yukarıdan aşağıya" reformlar yeniden başladı. Avrupa'da Aydınlanma dönemi tüm hızıyla devam ederken, Katerina'nın başta Voltaire olmak üzere Ansiklopedi yazarları ile yazıştığı, Diderot ile siyaset ve felsefe sorunları üzerine tartıştığını biliyoruz.

II. Katerina'nın tahtta bulunduğu 34 yıl boyunca Rusya'da önemli dönüşümler yaşandı. Katerina'nın hükümdarlık döneminde ilk karşılaştığı sorun, kendinden önce bütün Çarların da karşı karşıya kaldığı Rusya'nın kadim tarımda artı ürün eksikliği idi. Kuzey bölgelerinin ve geniş Sibiry topraklarının tarıma elverişsiz olması, artan nüfusu, sanayide çalışan şehirli nüfusu ve üretim dışında kalan büyük asker-sivil bürokrasiyi besleyebilecek artı ürünün elde edilebilmesini engelliyordu.

Tarımda teknolojik bir yenilenmenin yaşanmadığı koşullarda, tarımsal üretimi arttırmanın tek yolu verimli topraklara doğru yayılmanın gerçekleşmesiydi. Katerina zamanında, güneyde Osmanlı, batıda Lehistan aleyhine genişleyen Rusya topraklarını 500 bin kilometrekareden fazla büyüttü. Kırım'ın alınmasıyla hem Kafkasya'nın bereketli topraklarının yolu açıldı hem de Karadeniz'de donanma bulundurabilecek stratejik bir liman elde edildi. Çarlık topraklarının büyümesi, idari yönetimde de reform ihtiyacını ortaya çıkardı. Katerina, Rusya'yı 50 eyalete ve her eyaleti de kazalara bölerek bürokratik idareyi rasyonelleştirmeye çalıştı.

Rusya'nın yayılmasına sanayi alanında önemli bir gelişme de eşlik etti. Ordunun ihtiyaç duyduğu modern silah ve araçlar, Petro döneminden sonra, büyük sanayinin yeniden gelişmesini hızlandırdı. Rusya'nın, Avrupa'ya yakın Moskova, Saratov,

İvanovo, Nijniy Novgorod gibi bölgelerinde dokumacılık, metal atölyeleri büyük oranda arttı. Falkus'un vurguladığı gibi, yayılma ile birlikte artan nüfus, iç ticareti ve emeğin bölgesel uzmanlaşmasının yolunu da açıyordu.¹³ Devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda ağır sanayi gelişirken, kırsal alanlarda el zanaatları üzerinden tüketime yönelik üretim yapan kustari adı verilen atölyeler ortaya çıktı.

Petro ve Katerina'nın reformlarının en önemli sonuçlarından biri de nüfusun sınıfsal yapısında önemli değişimlerin ortaya çıkmasıydı. Geleneksel imparatorluk yapısında büyük toprak sahibi soylular ve köylüler olmak üzere temel iki toplumsal sınıf varken, bu reformlar sonrasında, özellikle Ural Dağları'nın batısında kalan Avrupa Rusya'sı topraklarında sanayi işletmelerinin çoğalmasına paralel olarak nüve halinde de olsa işçi sınıfı da görünür olmaya başladı. Ancak bu işçilerin büyük çoğunluğu hala serf statüsündeydi. Burada altını çizmek gerekir, toprak serflerinden farklı olarak, fabrikalarda serf statüsünde çalıştırılanlar hızla modern işçi sınıfına evriliyorlardı.

Rusya'nın sanayileşmesini ivmelendiren olay hiç kuşkusuz Kırım Savaşı (1853-56) oldu. Birçok tarihçinin 20. yüzyılın «topyekün» savaşlarının habercisi olarak gördüğü Kırım Savaşı, 1853 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında başladı. İngiltere, Fransa ve Piyemonte'nin Osmanlı ordusunun yanında savaşa katılması savaşın boyutlarını büyüttü. Murray'ın ifadesiyle, önceki dönemin sınırlı savaşlarından farklı olarak, Kırım Savaşı ile başlayan süreçte savaş artık «sanayileşmişti».¹⁴ Kırım Savaşı ile birlikte ilk kez bilim, teknoloji ve sanayi muharebe meydanında savaşı doğrudan etkiliyordu. Donanmalara dahil olan buharlı gemilerle Londra ve Paris'ten kilometrelerce uzaktaki Karadeniz ve Kırım'a binlerce asker taşınabiliyor ve bunların ikmali yapılabiliyordu.

Çarlık ordularının Kırım Savaşı'nda yenilmesi, Rusya'nın teknoloji ve sanayi alanında Batı Avrupa ülkelerinin ne kadar gerisinde kaldığının da göstergesiydi. Kırım Savaşı'nın sonunda 1855 yılında

Rusya'nın yayılmasına sanayi alanında önemli bir gelişme de eşlik etti. Ordunun ihtiyaç duyduğu modern silah ve araçlar, Petro döneminden sonra, büyük sanayinin yeniden gelişmesini hızlandırdı.

Serfliğin kaldırılmasının diğer önemli sonucu ise sanayileşme alanında görüldü. Kırsal bölgelerde toprağa sahip olamayan, gerekli vergileri ödeyemeyen binlerce köylü, özellikle batı bölgelerinde, yeni kurulan sanayilerde çalışacak işgücü olarak şehirlere göçmeye başladı.

tahta çıkan II. Alexandre, tarımda serfliğin sürmesinin, sanayileşmenin önündeki engellerden biri olarak görüyordu. Gerçekten de serflerin emek üretkenliklerinin düşüklüğü tarımda verimliliği önemli ölçüde düşürürken, sanayinin ihtiyaç duyduğu özgül işgücünün de ortaya çıkmasına engel oluyordu. Alexandre, büyük toprak sahibi soyluların muhalefetine rağmen 1861 yılında serfliği kaldırdı.

serfliğin kaldırılmasının işçi ve köylüler üzerindeki etkisi

Serfliğin kaldırılmasının önemli sonuçları oldu. Büyük toprak sahiplerinin muhalefeti kırmak için taviz vermek zorunda kalan Alexandre yönetimi, serflerin üzerlerinde çalıştıkları toprakları onlara devretme konusunda ayak sürüdü. Güney eyaletlerindeki büyük toprak sahipleri sulanabilir arazileri ellerinde tutarak köylülere verilen topraklar için yüksek ücretler talep ederken, toprağın çok daha az verimli olduğu kuzey bölgelerinde serflerin hizmetlerini kaybeden toprak sahipleri bu kaybı nakdi olarak telafi etmeye çalıştı.¹⁵ Sonuçta serfliğin kaldırılması, artık toprak sahiplerine bağı kalmayan köylülüğü yeni sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Kırsal kesimdeki her hane yaşadıkları topraklardan minimum büyüklükte bir pay aldı ve onun bedeli karşılığında 49 yıla varan sürelerde yıllık ödemelerde bulunmak zorunda kaldı. Buna karşılık büyük toprak sahipleri hem köylülere devrettikleri topraklar için tazminat aldılar, hem de eski topraklarının üçte birini ellerinde tuttular. Serfliğin bu şekilde sona ermesi 1917 yılına kadar devam edecek «köylülük sorununun» temelini oluşturdu. Nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülerin çok büyük bölümü, ancak kendi ailelerini geçindirebilecek kadar toprağa sahip olabilirken, uzun yıllara yayılan toprak bedeli ödeme yükümlülüğü ve ağır vergilerle de karşı karşıya kaldılar. Öte yandan, ilkel bir teknoloji ile üretim yapılan Rus tarımı, Avrupa'da yaşanan tarım devriminin de dışında kalmıştı. Avrupa'da 17. yüzyılda bire yedi oranına ulaşan verim, 19. yüzyılda neredeyse bire on seviyesine ulaşmıştı. Rusya'da ise serfliğin kal-

dırılmasından sonra bile ortalama tarımsal verim bire üç oranının üstüne çıkmıyordu. Bu oranda kırdan şehirlere aktarabilecek artı ürün yok denecek kadar azdı. Bunun anlamı büyük bir orduyu ve sanayide çalışan işçi sınıfını beslemek zorunda olan Çarlık bunu güçlkle sağlıyordu. Bu durum barış dönemlerinde sürdürülebilir olsa da, 20. yüzyıl savaşlarında görülebileceği gibi, savaş dönemlerinde, şehirlere, orduya aktarılacak artı ürünü büyük oranda ortadan kaldıracaktı. Bunun altını çizmekte fayda var. Zira gerek 1905 Devrimi'nde gerekse 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri'nde, şehirlerde yayılan açlık ve kıtlık koşullarına tepki ilk kıvılcımların çakılmasını sağlayacaktı.

Serfliğin kaldırılmasının diğer önemli sonucu ise sanayileşme alanında görüldü. Kırsal bölgelerde toprağa sahip olamayan, gerekli vergileri ödeyemeyen binlerce köylü, özellikle batı bölgelerinde, yeni kurulan sanayilerde çalışacak işgücü olarak şehirlere göçmeye başladı. II. Alexandre'ın serfliği kaldırılmasının temel nedeni zaten Kırım Savaşı yenilgisiyle görünür hale gelen, Rusya'nın endüstriyel geriliğiydi. Dönemin Maliye Bakanı Reiter, 1862 yılında çara yazdığı bir raporda "demiryolları ve mekanik endüstri olmadan Rusya'nın kendi sınırları içinde bile güvende olmayacağı" vurguluyordu.¹⁶ Nitekim serfliğin kaldırılmasının ardından Alexandre yönetimi altında Petro ve Katerina'dan sonra üçüncü büyük sanayileşme hamlesi başladı. Sergei Witte'nin Maliye Bakanlığı'na getirildiği 1892 yılından sonra bu hamle görünür hale gelmeye başladı. Doğrudan vergilerin yükseltilmesi ve Avrupa ülkelerinden alınan kredilerle, sanayileşme hamlesi finanse edildi.¹⁷ İlk büyük atılım demiryolu alanında görüldü. 1860 yılında Rusya'da sadece 1.626 kilometre demiryolu bulunuyordu. Aradan sadece otuz yıl geçtiğinde, 1890 yılında demiryolu ağının genişliği 30.596 kilometreye ulaşmıştı. Witte sonrasında demiryolu ağı Kafkasya ve Karadeniz sahiline ulaştı. Trans-Sibirya demiryolu 1903'de tamamlandığında, Hosking'in deyişiyle "dünyanın en geniş işletmeye açılmamış coğrafi bölgesini dış dünyaya

açma sürecini" başlattı.¹⁸ Demiryolu ağı iç pazarı birbirine bağlamanın yanı sıra, hammadde ile üretim birimleri arasındaki ilişkiyi de kuruyordu. Petro döneminden beri öne çıkan büyük kentler sanayinin gelişmesine paralel olarak iktisadi, siyasal ve kültürel açıdan hızlı bir değişimin içine giriyordu. Geleneksel enerji kaynağı olan kömürün bulunduğu Donetz havzasındaki endüstriyel gelişmelere, 1870'lerden itibaren dünya çapında petrolün yeni enerji kaynağı olarak ortaya çıkmasıyla Bakü bölgesi de katılıyordu.

1890'lı yıllarda, Rusya'da, modern sanayi işçilerinin yarısı 500 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde çalışıyordu. Evet, işçi sınıfı hala nüfusun azınlığıydı ama Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı olarak ülkenin merkezi şehirlerinde yoğunluğu oluşturuyordu. 1917 yılında adı «kızıl fabrika»ya dönüşen ve romanlara konu olan Putilov fabrikası bu büyük işletmelerin en büyük örneğiydi. Fabrika, Kırım Savaşı öncesinde 19. yüzyılın başlarında top mermisi imalatı için inşa edilmişti. 1848 yılında Putilov isimli bir sanayici tarafından satın alınan fabrikanın adı da Putilov'a dönüştü.¹⁹ İlk dönemlerinde demiryolu malzemeleri için üretim yapan fabrika Çarlığın ihtiyaçları doğrultusunda, savaş dönemlerinde silah üretimine de geçti. Fabrikanın 1890'lı yıllardaki sanayileşme döneminde üretim kapasitesi ve işçi sayısı giderek arttı, 1900 yılına gelindiğinde fabrikadaki işçi sayısı 12 bin 400 kişiye ulaştı. Putilov gibi bir sanayi işletmesini o yıllarda dünyanın başka bir yerinde görmek çok da mümkün değildi.

Belki de bu durumu açıklayan en doğru cümleler Troçki tarafından kurulmuştu. Rusya'da sanayinin gelişmesinin özgünlüğünü vurgulayan Troçki, "bu bakımdan bileşik evrim yasası kendini en iyi Rus sanayisinin tarihi ve niteliğinde ortaya koyar. Geç doğan Rus sanayisi ileri ülkelerin izlediği rotayı yeni baştan takip etmemiş, geri durumunu en modern gerçekliklerle uyumlaştırarak yola aradan bir yerden girmişti. Bir bütün olarak Rusya'daki iktisadi gelişme lonca zanaatları ve manüfaktür çağlarını atlarken, çoğu sanayi dalı da kısmen, Batı'da onlarca yıla mal olmuş kimi teknik aşamaları da atlammıştı."²⁰ Bu

yaklaşım daha sonradan eşitsiz ve bileşik gelişme olarak adlandırılacaktı.

Troçki'nin de haklı olarak vurguladığı gibi, sanayi devrimin bireysel "girişimcileri" yerine Rus sanayisi onlara yetişmek isteyen devlet desteğiyle yola çıkan, işletmelerle sanayileşmeye başlamıştı. Bu durum İngiltere'de sanayi devriminin başı olan ve uzun yıllara yayılan putting-out (eve iş verme) ve manüfaktür gibi kapitalizmi başlatan süreçleri atlayıp, Putilov fabrikası gibi devlet eliyle kurulan dev sanayi işletmelerine yola çıkılmasını sağlamıştı. Troçki'nin verdiği verilere göre, ABD'de her bir binden fazla işçi çalıştıran dev işletmeler toplam sanayi işçilerinin yüzde 18'ini istihdam ederken, bu oran Rusya'da yüzde 41'in üzerindeydi.²¹

1897 yılında yapılan ilk düzenli nüfus sayımında, Çarlık Rusyasının nüfusu 125 milyon olarak belirlenmişti.²² Nüfusun büyük çoğunluğu hala tarımsal alanda çalışırken, sanayi, demiryolları, inşaat, orman işletmeleri gibi sektörlerde 10 milyona yakın ücretli işçi çalışmaktaydı. Bu işçiler başta nüfusu 1 milyonu aşan St. Petersburg ve Moskova'nın yanı sıra, nüfusu 400 bini aşan Odessa, 200 bini aşan Kiev, Riga ve nüfusu 100 bini aşan Baku, Kazan, Taşkent, Tiflis gibi sanayi bölgelerinde yaşıyorlardı. İşçilerin sanayi şehirlerinde büyük üretim birimlerinde bir araya gelmeleri, ortak hareketlenmeleri ve örgütlenmeleri açısından önemli bir imkan sunuyordu.

Dünya savaşının arifesine gelindiğinde bu rakamların çok daha yükseldiğine kuşku yok.²³ Özellikle savaş sanayisine yapılan yatırımlarla, Rusya'nın sanayi sektörü salt büyüklüğü bakımından, dünyada Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Büyük Britanya ve Fransa'nın ardından beşinci sıraya yükselmişti. Dünya üretiminin yüzde 18'ine ulaşan petrol çıktısında ise Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından ikinci sıradaydı. İşçi sınıfındaki hatırı sayılır büyümeye rağmen 1913 yılında Avrupa Rusyasında yaşayan 121 milyon nüfusun sadece yüzde 15'i yani yaklaşık 18 milyonu kentlerde yaşıyordu.²⁴ Bu oran Rusya'nın hala devasa bir tarımsal nüfusa sahip olduğunu açık olarak gösteriyor. Buna karşılık tarımın geriliğine karşılık,

İşçilerin sanayi şehirlerinde büyük üretim birimlerinde bir araya gelmeleri, ortak hareketlenmeleri ve örgütlenmeleri açısından önemli bir imkan sunuyordu.

**1905 Devrimi,
Çarlık Rusyasında
işçi ve köylü
sorunlarıyla iç
içe geçen başka
bir patlayıcı
sorunu daha açığa
çıkarmıştı: ulusal
sorun.**

yabancı sermayenin önderliğinde kurulan Rus sanayisi, çok kısa bir sürede büyük bir temerküz göstermiş, bu da dev üretim birimlerinde çok sayıda işçinin toplanmasını sağlamıştı. Bu toplanma, Rusya'daki işçi sınıfına, nüfusun azınlığı olmasına rağmen, toplam nüfusa oranıyla karşılaştırılmayacak kadar büyük bir ekonomik rol ve siyasal ağırlık kazandırmıştı.

Kautsky, henüz savaş başlamadan önce Amerikan işçi sınıfı üzerine yazdığı bir makalede, Rusya'nın bu toplumsal durumunu çarpıcı bir karşılaştırma ile ortaya koyuyordu: "Birbirine taban tabana zıt iki devlet var; bunlardan birinde, sınıflardan biri haddinden çok, yani kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle orantılı olmayacak kadar gelişmiştir; öteki ülkede ise öbür sınıf böyle gelişmiştir. Bu devletlerden birinde -Amerika'da- kapitalist sınıftır bu, ötekinde Rusya'da ise proletarya. Amerika dışında hiçbir ülkede, sermayenin diktatörlüğünden bu kadar kesinlikle söz edilemez; buna karşılık militan proletarya Rusya'nın dışında hiçbir ülkede bu kadar büyük bir önem kazanmamıştı."²⁵ Nitekim Rus-Japon savaşının ortasında patlayan ve Çarlık Rusyasında ilk defa seçimle gelen vekillerin oluşturduğu bir parlamentonun (DUMA) açılmasını sağlayan 1905 Devrimi, Rusya'da işçi sınıfının kazanmış olduğu politik ağırlığın bir göstergesi oldu. 1905 Devrimi, aynı zamanda, dünya dillerinin sözlüklerine «sovyet» kelimesinin yeni bir kavram olarak girmesine de neden oldu. 1905 Devrimi içinde köylü, asker ama özellikle işçi temsilcileri konseylerinin (meclislerinin, şuralarının) bir mücadele ve özyönetim organı olarak tarih sahnesine çıkması hem Rusya hem de 20. yüzyıl dünya tarihi açısından önemli dönemeç noktalarından biriydi. Sonradan bir çok tarihçi ve siyasetçi 1905 deneyimini, deyim yerindeyse 1917 Devrimi'nin «provası» olarak nitelendirdi.

çarlık rusyasında ulusal sorun

1905 Devrimi, Çarlık Rusyasında işçi ve köylü sorunlarıyla iç içe geçen başka bir patlayıcı sorunu daha açığa çıkarmıştı: ulusal sorun.

Çarlık Rusyası yüzölçümü açısından, tarihte belkide en kısa zamanda en geniş toprakları bünyesine katmış olan bir imparatorluktu. Moskova Devleti'nin, Kazan (1552) ve Astrakhan Hanlığı'nı (1556) kendisine katıp, imparatorluk haline dönüşmesinden sonra, IV. İvan'ın anlaştığı Cossack atamanı Ermak ile Sibiry'a'nın fethi başladı. Sibir Hanlığı'nın yıkılıp 1587'de Tobolsk şehrinin kurulmasıyla başlayan fetih, sadece 65 yıl sonra, 1652 yılında Pasifik kıyısında İrkutsk şehrinin kurulmasıyla sona erdi. Devasa Sibiry'a topraklarının imparatorluğa katılmasından kısa bir süre sonra, 1654 Pereiaslav anlaşmasıyla, kömür ve buğday açısından zengin Ukrayna toprakları da imparatorluğa dahil oldu. II. Katerina'nın hüküm sürdüğü 1762-1796 yılları arasında, Rusya Batı'da ve Kuzeyde Lehistan ve Baltık ülkeleri aleyhine genişlerken, Güneyde Kırım Hanlığını topraklarına katarak, verimli Kafkas topraklarına giden yolu açtı. 19. yüzyılda da Çarlığın genişlemesi devam etti. 1801 yılında Gürcistan, 1828 yılında Türkmençay anlaşması sonrasında Ermenistan, 1859'da Şeyh Şamil'in direnişinin kırılmasıyla Kafkasya Rusya imparatorluğunun parçası oldular. Son genişleme hamlesi Orta Asya'nın verimli topraklarına doğru 1865 yılında başladı. Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının düşmesiyle 1876 yılında bu bölgede de tam denetim kuruldu.

İşte bu devasa genişlikteki topraklarda 1897 yılında yapılan kapsamlı nüfus sayımının verilerine göre, Rusya İmparatorluğu'nda 146 etnik topluluk bulunurken, toplam nüfusun yüzde 44'ünü Ruslar, yüzde 56'sını ise Rus olmayan uluslar oluşturmaktaydı.²⁶

Rusya 19. yüzyılda yayılmasını sürdürürken Avrupa Napolyon savaşları sonrasında büyük bir milliyetçi dalgayla çalkalanıyordu. 1815 Viyana Kongresi'yle Avrupa'da istikrarı sağlayıp, «ancient-régimes»leri, mutlak monarşi ilkesi etrafında yeniden restore etmeye çalışan Metternich önderliğindeki muhafazakar güçler, Avrupa'nın yeni toplumsal, sınıfsal, ekonomik kompozisyonunda bunun beyhude bir çaba olduğunu kısa sürede gördüler. Liberal ve

sosyalist hareketlerin yanı sıra milliyetçilik de farklı biçimlerde de olsa Avrupa'nın her yerinde yeşermeye başlamıştı. İspanya'da başlayıp bütün Akdeniz bölgesine yayılan 1820 Devrimleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu içinde Mora yarımadasında başlayan Yunan isyanı, on yıl süren çatışmalar sonrasında, 1830 yılında bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla sona erdi. Çok uluslu bir imparatorluktan ayrılarak, kendi bağımsız devletini kuran Yunanistan sadece Osmanlı imparatorluğu içindeki diğer etnik topluluklara değil, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası içindeki etnik topluluklara da emsal bir model teşkil ediyordu.

1800'lerin ikinci yarısında Piyemonte/Sardunya önderliğinde İtalyan birliği, Prusya liderliğinde Alman birliği için çabaların artması, milliyetçilik rüzgarlarının bütün Avrupa'ya yayılmasını sağlıyordu. Bu rüzgarlardan korunmaya çalışan Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorluklarının aslında yapacak fazla da bir şeyleri yoktu.

Çarlık Rusyası'na bu rüzgar, en korumasız olduğu yerlerden, imparatorluk sınırlarında kapitalizmin en gelişkin olduğu Avrupa'ya en yakın bölgelerinden girdi. Uzun yıllardır, Prusya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın hakimiyeti altında bulunan Polonya'da 1863 yılında başlayan milliyetçi ayaklanma şiddetle bastırıldı. Ayaklanma sonrası özerk bir Polonya'yı çağrıştıran her şey ortadan kaldırıldı. Polonyalıların devlet bürolarında çalışmaları yasaklandı, okullarda ve mahkemelerde Rusça zorunlu dil haline geldi ve hemen ardından Ruslardan başkasına arazi satmaları yasaklandı. Başlangıçta Polonya ile sınırlı kalan bu uygulamalar yüzyılın sonlarına doğru önce Baltık bölgelerindeki, sonra İmparatorluğun daha iç bölgelerindeki etnik topluluklara da uygulandı.

Beyaz Rusya ve Litvanya'da yaşayan Katolikler evliliklerini ve çocuklarını tasdik ettirmek için Ortodoks kilisesine başvurmaya zorlandılar. Ukrayna'da yerli dil lehçe olarak kabul edildi ve yayınlarda, günlük konuşmalarda, şarkılarda yasaklandı. Batı bölgelerinde yaşayan Protestanların, Ortodoks kilisesinden izin almadan kilise

inşa etmesi yasaklandı. Almanca olan bütün yer isimleri Rusça ile değiştirildi. 1896 yılında Ermenistan'daki özerk okullar Rusya Eğitim Bakanlığına bağlandı.²⁷ Bütün bu bastırma çabaları milliyetçiliğin hızla yayılması engelleyemedi.

19. yüzyılın sonlarında, milliyetçilik, müslüman entelijensiya tarafından, çarlığın son toprak kazanımı yaptığı Kafkasya ve Orta Asya'daki müslüman etnik topluluklara da yayıldı. Yüzyılın başında yaşayan Ebu'l-Nasr Kursavi (1783-1814), Şehabettin Mercani (1818-1889) gibi müslüman ilahiyatçılar, Ruslar karşısında Müslüman etnik toplulukların geri kalmasını, eğitimde geri kalmaya bağlıyor, içtihat kapısının açılıp, dinde ıslahat hareketinin başlamasını savunuyorlardı. Bu ilahiyatçıların takipçisi İsmail Gaspıralı 1883 yılından itibaren Bahçesaray'da yayınlamaya başladığı Tercüman gazetesinde «dilde, fikirde, işte» birlik sloganıyla özetlenebilecek bir doktrinin savunucusu oldu. Gaspıralı'ya göre de, köklü bir eğitim reformu yapılmadan ve fonetik bir okuma sistemi geliştirilmeden ulusal bir bilincin ortaya çıkma olanağı yoktu. Gaspıralı'nın geliştirdiği ve yeni metot anlamına gelen usul-u cedid başlangıçta yalnızca eğitim ve öğretim için tasarlanmış gibi görülse de gittikçe bütün yaşam biçimini kapsayan bir hale geldi. Gaspıralı faaliyetleriyle ortak dil temelinde bir eğitim ve bu doğrultuda giderek ortak bir kültür sonucunda, ortak bir kimliği inşa etmenin zeminini döşüyordu.

20. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde çok-uluslu Rus İmparatorluğu içinde azınlık ulusların milliyetçi hareketleri üç temel yönelim içinde saflaşıyorlardı. Finlandiya, Polonya, Ukrayna gibi Avrupa topraklarında yaşayan ulusların milliyetçi temsilcileri ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesini ayrılma hakkı olarak anlıyor ve tam bağımsız bir devlet hedefini önlerine koyuyorlardı. Müslüman etnik topluluklar içinde ise ayrılmayı savunan milliyetçi hareket yok gibiydi. Başını Volga Tatarlarının çektiği eğilim demokratik bir rejim altında topraktan bağımsız ulusal kültürel özerklik talebini önüne koyarken, Orta Asya ve Azerbaycan'da ortaya çıkan ulusal hare-

Çok uluslu bir imparatorluktan ayrılarak, kendi bağımsız devletini kuran Yunanistan sadece Osmanlı imparatorluğu içindeki diğer etnik topluluklara değil, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası içindeki etnik topluluklara da emsal bir model teşkil ediyordu.

Rusya'da toplumsal fay hatlarını oluşturan işçi, köylü ve etnik toplulukların konumları, 20. yüzyılın başında toplumsal bir depreme, 1905 Devrimi'ne neden oldu.

ketler demokratik bir cumhuriyet altında özerk federasyonların birliği talebini öne sürüyorlardı.

1905 «provası» :

sovyetlerin ortaya çıkışı

Rusya'da toplumsal fay hatlarını oluşturan işçi, köylü ve etnik toplulukların konumları, 20. yüzyılın başında toplumsal bir depreme, 1905 Devrimi'ne neden oldu. Peki, ne oldu da, 1905 yılında, Rusya'da büyük bir halk hareketinin eşlik ettiği devrimci bir durum ortaya çıktı?

20. yüzyılın iki önemli sömürgeci gücü arasındaki paylaşım dayalı ilk savaş Asya'nın doğusunda patlak verdi. Çin'deki ayaklanmaları bahane eden Rusya, Mançurya'nın güneyini işgal etmişti. Kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Mançurya ve Kore yarımadasını Rusya'ya bırakmak istemeyen Japonya ise Rusya'nın bu bölgeden çıkmasını istiyordu. 8 Şubat 1904'de Japon ordusunun, Rus kuvvetlerine sürpriz bir saldırısıyla başlayan Rus-Japon Savaşı, Rus ordusunun aldığı bir dizi yenilgi sonrasında Japonya'nın zaferiyle sonuçlandı. 5 Eylül 1905'de imzalanan Portsmouth Antlaşması'yla, savaş başladığında kolay bir zafer kazanacağını düşünen Çarlık Rusya'sının yöneticileri, bir anlamda "gurur kırıcı" bir yenilgiyle, Japonya'nın Kore ve Mançurya üzerindeki nüfuzunu kabul etmek zorunda kaldılar.

Savaş başladığında Rusya'da milliyetçi bir dalga yükselmişti. Ancak savaş kısa süre içinde Çarlığın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal çıkmazı derinleştirmekten başka bir sonuç vermedi. 1904 yılının sonuna doğru, savaşın neden olduğu, ekonomik sıkıntının ve kıtlığın tetiklediği kendiliğinden grev eylemleri birleşerek büyük kitle grevleri görüntüsü kazanmaya başladı. 1905 yılının ilk ayında, aslında Çarlığın Petersburg işçileri arasında yerleştiği bir polis ajanı olan papaz Gapon'un önerisiyle, Petersburg işçileri, yaşadıkları sıkıntıları anlatan bir dilekçeyi Çar'a sunmaya karar verdiler. Putilov fabrikasının işçileri liderliğinde hazırlanan dilekçeyi Çar'a sunmak için büyük bir yürüyüş düzenlendi.

9 Ocak Pazar günü, 140 binden fazla

Petersburg işçisi, Rus bayrakları, dini ikonalar ve Çar'ın resimleriyle oluşturdukları barışçıl yürüyüş kolu ile Çar'ın Kışlık Sarayına doğru yürüyüşe geçtiler. Ancak, silahsız işçiler, eşleri ve çocukları, Çar'ın en seçkin muhafız alaylarının açtığı ateşle karşılandı. Tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen bu olayda, binden fazla işçi öldü, 5 binden fazlası ise yaralandı.²⁸ "Kanlı Pazar", Rusya'daki işçilerin Çarlığa yönelik tutumunda kökten bir değişikliğe neden oldu. Kışlık Saray'dan işçilere yönelik açılan ateşe karşılık, ülkenin özellikle sanayileşmiş batı bölgelerinde protesto grevleri patlak verdi.

10 Ocak'ta Moskova'da genel grev ilan edildi. 13 Ocak'ta Riga işçileri greve geçti. 14 Ocak'ta greve başlayan Varşova'yı 18 Ocak'ta Tiflis, ardından Bakü ve pek çok Kafkas kentindeki siyasal grevler izledi. "Kanlı Pazar" öncesi "Çar Babaya" karşı gelmeyi aklına bile getirmeyen binlerce işçi, Mayıs ayına geldiğinde "kahrolsun otokrasi" sloganı altında neredeyse bütün sanayi merkezlerinde üretimi durma noktasına getirdiler. 1905 yılının Mayıs ayında Moskova bölgesinin tekstil merkezi olan İvanova-Voznesnsk'de, 72 gün süren grev sırasında kurulan işçi temsilcileri meclisi (sovyet), daha sonradan tarih yazıcıları arasında ilk sovyet (konsey, şura) örgütlenmesi olarak kabul edilecekti.²⁹

Geriye dönüp ne oldu diye bakıldığında, aslında İvanova-Voznesnsk'de ortaya çıkan ilk işçi örgütlenmesi basit bir grev komitesinden öte değildi. Üstelik bu örgütlenmeyi teşvik eden de Çarlık hükümetinin memurlarıydı. İvanova-Voznesnsk'de grev başlamadan önce 9 Mayıs'ta toplanan bir işçi kurulu, günlerdir işçiler arasında dolaşan bir metne son halini verip 22 maddeden oluşan bir talepler listesi hazırlamıştı. İşçilerin talepleri son derece basitti; ücret ödemedi yapılan gece çalışması ve fazla mesainin kaldırılması, aylık asgari ücretin garanti altına alınması, fabrikalarda görevli Çarlık gizli polislerinin dağıtılması ve esas önemli bir siyasal talep olarak "konuşma ve toplantı özgürlüğünün" garanti altına alınmasıydı. Grevdeki işçiler, bu taleplerini, İvanova-Voznesnsk'te hükümetin

fabrikalardan görevli müfettişine verdikleri zaman, müfettiş bu konuları görüşmek üzere her fabrikanın temsilci seçmesini önerdi. Bu öneri bugün sovyet diye konuştuğumuz özyönetim organlarının çıkışının ilk kaynağı olabilir mi? Tartışılır. Ama tarih böyle kayıt etti ve işçiler temsilcilerini seçtiler.

15 Mayıs tarihinde «Ivanova-Voznesensk Delegeler Konseyi» (Ivanova-Voznesenskij Sovet Upolnomocennykh) ilk toplantısını belediyede yaptı. Ancak kısa bir süre sonra her tür toplantı yasaklandı. Bu yasaklamadan sonra başlangıcında basit bir grev komitesi olan sovyet, nitelik değiştirdi, tüm kent ölçeğinde işçileri temsil eden bir örgüt haline geldi; üstelik sadece işçilerce değil, işverenler ve bürokratik yetkililerce de bu biçimde kabul edildi. Anweiler, sovyetlerin hızla yayılmasının arkasındaki nedenin, işçilerin siyasal eylem ile iktidarı ele geçirmeyi amaçlamaları değil, dağınık olan mücadelelerini birleştirmek ve yönlendirmek istemeleri olduğunun altını çiziyor.³⁰

Ivanova-Voznesensk'de ortaya çıkan bu model kısa süre içinde bütün sanayi merkezlerine ve ordu içine yayıldı. İlk kurulanlardan biri olan Petersburg Sovyeti, etkisi ve siyasal ağırlığıyla en önemli Sovyet konumuna geldi. Bolşevik Devrimi'nin önemli tarihçisi Carr, bir özyönetim kurumu olarak sovyet kurumunun tarihinin, Petersburg prototipi ile başladığını söylüyor.³¹ 1905 boyunca Sovyetler yarı yasal bir ortamda faaliyet gösterdiler. Yaz aylarında polis baskısı nedeniyle pek çok yerde Sovyetlerin faaliyetlerinde duraklamalar yaşandıysa da sonbaharda başlayan genel grev dalgasıyla yeniden hayatıyet kazandılar. Sovyetlerin toplantıları bütün halka açık yapılıyordu ve isteyen hemen herkes söz hakkını kullanabiliyordu.

1905 yılının sonbaharına kadar, Rusya'da faaliyet gösteren sosyalist partilerin ve teorisyenlerin hiç biri ortaya çıkan bu yeni özyönetim organları ile Marksist kuramda ön görülen proletarya diktatörlüğü arasında net bir ilişki kurmadı. Özellikle Bolşevikler Sovyetler karşısında kuşkucu, yer yer düşmanca tavır aldılar.³² 1905 Kasım

ayında sürgünden dönen Lenin, Petersburg Sovyetini gözlemlene fırsatını buldu. Kısa bir süre içinde Bolşeviklerin sovyetlere yönelik genel görüşlerinden ayrılan Lenin, halkın kendiliğinden hareketliliğinin sonuçlarını görerek, özyönetim organı olarak sovyetleri derinlemesine incelemek, kendi kuramı ve taktiği ile bütünleştirmek gereksinimini duydu. "Görevlerimiz ve İşçi Temsilcileri Sovyeti" başlığıyla, Bolşeviklerin o dönemki yayın organı Novaya Jizn (Yeni Hayat) gazetesi için kaleme aldığı makalesinde, Bolşeviklerin çoğunluğunun sovyetler karşısında almış olduğu tavrı eleştiriyor, sovyetlerin "kurulacak geçici devrimci hükümetin embriyonu sayılması gerektiğini" vurguluyor, "geleceğin iktidar organı" tanımlamasını yapıyordu. Ancak, Bolşevik gazetenin editörleri makaleyi basmayı reddettiler ve yazı 1940 yılında, devrimden ve Lenin'in ölümünden çok sonra basılabildi. Bu yazısında Lenin, bir özyönetim organı olarak sovyetlerin Çarlık otokrasisi karşısındaki bütün güçleri bir araya getirip kendisini geçici devrim hükümeti olarak ilan etmesini de istiyordu.³³ Anweiler, Lenin'in 1905 yılında sovyetler/konseyle sorununa ayırdığı bu ilk deneşinin sonradan «işçi devleti» üzerine geliştirdiği bütün düşünceleri çekirdek halinde içerdiğini belirtiyordu.³⁴

1906 yılında liberal Kadet partisi sözcüleriyle yaptığı bir polemikte, sovyet iktidarını kast ederek "bu iktidar" diyordu Lenin, "nereden gelirse gelsin, başka hiçbir iktidar, hiçbir norm tanıımıyordu. Yasanın dışında, güce dayanan, sınırsız bir iktidar, işte diktatörlük budur (...). Bu iktidar halk kitlesine dayanıyordu. Yeni iktidarla eski iktidarın organları arasındaki asıl fark işte budur. Eski organlar, azınlığın, halk, işçi kitleleri ve köylüler üzerindeki iktidar organlarıydı. Büyük çoğunluğun diktatörlüğü olan yeni iktidar, yalnızca geniş kitlelerin güveniyle, yalnızca en özgür, en geniş ve en güçlü biçimde bütün kitleyi iktidara katılmaya çağırarak ayakta kalabilirdi ve kalıyordu (...).³⁵ Anweiler, haklı olarak, Lenin'in on bir yıl sonra, 1917 ilkbaharında

1905 yılının sonbaharına kadar, Rusya'da faaliyet gösteren sosyalist partilerin ve teorisyenlerin hiç biri ortaya çıkan bu yeni özyönetim organları ile Marksist kuramda ön görülen proletarya diktatörlüğü arasında net bir ilişki kurmadı.

**1905 yılında
Çarlık Rusya'sında
faaliyet gösteren
siyasal akımların
hemen hepsi
gündemdeki
devrimin, burjuva
demokratik
nitelikte olduğu
konusunda
hemfikirdi.**

geliştireceği işçi ve köylü iktidarının organları olarak sovyetler ve proletarya diktatörlüğü düşüncesine en çok bu pasajlarda yaklaştığının altını çizdi.³⁶

1905'de ortaya çıkan sovyetlerde, önemli rol oynayan Marksist ve tek tanınmış devrimci Troçki oldu.³⁷ Troçki Rusya'da gerçekleşen devrimin oluşumu ve sonuçları ile ilgili görüşlerini, bu doğrudan deneyimine dayanarak geliştirdi. «Sürekli Devrim» kuramıyla bütünleşen bu görüş, sovyetler konusundaki en dikkate değer düşüncelerden birini oluşturacaktı.³⁸

1905 yılında Çarlık Rusya'sında faaliyet gösteren siyasal akımların hemen hepsi gündemdeki devrimin, burjuva demokratik nitelikte olduğu konusunda hemfikirdi. Aradaki ayrımlar bu saptamadan sonra başlıyordu. Menşevikler, sosyalist devrimin yolunun, demokratik bir devrim tarafından açılmasını savunurken, bu devrimde itici güç rolünü burjuvaziye veriyorlardı. Bolşeviklerin lideri konumundaki Lenin ise, Çarlık Rusya'sındaki burjuvazide Menşeviklerin güvendiği devrimci gücü görmüyordu. Lenin'in burjuva devriminin sosyalist devrime taşması kuramı, «proletaryanın ve köylü sınıfının devrimci demokratik diktatörlüğü» adındaki süresi belirsiz bir geçici dönemi gerektiriyordu.³⁹ Troçki ise, 1905'in doğrudan deneyimine dayanarak Çarlık rejiminin yerini doğrudan doğruya proletarya diktatörlüğünün, başka bir deyişle bir «işçi devletin» alacağıını söylüyordu. Ancak bu tek başına Çarlık Rusya'sındaki işçi sınıfının altından kalkabileceği bir durum değildi. Rusya'da diyordu Troçki; «demokratik devrimin eksiksiz zaferi, köylülüğe dayanan proletaryanın diktatörlüğü biçimi dışında anlaşılır bir şey değildir. Gündeme kaçınılmaz olarak yalnızca demokratik görevleri değil, sosyalist görevleri de getirecek olan proletarya diktatörlüğü aynı zamanda uluslararası sosyalist devrime güçlü bir ivme verecektir. Rusya'yı burjuva geri dönüşünden kurtaracak ve ona sosyalist inşanın tamamlanması olanağı verecek olan ancak Batı proletaryasının zaferidir.»⁴⁰

Troçki de, Lenin gibi ama çok daha keskin biçimde, Rusya'da ortaya çıkan Sovyetler

ile Marx'ın proletarya diktatörlüğü kavramlaştırması arasında bağ kurmaya çalışıyordu. Sovyetleri «proletaryanın temsilci kurumu» ve «işçilerin devrimci özyönetim organı» olarak niteliyordu. «Sovyetin şahsında ilk kez olarak yeni Rusya'nın tarihinde demokratik bir iktidar görüyoruz. Tüm hiizlere egemen olan Sovyet, bizzat kitlenin örgütlü bir iktidarıdır. Bu, bozulmamış, iki meclisi ve profesyonel bürokrasisi olmayan, seçmenlerin temsilcilerini istediklerinde değiştirme hakkını koruyan gerçek bir demokrasidir.»⁴¹ yorumunu yaparken, Marx'ın 1871 Paris Komünü çözümlemesine oldukça yaklaşıyordu.

Anweiler'a göre önem bakımından 1905 sovyetleri ile 1871 Paris Komünü'nü karşılaştırmak mümkün: «Bu iki örgütten Paris Komünü önce Marx'ın, daha sonra Lenin'in devlet kuramındaki yerinden dolayı, 1905 sovyetleri ise 1917 konseylerinin habercisi olduğu ölçüde tarihte yankılar uyardı. Komün ve sovyetler arasında kurulan bağlantıdan ve yorumlamadan pratikte ve kuramda Bolşevik konseyler sistemi ortaya çıktı.»⁴²

1905 Devrimi ve kitle hareketi Çarlık rejiminin politikalarıyla giderek geriledi. Doğrudan demokrasinin organları olarak sovyetlerin de pasifleşip ortadan kalkmasıyla, Rusya'daki devrimciler arasında sovyetlerin işlevi ve konumu üzerindeki tartışmalar 1917'de yeniden ortaya çıkmak üzere sona erdi.

1905 Devrimi neden başarıya ulaşmadı? Kuşkusuz bu konuyla ilgili çok uzun analizler yapılabilir ama iki temel noktanın altını çizmek bu çalışma açısından yeterli olacaktır. İlk 1917'de görüleceğinin aksine Rusya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüler, 1905 yılında pasif kaldılar. Rus-Japon Savaşı nedeniyle silah altına alınan köylü sayısı Birinci Dünya Savaşı'nda alınanlarla kıyaslanamayacak kadar azdı. Kentlerdeki işçi sınıfı hareketlenmesi, geniş köylü kitleleriyle buluşamadı. Ayrıca Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin iki kanadını oluşturan Bolşevik ve Menşevikler henüz büyük sanayi şehirlerinde yeterince örgütlü de değildi. Diğer nedenlere hiç girmeden, bu iki neden

bile, özellikle Moskova, Petersburg, Baku, Kiev gibi sanayi şehirlerinde kendiliğinden yükselen toplumsal muhalefetin, dumanın açılması ve seçimlerin yapılmasıyla gerilemeye başlamasını açıklar.

Toplumsal muhalefetin sönümlenmeye başlaması, Çarlık güçlerinin birinci duma da gündeme gelen toprak reformu yasalarını püskürtmesini kolaylaştırdı. Mayıs 1906'da İçişleri Bakanlığı'na, iki ay sonra da başbakanlığa atanan Pyotr Stolipin, 1907'de sosyal demokrat ve liberallere geniş temsil olanağı tanıyan ikinci dumayı da kapattı. İşçilerin, köylülerin ve ulusal azınlıkların oy verme hakkını kısıtlayan yeni bir seçim yasasıyla üçüncü дума seçimlerine giden Stolipin, muhalefeti etkisiz kılma amacıyla başarılı oldu. Üçüncü дума seçimleri sonrasında devrim tarihinde "gericilik" olarak nitelenen dönem açıldı. İlimli sağı temsil eden Oktobristlerin çoğunluğu ele geçirdiği üçüncü dumada, Stolipin bir yandan Çarlık rejimine bağlı muhafazakar bir köylülük yaratmak için reformlar yapmaya çalışırken, bir yandan da toplumsal muhalefeti şiddet yoluyla ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu dönemde siyasal nedenlerle 5 bine yakın idam cezası verildi ve en az 3 bin tanesi infaz edildi. Stolipin, Eylül 1911'de bir suikast ile öldürüldü.

Stolipin sonrası Rusya'da, greve çıkan işçi sayısında önemli düşüşler yaşanmıştı. 1913'ün sonlarından itibaren ise yeniden toplumsal muhalefette yükseliş başladı. 1914 yılına gelindiğinde grevdeki işçi sayısı 1 milyon 500 bine yaklaşmıştı ama savaşın başlamasıyla birlikte toplumsal muhalefet de sönümlenmeye başladı. 1914'de başlayan savaş sadece Rusya'daki sosyalistlerin değil, tüm Avrupa Marksistlerinin gündemini kökten değiştirmişti. Savaş bir anlığına suskunluk yaratsa da kısa süre içerisinde gerçekliği yaşatmaya başladı. Çarlık ordularının cephede yaşadığı yenilgiler, insan kayıpları bir tarafa, şehirlere tarımsal gıda aktarımında büyük sorunlar yaşanıyordu. Kıtık, açlık, savaşın yaşattığı gerçeklerdi.

Savaş sırasında sanayi neredeyse tamamen askeri üretime döndü. Orduya sürekli asker alımı yapılırken, askeri üretimin

aksamaması için işçi sayısı da sürekli artıyordu. 1917 yılına gelindiğinde ücretli işçilerin sayısı nüfusun yüzde 10'una denk gelen 18.5 milyon sayısına ulaşmıştı. Petersburg, Moskova, Urallar, Ukrayna'nın Don havzası, Bakü gibi sanayi merkezlerinde işçi sınıfının yoğunluğu, savaşın başındakinin çok üstüne çıkmıştı. Nitekim 1917 yılının Şubat ayında Kanlı pazarın yıldönümünde başlayan ve çarın tahttan feragat etmesi ile sonuçlanan işçi eylemleri ve grevlerine en büyük katılım bu merkezlerde gerçekleşmişti.

Şubat'tan Ekim'e:

Bolşevikler nasıl iktidara geldi?

Çarın tahtan feragat etmesi ve 300 yıllık Romanov hanedanının sona ermesiyle Duma'nın içinde bir geçici hükümet şekillendi. Bütün partilerin desteğini alan ve ağırlıklı olarak liberal ve büyük toprak sahiplerini temsil eden vekillerden oluşan geçici hükümetin başında kendisi de büyük toprak sahibi olan Prens Lvov vardı. Hükümette tek sosyalist kökenli vekil, Adalet Bakanlığına atanan Alexander Kerenski oldu.

Öte yandan 1917 yılının Şubat ayında karışıklıklar başladığı anda, 1905 yılında olduğu gibi yeniden bir işçi konseyi (sovyet) oluşturma düşüncesi, adı artık Petrograd'a dönüştürülmüş olan, Petersburg'da ortaya çıkmıştı. Öncelikle geçici bir yürütme komitesi oluşturuldu. Geçici komite, işçileri binde bir oranında, askerleri de her bölükten bir kişi seçmeye davet eden bir çağrı yayınladı. Nihayet, 28 Şubat sabahı, oluşturulan sovyetin yayın organı İzvestiya'nın (Haberler) ilk sayısı çıktı. İzvestiya'nın ilk sayısında, sovyetin başkent ve bütün ülke halkına yönelik bir çağrısı yer alıyordu: "Demokrasi mücadelesinin başarılı bir şekilde sona erdirilmesi için halkın kendi iktidar organını bizzat kendisi kurması gerekir. Dün 27 Şubat'ta, başkentte, fabrikalarda ve işyerlerinde seçilmiş temsilcilerden, demokrat ve sosyalist parti ve gruplardan, ayaklanan birliklerin müfrezelerinden oluşan bir İşçi Temsilcileri Sovyeti kurulmuştur." diye başlayan çağrı, genel ve gizli oyla seçilmiş bir kurucu meclis talebiyle bitiyordu.⁴³ Şubat dev-

1914'de başlayan savaş sadece Rusya'daki sosyalistlerin değil, tüm Avrupa Marksistlerinin gündemini kökten değiştirmişti.

**Geçici hükümet
"savunma savaşı"
adı altında savaşa
devam kararı
almakla kalmıyor,
emperyalist ilhak
taleplerini de
dillendiriyordu.
Bu yaklaşımın,
Şubat Devrimi'ni
gerçekleştiren
geniş kitlenin
"barış" beklentisini
karşılamadığı
açıktı.**

riminin başarıya ulaşması ve çarın tahtan feragat etmesiyle birlikte Sovyetlerin yayılması hızlandı. Sovyetlerin hızla yayılması sırasındaki kendiliğindenliğe dikkat çeken Anweiler, 1917 Sovyetlerinin 1905'dekilerden en önemli farkının işçi temsilcileri ile asker temsilcilerinin yan yana gelmesi olduğunu altını çiziyor.⁴⁴ Bu bileşim önemli çünkü askerlerin çoğu kırsal kesimden olduğu için, bu yan yana geliş pratikte «işçi-köylü» ittifakını simgeliyordu.

Geçici hükümet, başlarda liberal demokratik bir zemini oluşturacak gibi görünüyordu. Şubat Devrimi'nin daha ilk günlerinde, siyasal tutuklular serbest bırakıldı, kişi hak ve özgürlüklerinin tesis edilmesi için çalışmalar yapıldı ve sansür kaldırıldı. Bütün partiler yasal çalışma imkanına kavuştu. İşçi, asker ve köylü vekilleri sovyetleri aracılığıyla başta işçi sınıfı olmak üzere geniş halk kesimleri iktidarda pay sahibi olmuş da görünüyordu. Geçici hükümetin bir çok talimatı yerel sovyetlerin müdahaleleriyle şekilleniyor, çoğu yerde de değiştiriliyordu. Rusya'da «ikili iktidar» olarak adlandırılacak bir durum ortaya çıkmıştı. Merkezde geçici hükümet, yerelerde ise sovyetler bu «ikili iktidarın» ayaklarını oluşturuyordu. Bolşevikler dahil olmak üzere bütün partiler seçilecek bir Kurucu Meclise kadar geçici hükümeti destekliyordu. Öte yandan geçici hükümetten beklenti de büyüktü. Şubat Devrimi'nin en önemli nedenlerinden biri olan "barış talebi" çerçevesinde savaştan çekilmek, savaştan sonra nüfusta en büyük çoğunluğu oluşturan köylülerin toprak talepleri çerçevesinde bir "toprak reformunun" gündeme alınması, etnik azınlıkların taleplerine karşılık verecek bir "milliyetler politikasının" inşa edilmesi ve işçilerin "aş, iş" talepleri, geçici hükümetin önünde duruyordu. Oysa geçici hükümet yapısı gereği bu taleplerin hiç birine karşılık verecek bir durumda değildi. Hükümet içindeki büyük toprak sahiplerinin temsilcileri Rusya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin "toprak reformu" taleplerine kulaklarını kapatmıştı. İşçi sınıfının ve etnik azınlıkların talepleri için savaşın bitiminin beklenmesi gerektiği söyleniyordu. Nisan 1917'de ABD'nin İngiltere, Fransa,

Rusya'nın yanında savaşa girme kararı vermesi geçici hükümeti savaş sonrası kazanımlar için heveslendirdi. Rus halkının beklentilerinin geçici hükümet tarafından karşılanamayacağına dair inancın körüklenmesini sağlayan, Troçki'nin deyişiyle "fitili ateşleyen" açıklama, geçici hükümetin dışişleri bakanı liberal tarihçi Milyukov'dan geldi. ABD'nin savaşa girdiği gün gazetecilerin önünde yeni hükümetin savaş programını açıklayan Milyukov, "İstanbul'un ilhakını, Ermenistan'ın ilhakını, Avusturya ve Türkiye'nin parçalanmasını, Kuzey İran'ın ilhakını" bir hedef olarak ortaya koyuyordu.⁴⁵ Geçici hükümet "savunma savaşı" adı altında savaşa devam kararı almakla kalmıyor, emperyalist ilhak taleplerini de dillendiriyordu. Bu yaklaşımın, Şubat Devrimi'ni gerçekleştiren geniş kitlenin "barış" beklentisini karşılamadığı açıktı.

Aynı sıralarda sürgünden Rusya'ya geri dönen Bolşevik Partisi'nin lideri Lenin, belki farkında bile olmadan, Şubat Devrimi'nden Ekim Devrimi'ne gidecek yolu ünlü "Nisan Tezleri" ile açıyordu. Daha sonra, 7 Nisan tarihli Pravda gazetesinde, geliştirilerek on madde halinde "Bugünkü Devrimde Proletaryanın Görevleri" başlığıyla yayınlanan tezlerinde Lenin çok netti. Parlamenter cumhuriyet hedefi artık "gerici" bir talepti. Çünkü doğrudan demokrasinin gerçekleştiği işçi vekilleri Sovyetlerinden sonra, buna dönmek, geriye bir adım olurdu. Lenin için artık hedef, temelden doğruya kadar bütün ülkedeki işçi, tarım ücretlisi ve köylü temsilcilerinin oluşturduğu; polisin, sürekli ordunun ve bürokrasinin kaldırıldığı; bütün memurların seçimle işbaşına geldiği ve gerektiğinde her zaman halkoyuyla geri alınabildiği; memur maaşlarının iyi bir işçinin ortalama ücretinden yüksek olmadığı bir Sovyet Cumhuriyeti idi.⁴⁶ Lenin, Paris Komünü ile Rusya'da ortaya çıkan sovyetler arasındaki bağlantıyı kuruyordu. Süregelen savaş "emperyalist" niteliğini yitirmemişti, Lenin'e göre geçici hükümet "devrimci savunmacılık" adı altında savaşa devam ederek gerçek yüzünü gösteriyordu. Bu nedenle işçi sınıfı ve yoksul köylülük devrimin ikinci aşamasına geçerek sovyetler vasıtasıyla iktidarı ellerine

almalıydı. Lenin'in bu yaklaşımı "bütün iktidar sovyetlere" sloganında cisimleşiyordu. Lenin'in yaklaşımı kendi partisi içinde bile tepki gördü. Parlamenter, temsili bir sistem yerine, doğrudan demokrasinin cisimleştiği sovyetlerin iktidarı almasını savunan Lenin, daha yeni geçici hükümeti sovyetlerle denetleyerek destekleme kararı alan Bolşevik Partisi'nin çoğunluğunu da karşısına almıştı.⁴⁷ Aleksandra Kollontay, Alexander Şiliapnikov, Leon Troçki dışında tanınmış liderlerden hiç biri Lenin'in tezlerine destek olmadı. Lenin, tezlerinin kabul edilmesi için parti içinde büyük bir mücadele başlattı ve belki de kişisel prestiji olmasa başaramayacağı bir yola girdi. Sonuçta Bolşevik Parti'nin çoğunluğu istemeyerek de olsa Lenin'in tezlerini benimsedi.

Lenin'in öngörülleri kısa sürede gerçekleşmeye başladı. Geçici hükümetten beklentilerin karşılanmadığı koşullarda, işçiler günbegün artan sayıda fabrikalara el koymaya, üretim üzerinde açık bir denetim kurmaya başladı. Öte yandan orduda görev alan çoğu köylü kökenli asker, geçici hükümetin savaşa devam kararının ardından firar etmeye başladı. Yaz aylarının başına gelindiğinde artık geçici hükümet içinde ağırlığı artan Kerenski, "ikili iktidar"ın dengesini geçici hükümet lehine bozmak için harekete geçti. Çarlık döneminden kalan monarşist subaylara bağlı olan askeri birlikleri başkente yollayan Kerenski açık bir saldırı başlattı. Önde gelen Bolşevik liderlerden Troçki, Kamenev, Lunaçarski ve Kollontay tutuklandı. Lenin ve Zinoviyev saklanarak Finlandiya'ya kaçtılar.⁴⁸ Bolşevik Parti siyasi olarak bir yenilgi almış gibi görülüyordu ama üye sayısı da sürekli artıyordu. Şubat Devrimi sırasında 80 bin üye ile Rusya'nın belki en küçük partisi olan Bolşevikler, partinin büyük saldırı altında olduğu yaz aylarında 250 bin üyeye sahip olmuşlardı.⁴⁹ Ortada bir ironi vardı. Partinin Lenin dahil liderleri, yenildiklerini düşünürken, gerçek hayat ayrı bir senaryo hazırlıyordu.

sonuç yerine: "kapitale karşı devrim"

Lenin, Devlet ve Devrim başlıklı çalışmasına Finlandiya'daki sürgün günlerinde başladı. Çalışmasının ana hedefi, bir yandan devlet

kavramını tanımlamak, diğer yandan sosyalist solun içinden çıkan sosyal demokrat ve anarşist sapmalarla kendi görüşüne göre hesaplaşmaktı.⁵⁰ Ancak esas önemli nokta Lenin bu çalışmayı kaleme almaya başladığında Rusya'da devrimin "en azından şimdilik" yenildiğini düşünüyordu. Yaşanılan deneyimi gelecek kuşaklara aktarmak esas hedefiydi. Bu saptama önemli çünkü Lenin bile kısa bir süre sonra Ekim ayında Rusya'da yeniden bir devrimci yükselişi öngörmüyordu. 7 bölüm olarak planan çalışmanın 7. Bölümü hiçbir zaman yazılmadı. Devlet ve Devrim çalışmasına yazılan son sözde Lenin "bu broşür 1917'nin Ağustos ve Eylül aylarında kaleme alındı" diyordu. Ama esas vurucu cümle son satırdı: "devrim deneyimini yaşamak, devrim deneyimi üzerine yazmaktan" daha zevkli ve yararlıydı.⁵¹ Ve devrim başlamıştı. Başka bir deyişle geçici hükümetin sürdürdüğü politikalara karşı Rusya coğrafyasında yer alan halklar artık yeter diyordu. Troçki'nin sonradan vurguladığı gibi sekiz aylık iktidarı sırasında geçici hükümet savaştan çekilseydi, tarım sorununu cesur bir toprak reformuyla sonlandırsaydı ve "ezilen ulusların" taleplerini karşılayabilseydi, 1917 Ekim'inde işçi sınıfı iktidara gelemeyecekti.⁵² 1917 sonbaharında hemen hemen tüm ülke köylü ayaklanmalarına sahne oldu. Eski Rusya'nın 624 bölgesinden 482'si, yani yüzde 77'si hareketten etkilendi.

Bolşevikler ülkenin en büyük iki işçi merkezinde Petersburg ve Moskova'da artık çoğunluğu sağlamışlardı. Amerikalı gazeteci John Reed, tanığı ve taraftarı olduğu bu günleri Dünyayı Sarsan On Gün adlı çalışmasında canlı bir biçimde aktarmıştı.⁵³ 25 Ekim'de (batı takvimine göre 7 Kasım) harekete geçen Bolşevik güçler, neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan, "Tüm İktidar Sovyetlere" sloganıyla kışlık sarayı ele geçirdiler. Geçici hükümetin başında bulunan Kerenski'nin, orduda çarlığa en sadık grup olan Kazaklardan destek istemesinin ordu içindeki askerlerin protestolarıyla nasıl karşılaştığını Reed aktarır.⁵⁴ Görünen oydu ki geçici hükümetin hiçbir toplumsal desteği kalmamıştı.

26 Ekim'de Lenin başkanlığında Sovnarkom (Sovyet Halk Komiserliği) kuruldu. Sovnarkom, Kurucu Meclis seçimlerine kadar

Lenin'in öngörülleri kısa sürede gerçekleşmeye başladı. Geçici hükümetten beklentilerin karşılanmadığı koşullarda, işçiler günbegün artan sayıda fabrikalara el koymaya, üretim üzerinde açık bir denetim kurmaya başladı.

Lenin ve "eski" Bolşevikler, Marx'ın bütün eserlerinde tasavvur ettiği, öngördüğü sosyalizmin Rusya'da kurulamayacağına farkındaydılar. O dönemde yazdıkları hangi yazıya bakarsanız bakın ana fikir, Avrupa'nın gelişmiş sanayi ülkelerinde işçi sınıfı iktidara gelmeden başarılı olamayacaklarının vurgusu görülür.

Sovyetler adına iktidara el koyuyordu. Bolşevikler şehirlerde işçi sınıfı içinde büyük bir desteğe sahipti ama özellikle kırsal bölgelerde etkili olan Sosyalist Devrimciler hala büyük çoğunluk olan köylülüğün desteğini alıyordu. Bu durumun farkında olan Sovnarkom ilk işlerinden biri «barış karamamesini» yayınlamak oldu. Kararname toprak ilhaki olmadan derhal barışın tesis edilmesini istiyordu. Ayrıca Rus sömürge egemenliğinin artık sona erdiği, Rusya coğrafyasındaki tüm etnik topluluklara kendi kaderlerini belirleme hakkı verildiği ilan ediliyordu.

İkinci olarak «toprak karamamesini» yayınladı. Karamameyle birlikte büyük toprak sahiplerinin bütün toprak ve çiftliklerine tazminatsız el konuyor, köylülerin ödediği bütün kiralar iptal ediliyordu. Askere alınmış köylülerin istediği tam da böyle barıştı. Rusya'nın toplumsal şartlarında iç içe giren köylü ve milletler sorunu büyük çoğunluğun talepleri doğrultusunda çözülmüştü. Bu karamameleri fabrikaların işçi komiteleri tarafından kontrol edeceği, çalışma saatlerinin 8 saate düşürüldüğü ve tüm bankaların millileştirildiği kararları takip etti.⁵⁵ Bu karamameler ilan edilirken bir yandan da Kurucu Meclis seçimleri yapılıyordu.

Gramsci'nin İtalya'da "Kapital'e Karşı Devrim" makalesini yayınladığı sırada, Lenin de Rusya'da "Kurucu Meclis Üzerine Tezlerini" yayınlıyor ve Nisan Tezleri'nde söylediğini bir kez daha tekrarlıyordu; bir kez doğrudan demokrasi organları olarak Sovyetler ortaya çıkmışken yeniden temsili sistemin Kurucu meclisine dönmek gereksizdi.⁵⁶ Kurucu Meclis seçimleri yapıldı. Toplam 41 milyon 600 bin oyun kullanıldığı seçimlerde hala kırsal kesimlerin en büyük partisi olan Sosyalist Devrimciler 15 milyon 800 bin oyla en yüksek oyu almıştı. Buna karşılık Bolşevikler sanayi şehirlerinde büyük üstünlük sağlamış, Kadetlerin ve Menşeviklerin 2'şer milyonluk oylarına karşı 9 milyon 800 bin oy almıştı.⁵⁷ İlginç olan durum ise Ağustos ayından beri Sosyalist Devrimciler bölünmüştü, özellikle Ekim Devrimi sonrası sol Sosyalist Devrimciler olarak anılan kesim Bolşeviklerle ortak hareket etmeye başlamıştı. 3 Ocak 1918'de Sovyetler içinde büyük ağırlığı olan Bolşevikler, etkin oldukları sovyetlerin Tüm Rusya Merkez Komitesi'nde "Ezilen ve Sömürülen Halkların Hakları Bildir-

gesi"ni yeni seçilen Kurucu Meclise sunulmak üzere kaleme aldı. Bildirge, karamamelerde ilan edilen birçok özgürlükçü ifadenin yanı sıra net bir siyasal hat sunuyordu. Rusya artık bir "İşçi, Köylü ve Asker Sovyetleri Cumhuriyeti"ydi, merkezi ve yerel bütün iktidar bu Sovyetlere aitti. Kurucu Meclisi aslında "iktidarsız" kılacak olan bu öneri 138 kabul oyuna karşı 237 oyla reddedildi.⁵⁸ Bu oylama sonrasında Bolşevikler ve Sol Sosyalist Devrimciler, Kurucu Meclisi terk etti. Kurucu Meclisi koruyan askerlerin komutanı denizci Jelezniyakov'un "muhafızlar yoruldu toplantıyı bitirin" cümlesi ve Meclisin tatil edilmesi tıpkı Geçici Hükümet gibi Kurucu Meclisin arkasında da hiçbir toplumsal gücün kalmadığının göstergesiydi. Artık Kurucu Meclis kapanmış, bütün iktidar sovyetlere geçmişti.

Lenin ve "eski" Bolşevikler, Marx'ın bütün eserlerinde tasavvur ettiği, öngördüğü sosyalizmin Rusya'da kurulamayacağına farkındaydılar. O dönemde yazdıkları hangi yazıya bakarsanız bakın ana fikir, Avrupa'nın gelişmiş sanayi ülkelerinde işçi sınıfı iktidara gelmeden başarılı olamayacaklarının vurgusu görülür. Bolşeviklerin Rusya'da "bütün iktidar Sovyetlere" sloganıyla iktidara gelmesi, neredeyse bütün Bolşevik liderler tarafından, bir Avrupa devriminin başlangıcı olarak görülmüyordu. Oysa Avrupa'da tarih başka şekilde aktı.

Evet, Rusya'daki işçi sınıfının merkezi konumu, köylülüğün toprak talebi, ulusal sorunun yakıcılığı, dünya savaşının "katalizör" etkisiyle birlikte gelişmelerin patlayıcı bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu nesnel etkenlerin yanı sıra, savaşın başından itibaren İkinci Enternasyonal'in savaş karşıtı duruşuna, kararlı bir şekilde sahip çıkan Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin var oluşu, nesnel ve öznel etkenlerin buluşmasını sağlamış ve 1917 Ekim Devrimi'ne hayat vermişti. İşte, Gramsci'nin "kapitale karşı devrim" kavramını kullanmasını sağlayan ve tarihte ilk defa bir sosyalist deneyimi başlatan bu tarihsel koşulların bir araya gelmesiydi. Ancak aynı koşullar, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum hedefiyle başlayan deneyimin bambaşka bir yola sapmasına da neden oldu. Ama bu başka bir tarihsel anlatının konusu...

dipnotlar

- 1 Antonio Gramsci, "The Revolution Against «Capital»", Selections From Political Writings (1910-1920) içinde, Londra, Lawrence and Wishard, 1988, s.34-37.
- 2 William Z. Foster, Üç Enternasyonalin Tarihi -1848'den 1955'e Dünya Sosyalist ve Komünist Hareketleri, çev.: Can Saday, İstanbul, Yazılama, 2011, s. 217-224.
- 3 Leon Troçki, Hayatım, Cilt: I, çev.: M. Özmen, İstanbul, Köz, s.289.
- 4 Savaş sırasındaki eylemler ve derlenen rakamlar için bkz. David Kirby, War, Peace and Revolution. -International Socialism at the Crossroads 1914-1918-, New York, Palgrave Macmillan, 1986; Geoff Eley, Demokrasiyi Kurmak -Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000-, çev.: A. Güney, İstanbul, Doruk, 2008, s.237-287; David Priestland, Kızıl Bayrak -Bir Komünizm Tarihi-, Çev.: A. Çakıroğlu-E. Yilgür, İstanbul, İletişim, 2017, s.128-131.
- 5 Akt. Geoff Eley, age, s.252.
- 6 Edward Hallett Carr, Bolşevik Devrimi 1917-1923 -Sovyet Rusya Tarihi-, Cilt:1, çev.: Orhan Suda, İstanbul, Metis, 1989, s.75.
- 7 Alexander Rabinovitch, Devrime Doğru -Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması-, çev.: Serpil Pehlivan, İstanbul, Yordam, 2012, s. 26 ve devamı.
- 8 Paul Bushkovich, Büyük Petro, çev.: Berna Akkoyal, İstanbul, İletişim, 2012, s. 97.
- 9 Petro'nun reformlarının ayrıntılı bir dökümü için bkz. James Cracraft, The Revolution of Peter The Great, Massachusetts, Harvard University Press, 2006.
- 10 M.E. Falkus, Rusyanın Endüstrileşmesi 1700-1914, çev.: Alaeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1986, s.31.
- 11 Alexander Gerschenkron, Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History, Cambridge, 1970.
- 12 Bkz. Arcadius Kahan, The Plow, the Hammer and the Knout: An Economic History of Eighteenth-Century Russia, Chicago University Press, 1985.
- 13 M.E. Falkus, age, s.39.
- 14 Williamson A. Murray, "Savaşın Sanayileşmesi (1815-1871)", Cambridge Savaş Tarihi içinde (haz.: Geoffrey Parker), s.241.
- 15 Geoffrey Hosking, Rusya ve Ruslar -Erken Dönemden 21. Yüzyıla-, çev.: Kezban Acar, İstanbul, İletişim, 2011, s.396-397.
- 16 Geoffrey Hosking, age, s.486.
- 17 Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt:13, sayı : 24, 2008, s.83.
- 18 Geoffrey Hosking, age, s.487.
- 19 Putilov ve benzeri fabrikalar için bkz. Peter Gatrell, Government, Industry, and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism, Cambridge University Press, 1994.
- 20 Leon Troçki, Rus Devriminin Tarihi -Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi-, Cilt: I, çev.: Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın, s.19.
- 21 Leon Troçki, "In Defence Of October" <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1932/11/oct.htm>
- 22 Nüfus sayımının verileri için bkz. Andreas Kapeler, La Russie Empire Multiethnique, Paris, Institut D'études Slaves, 1994, s.241-265.
- 23 M.E. Falkus 1913 yılında nüfusun 170 milyon olduğunu belirtiyor bkz. age, s.24.
- 24 M.E. Falkus, age, s.19.
- 25 Karl Kautsky, "The American Worker", Historical Materialism, Vol: XI, Issue:4, 2003, s.16.
- 26 Andreas Kappler, age, s.241-265.
- 27 Carlton J.H. Hayes, Milliyetçilik: Bir Din, çev.: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz, 1995, s.158; Hugh Seton-Watson, Nations and States -An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics Of Nationalism-, Londra, Methuen, 1977, s.85.
- 28 Kanlı Pazar ile ilgili bkz. Murray Bookchin, 1905'den 1917'ye Rus Devrimleri -Devrimci Halk Hareketleri Tarihi-, çev.: Ali İhsan Başgöl, Ankara, Dipnot, 2013, s.115-121.
- 29 Oskar Anweiler, Rusya'da Sovyetler (1905-1921), çev.: Temel Keleşoğlu, İstanbul, Ayrıntı, 1990, s.73.
- 30 Oskar Anweiler, age, s.72-75. Ayrıca Carmen Siriani, İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi -Sovyet Deneyimi-, çev.: Kumru Başoğlu, İstanbul, Belge, 1990, s.27.
- 31 E.H. Carr, age, s.54.
- 32 Marcel Liebman, Lenin Döneminde Leninizm -Muhalefet Yılları-, Cilt: I, çev.: Osman Akınhay, İstanbul, Belge, 1990, s.100-105.
- 33 V.İ. Lenin, "Our Tasks and The Soviet of Workers Deputies", Collected Works, Cilt: X, Moskova, Ed. Progress, 1978, s.17-28.
- 34 Oskar Anweiler, age, s.122.
- 35 V.İ. Lenin, "Victory of Cadets an Tasks of Workers Party", Collected Works, Cilt: X, age, s.244-245.
- 36 Oskar Anweiler, age, s.125.
- 37 Bkz. İsaac Deutscher, Troçki -Silahlı Sosyalist-, Cilt:1, çev.: Rasih Güran, İstanbul, Ağaoğlu, 1969, s.148 ve devamı; Marcel Liebman, age, s.91.
- 38 Troçki'nin geliştirdiği sürekli devrim kuramı için bkz. Leon Troçki, Sürekli Devrim, çev.: A. Muhittin, İstanbul, Köz, 1976.
- 39 Lenin'in tutumu için bkz. V.İ. Lenin, Rusya'da Sosyal Demokrasinin Tutumu, çev.: Orhan Suda, İstanbul, Suda, 1975.
- 40 Leon Troçki, "Rus Devriminin Üç Anlayışı", Sürekli Devrim Teorisinde, der.: Faruk Eren, İstanbul, Yazın, 1991, s.63.
- 41 Leon Troçki, 1905, Paris, 1923, s.305. Türkçesi için bkz. Lev Troçki, 1905, çev.: Ufuk Demirsoy, İstanbul, Tarih Bilinci, 2000, s.228-229.
- 42 Oskar Anweiler, age, s.104.
- 43 Akt. Oskar Anweiler, age, s.152.
- 44 Oskar Anweiler, age, s.159-160.
- 45 Leon Troçki, Rus Devrimi Tarihi, age, s. 252.
- 46 V.İ. Lenin, Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, çev.: M. Ardos, Ankara, Sol, 1989, s.12.
- 47 Bkz. Murray Bookchin, c: III, s.242.
- 48 E.H. Carr, age, 93-94.
- 49 İrfan Habib, "1917 Rusyasında Ekim Devrimine Giden Yol", 100. Yılında Ekim Devrimi içinde, haz.: Gökhan Atılğan, İstanbul, Yordam, 2017, s.93.
- 50 Marcel Liebman, age, s.242; E.H. Carr, age, s.221-223.
- 51 V.İ. Lenin, Devlet ve Devrim, çev.: Halim Spatar-Celal Üster, İstanbul, Yordam, 2016, s.155.

- 52 Leon Troçki, "In Defence Of October" <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1932/11/oct.htm>
- 53 John Reed, Dünyayı Sarsan On Gün, çev.: Rasih Güran, İstanbul, Yordam, 2006.
- 54 John Reed, age, s. 327-328.
- 55 E.H.Carr, age, s.100 ve devamı; Murray Bookchin, age, s.292 ve devamı.
- 56 V.İ. Lenin, "Theses On The Constituent Assem-

ly", Collected Works, Cilt: XXVI, Moskova, Ed. Progress, 1972,

s. 379-383.

57 Oliver H. Radkey, Russia Goes to the Polls: The Election to the All-Russian Constituent Asseby 1917, Ithaca, Cornell University Press, 1989, s.18-19.

58 E.H. Carr, age, s.117.

kaynakça

- Acar, Kezban (2008), "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt:13, sayı : 24.
- Anweiler, Oskar (1990), Rusya'da Sovyetler (1905-1921), çev.: Temel Keleşoğlu, İstanbul, Ayrıntı.
- Bookchin, Murray (2011), 1905'den 1917'ye Rus Devrimleri -Devrimci Halk Hareketleri Tarihi-, çev.: Ali İhsan Başgöl, Ankara, Dipnot.
- Bushkovich, Paul (2012), Büyük Petro, çev.: Berna Akkıyal, İstanbul, İletişim.
- Carr, Edward Hallett (1989), Bolşevik Devrimi 1917-1923 -Sovyet Rusya Tarihi-, Cilt:1, çev.: Orhan Suda, İstanbul, Metis.
- Cracraft, James (2006), The Revolution of Peter The Great, Massachusetts, Harvard University Press.
- Deutscher, Isaac (1969), Troçki -Silahlı Sosyalist-, Cilt:1, çev.: Rasih Güran, İstanbul, Ağaoğlu.
- Eley, Geoff (2008), Demokrasiyi Kurmak -Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000-, çev.: A. Güney, İstanbul, Doruk.
- Falkus, M. E. (1986), Rusyanın Endüstrileşmesi 1700-1914, çev.: Alaeddin Şenel, Ankara, V Yayınları.
- Foster, William Z. (2011), Üç Enternasyonalin Tarihi -1848'den 1955'e Dünya Sosyalist ve Komünist Hareketleri, çev.: Can Saday, İstanbul, Yazılama.
- Gatrell, Peter (1994), Government, Industry, and Re-armament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism, Cambridge University Press.
- Gerschenkron, Alexander (1970), Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History, Cambridge.
- Gramsci, Antonio (1988), "The Revolution Against «Capital»", Selections From Political Writings (1910-1920) içinde, Londra, Lawrence and Wishard, s.34-37.
- Habib, İrfan (2017), "1917 Rusyasında Ekim Devrimine Giden Yol", 100. Yılında Ekim Devrimi içinde, haz.: Gökhan Atılgan, İstanbul, Yordam.
- Hayes, Carlton J. (1995), Milliyetçilik: Bir Din, çev.: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz.
- Hosking, Geoffrey (2011), Rusya ve Ruslar -Erken Dönemden 21. Yüzyıla-, çev.: Kezban Acar, İstanbul, İletişim.
- Kahan, Arcadius (1985), The Plow, the Hammer and the Knout: An Economic History of Eighteenth-Century Russia, Chicago University Press.
- Kappeler, Andreas (1994), La Russie Empire Multiethnique, Paris, Institut D'études Slaves.
- Kautsky, Karl (2003), "The American Worker", Historical Materialism, Vol: XI, Issue:4.
- Kirby, David (1986), War, Peace and Revolution. -International Socialism at the Crossroads 1914-1918-, New York, Palgrave Macmillan.
- Lenin, V.İ. (1978), "Our Tasks and The Soviet of Workers Deputies", Collected Works, Cilt: X, Moskova, Ed. Progress.
- Lenin, V.İ. (1978), "Victory of Cadets an Tasks of Workers Party", Collected Works, Cilt: X, Moskova, Ed. Progress.
- Lenin, V.İ. (1972), "Theses On The Constituent Assembly", Collected Works, Cilt: XXVI, Moskova, Ed. Progress.
- Lenin, V.İ. (1975), Rusya'da Sosyal Demokrasinin Tutumu, çev.: Orhan Suda, İstanbul, Suda.
- Lenin, V.İ. (1989), Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, çev.: M. Ardos, Ankara, Sol.
- Lenin, V.İ. (2016), Devlet ve Devrim, çev.: Halim Spatar-Celal Üster, İstanbul, Yordam.
- Liebman, Marcel (1990), Lenin Döneminde Leninizm -Muhalefet Yılları-, Cilt: I, çev.: O. Akınhay, İstanbul, Belge.
- Murray, Williamson A. (2014), "Savaşın Sanayileşmesi (1815-1871)", Cambridge Savaş Tarihi içinde (haz.: Geoffrey Parker), çev.: F. Tayanç ve T. Tayanç, İstanbul, İş Bankası.
- Priestland, David (2017), Kızıl Bayrak -Bir Komünizm Tarihi-, çev.: A. Çakıroğlu - E. Yılıgür, İstanbul, İletişim.
- Rabinovitch, Alexander (2012), Devrime Doğru -Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması-, çev.: Serpil Pehlivan, İstanbul, Yordam.
- Radkey, Oliver H. (1989), Russia Goes to the Polls: The Election to the All-Russian Constituent Asseby 1917, Ithaca, Cornell University Press.
- Reed, John (2006), Dünyayı Sarsan On Gün, çev.: Rasih Güran, İstanbul, Yordam.
- Seton-Watson, Hugh (1977), Nations and States -An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics Of Nationalism-, Londra, Methuen.
- Siriani, Carmen (1990), İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi -Sovyet Deneyimi-, çev.: K. Başoğlu, İstanbul, Belge.
- Troçki, Leon, Hayatım, Cilt: I, çev.: M. Öçmen, İstanbul, Köz.
- Troçki, Leon (1998), Rus Devriminin Tarihi -Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi-, Cilt: I, çev.: Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın.
- Troçki, Leon, "In Defence Of October" <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1932/11/oct.htm>
- Troçki, Leon (1976), Sürekli Devrim, çev.: A. Muhtin, İstanbul, Köz.
- Troçki, Leon (1991), "Rus Devriminin Üç Anlayışı", Sürekli Devrim Teorisi içinde, der.: Faruk Eren, İstanbul, Yazın.
- Troçki, Leon (2000), 1905, çev.: Ufuk Demirsoy, İstanbul, Tarih Bilinci.

devrim ve savaş karşıtı hareket

özet

Birinci Dünya Savaşı'nda savaş karşıtlığının gelişiminin incelendiği bu yazıda Rusya ve Avrupa örnekleriyle birlikte sürecin nasıl dönüştüğü ve Rusya'da devrimci bir oluşuma, Avrupa'da ise halkın ülkelerindeki iktidarlara karşı güvensizliklerinin artmasına yol açtığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu durum aslında Birinci Dünya Savaşı'nın ayırıcı özelliklerinden biridir.

Sinan Yıldırım*

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, savaş karşıtı hareket, Şubat/Ekim Devrimi

abstract

The development of anti-war movements during the First World War is analyzed in this article with a special focus on how these movements affected the February and October Revolutions in Russia. In the rest of the Europe the anti-war sentiments created a massive discontent from their governments, which fueled the revolutionary tendencies with the effect of the revolution in Russia. This situation was in fact one of the distinctive features of the First World War.

Keywords: First World War, anti-war movement, February/October Revolution

Yedeklerle dolu trenler genç bayanların haykırılarıyla uğurlanmıyor artık, askerler arabalarının pencerelerinden halka gülümsemiyorlar; tersine, paketleri ellerinde sokaklarda boynu bükük sessiz sessiz dolaşırken, insanlar askı suratla günlük işlerine bakıyorlar. Sabahın ciddi atmosferinin yerine sahneye başka bir koro giriyor; her savaş ajanında görünen açgözlülerin ve sırtlanların boğuk çığlıkları: garantili on bin çadır! Yüz ton pastırma, kakao, kahve yerine geçen maddeler, anında teslim ama yalnızca nakit parayla, el bombaları, aletler, fişeklikler, dul kadınları pazarlayan evlilik simsarları, hükümet mallarının acentaları -ve yalnızca ciddi öneriler dikkate alınıyor! (Yurtseverlik duygularıyla şişirilen ve Ağustos, Eylül 1914'te) ölmeye giden askerler şimdi Belçika'da, Vosges'de, Masurian bataklıklarında çürüyor, kar elde edilebilecek verimli ölüm ovalarını besliyorlar. Acele edin, çünkü ambarlar zengin hasatla doldurulmalı -bin tane açgözlü el okyanusa yardım eli uzatıyor.

Rosa Luxemburg¹

Birinci Dünya Savaşı sonuçları itibarıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan daha büyük değişimlere sebep olmuş bir yıkımdır. Devletlerin yönetim biçimleri ve sınırları açısından ikincisine göre çok farklı bir dönüşümü getirmiştir. Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Rusya gibi imparatorluk-

lar dağılırken, ilk defa sosyalist bir devlet kurulmuş, başta Almanya olmak üzere bütün Avrupa sosyalist bir devrimin eşiğinden dönmüştür. Savaş sırasında özellikle İngiltere ve Fransa tarafından yoğun bir şekilde sömürge askerlerinin kullanılması anti-sömürgeci bilincin gelişmesine sebep

* Dr. Öğr. Üyesi
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu meşruiyet kurgusu pek uzun süreli olamadı. Savaşın meşruluğunun yok olmasını sağlayan en büyük etken ise savaşın beklenenden uzun sürmesi olmuştur.

olmuştur. Gelibolu gibi yoğun askeri kayıpların yaşandığı bir savaş, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Britanya İmparatorluğu karşısında kendi milliyetçiliklerinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Buna rağmen savaşın üzerinde fazla durulmayan belki de en önemli sonucu geniş çaplı, örgütlenmiş savaş karşıtı hareketin tarihte ilk kez ortaya çıkmasıdır.

John Mueller için bu sonuç Birinci Dünya Savaşı'nı diğer büyük savaşlardan ayıran en önemli ayrıntıdır. Mueller'e göre bu durum, Avrupa'nın 1815 yılından sonra hiçbir büyük boyutlu savaşa ev sahipliği yapmamış olması ve bu süre içerisinde Avrupa devletlerinde savaş sonucu ölümlerin gözardı edilebilecek düzeyde düşük olmasından kaynaklanmaktadır (1991: 3). Bu yazıda, Mueller'in yukarıdaki varsayımı da kabul edilmekle birlikte, savaş karşıtı hareketin gelişimi asıl olarak savaşın genel niteliklerine dayanılarak cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde de savaş karşıtı duruş simgeleyen politik akım, grup veya kişiler bulmak mümkündür. Örneğin *Quaker*'lar gibi dinsel bir kaynaktan beslenerek savaşı, diğer öldürme biçimleriyle birlikte, 1600'lü yılların ortalarına itibaren ahlaksız bularak reddeden gruplar bulunmaktaydı. Daha "estetik" bir kaygıyla, savaşın getirdiği kıyım ve yıkımı iğrenç ve itici bulanlarla birlikte, ekonomiyi üretim karşıtı bir düzeye çeken, bu yüzden de zararlı bulan, savaş yerine ticareti ve tüccar ruhunu getirmeyi öneren ekonomistler de bulunmaktaydı. Tabi ki "kapitalistlerin, işçi sınıfını topun ağzına yerleştirerek kendi amaçları uğruna savaşı bir araç olarak kullandığını" söyleyen sosyalistler de savaş öncesi savaş karşıtı hareketin unsurlarındandı (Mueller, 1991: 12).

Fakat 1914 yılı itibarıyla bütün bu savaş karşıtı unsurlar, savaşın başlamasını büyük bir coşku ve heyecanla kutlamış, adına gösteriler düzenlemiş, uğruna savaşılan "meşrulaştırıcı kurgu" adına kendi canını ortaya koymak için gönüllü olarak savaşa gitmiştir. Bütün bu heyecan ve arzuya rağmen, Birinci Dünya Savaşı'na katılan çoğu insan, bu savaştan kararlı savaş

düşmanları olarak çıktı (Hobsbawm, 1996: 39). Bunun en başta gelen sebepleri olarak, savaşın genel niteliği ile savaşa giden ülke ve insanların savaştan beklentileri gösterilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın, emperyalist paylaşımın savaşı gerekli kılacak ölçüde keskinleşmiş olmasından öte, her devlet için halkına anlattığı farklı sebepleri vardı. Bu sebepler savaşan taraflar açısından çok net ve geçerli biçimlerde kurgulanmamıştı. Almanlar, Ruslardan -tarihsel olarak- nefret ediyordu, Ruslar da Almanlardan; İngilizler "zavallı küçük Belçika"yı savunmak için savaşa girmişti, Fransızlar kendilerini Alman militarizminden koruduğunu söylüyordu. Hepsinin, halkına savaş sebebi olarak söyledikleri -bugünküne benzer şekilde- aynı sözlerdi: "Vatandaşların demokratik haklarına karşı dış tehdit vardır. Bu tehdide karşı yaşam tarzlarını koruyabilmek için savaşmak bir zorunluluktur." (Trudell, 1997). Savaşın meşruiyeti açısından söylenebilecek olan en fazla söz bundan ibaretti. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nı, İkinci Dünya Savaşı'ndan ayıran en önemli farklılıklardan biridir. Temelde yatan sebepler aslında benzer olsa bile, İkinci Dünya Savaşı ilkinde göre savaşmanın meşruiyetinin daha kolay kurulabildiği bir büyük savaştır. Birbirine karşı savaşan cephelerin meşruiyet kurguları ilkinde oranla daha net oluşturulmuştu. Bir taraf Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu ve Ari ırkını tarihsel haklarını elde etmek için savaşırken, diğer taraf faşizme ve nazizme karşı ortak bir özgürlük mücadelesini sürdürdüğünü söyleyebilmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu meşruiyet kurgusu pek uzun süreli olamadı. Savaşın meşruluğunun yok olmasını sağlayan en büyük etken ise savaşın beklenenden uzun sürmesi olmuştur. Kısa süreli bir savaş için yukarıda bahsedilen meşruiyet geçerli olabilirdi, fakat savaş gittikçe uzamakta ve bir türlü sonlandırılmamakta-yken artık insanlar ne için savaştıklarını dahi unutmuş hale gelmişlerdi. 1914 yılından önce herkes bir savaşın yaklaşmakta olduğunu farkındaydı. Fakat bu savaşın en fazla altı ay veya daha kısa süreceği

planlanmıştı. Bunun gerekçesi de, kültürel gelişmenin savaşları daha kısa ve seyrek olan vakalar haline getireceğine ilişkin yaygın kanıydı (Mueller, 1991: 15).

Ülkeler buna göre savaş hazırlıklarını yapmış, ekonomik altyapılar kısa sürecek bir savaşa göre düzenlenmişti. Savaşın uzaması bütün planları bozmuş, sadece savaşın meşruiyetini değil, savaşın finansmanı ile birlikte ülkelerin ekonomik zenginliklerini de yok etmişti. Savaşın toplam maliyeti İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın 1914 yılına ait toplam servetine eşit bir değerdedi. Yalnızca Fransa'da, 700 bin ev, 20 bin fabrika yıkılmış, 50 bin kilometre kara ve demiryolu kullanılamaz hale gelmiş, üç milyon hektar arazi mahvolmuş, tahıl üretimi yüzde kırk düşerken, sanayi üretimi yüzde 50 düşmüştür (Trudell, 1997). Bunun yanında savaş endüstrisinden geçinen birçok şirketin kâr elde ettiği de görülmüştür. Petrol, kimya, metal ve deri sanayiinde 1914 yılında zarar ettiğini açıklayan şirketler savaşın başlamasından itibaren kat kat fazla kâr elde etmeye başlamışlardır. Örneğin Anglo-Persian Oil 1914 yılında 26.700 Sterlin zarar ettiğini açıklarken, 1916'da 85.000, 1917'de 344.100 ve 1918'de ise bir milyon Sterlinden fazla kâr elde etmiştir. Lastik şirketlerinin kârları savaş öncesine göre 40 kat fazlalaşmıştır (Trudell, 1997).

İnsan kaybı ve üretimden çekilerek savaşa gönderilen emek gücü de savaş uzadıkça artmakta, her geçen gün artan ölümler cephede ve cephe gerisinde huzursuzluk yaratmaktadır. Yaklaşık on milyon kişinin öldüğü savaşta, günde ortalama 5.600'den fazla insan kaybedilmiştir (Trudell, 1997).

Savaşın uzamasındaki en büyük sebep, Hobsbawm'ın da belirttiği gibi, "savaşın sınırlı ve belirlenebilir hedeflere ulaşmak için verilen önceki tipik savaşların aksine, sınırlanmamış sonuçlara ulaşmak için açılmış olmasıydı." (1996: 43). Savaş için ulaşılabilecek olan nihai hedefin ne olduğu belirlenmemişti. Elbette ki her ülkenin kendisine ait planladığı bir varış noktası vardı. Fakat bu hedefler diğer ülkelerin hedefleriyle de çakıştığından ve tarafların savaş

teknolojileri ve güçleri birbirine çok yakın olduğundan cephelerdeki savaşlar bitmek bilmiyordu. Örneğin, Verdun'de beş ay süren çatışmalar boyunca dakikada 100, toplamda 23 milyon top mermisi atılmış ve savaşan iki milyon askerden yarısı katledilmiş olmasına rağmen çatışmalar sona erdiğinde her iki taraf da hiçbir ilerleme kaydedememiştir (Trudell, 1997).

Cepheye büyük bir arzu ve gönüllülikle giden askerlerde ise savaşın ortalarından itibaren eski cesaret ve arzularını kaybetmişlik hali gözlenmekteydi. Bunun sebeplerinden bir tanesi savaşın uzun sürmesi ise diğer sebep insanların neden bu kadar gönüllü olarak savaşa gitmek istedikleriyle ilgilidir. Savaşın başladığı sırada Viyana'da bulunan Troçki halkın ruh halini şöyle anlatmaktadır:

Avusturya-Macaristan'da yığınlardaki yurtseverlik, öbürlerinden daha taşkın oldu. Viyanalı Pospeszil'i, bu yarı Alman yarı Çek kunduracıyı, ya da bizim manav Frau Maresch, ya da arabacı Frankl'i, savaş bakanlığı önünde gösteriler yapmaya iten şey ne idi? Yurtseverlik mi? Hangi yurt için? Avusturya-Macaristan'ın kendisi, milliyet düşüncesinin inkârı idi. Hayır, itici güç başka idi.

Bu çeşitten çok insan vardır, bütün ömürleri umutsuz bir biteviyelik içinde geçer. Çağdaş toplum böylelerinin üzerine kurulmuştur. Seferberlik çanı bunlar için bir umut kapısı olur. Can sıkıcı, gönül bulandıran her şey bir yana atılır, yeninin ve olağanüstünün buyruğu altına girilir. Arkadan neyin geleceği daha pek belli değildir. İyi mi olacak kötü mü olacak kimse bilmez. Ama iyi olacak herhalde denir... Pospeszil için "her zamanki" yaşayışından daha beteri olabilir mi? (...) Savaş her şeyi çekip alıyordu ve o zamana kadar hor hakir tutulanlar, kendilerini zenginler, güçlülerle aynı düzeyde görmeye başlıyorlardı (1999: 251-252).

İnsanlar savaşta, kendilerini gerçekleştirmenin bir yolunu bulmuş gibidirler. Gündelik hayatın getirdiği yabancılaştırma ve mekanikleşmeye karşı kendilerini var ede-

Savaşın uzaması bütün planları bozmuş, sadece savaşın meşruiyetini değil, savaşın finansmanı ile birlikte ülkelerin ekonomik zenginliklerini de yok etmişti.

Rusya'nın savaşı meşrulaştırmak için kullandığı ve kendisine amaç olarak belirlediği iki tarihsel olgu bulunmaktadır. Bunlardan birisi Almanya ile olan tarihsel düşmanlığı, diğeri ise Pan-Slavizm ülküsüdür.

bilecekleri, en azından bir amaç uğruna mücadele etmenin hazzını tadabilecekleri bir alanın kendilerine sunulduğunu görmekteydiler. Savaş uzamaya başlayınca ve uğruna savaştıkları şeyin gerçekliğinin kaybolmaya başladığını anladıkları anda, ne ve kim için savaştıklarını sorgulamaya başladılar. Kısa bir süre sonra ise bu savaşta yer almalarını sağlayanlara karşı bir kin ve nefret duygusu oluşmaya başladı. Bu durumun politik olarak yönlendirilmesi ise savaş karşıtı hareketin oluşmasına, büyümesine ve giderek savaştan devletlerin iktidarlarına yönelik bir tehdit oluşmasına yol açmıştır.

Bundan sonraki bölümlerde, bu tarihsel gelişmenin devrim öncesi Rusya'da ve Avrupa'da nasıl gerçekleştiğini inceleyerek, Birinci Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı hareketin oluşmasının nesnel ve tarihsel koşullarını anlamaya çalışacağız.

-I-

Rusya'nın savaşı meşrulaştırmak için kullandığı ve kendisine amaç olarak belirlediği iki tarihsel olgu bulunmaktadır. Bunlardan birisi Almanya ile olan tarihsel düşmanlığı, diğeri ise Pan-Slavizm ülküsüdür. Alman düşmanlığının bir sonucu olarak, savaşın başlangıcına kadar St. Petersburg olan Rus başkenti "kulakta Almanca bir tını bıraktığı için" Petrograd'a dönüştürülüyor. Fakat şehirdeki Bolşevikler savaş karşıtlığının bir ifadesi olarak Petersburg olarak kullanmaya devam edeceklerdir (Cliff, 1994: 8).² Kısa zamanda Rusya'da da, diğer ülkelerde düşman olarak görülen ulus kimse onlara karşı yapıldığı gibi, Almanya karşıtı gösteriler yapılmaya başlanır. Bazı konser salonlarında Beethoven ve Mozart gibi Alman bestecilerin eserlerinin çalınması yasaklanır. Halka açık alanlarda Alman dilini konuşmak yasadışı kabul edilir. Hatta Almanya kökenli Dachshund cinsi köpeklerin caddelerde öldürüldüğü görülmektedir (Stites, 1999: 4). Almanya'nın savaştaki amaçlarıyla çakışmakla birlikte, aslında "İstanbul'un alınması"ndan başka bir şey olmayan Pan-Slavizm (Troçki, 1998: 276) Osmanlı İmparatorluğu ile de

savaşın gerekçesini oluşturmaktaydı. Ortodoks Slavlar için savaşmayı en anlamlı kılabacak olan sebep de buydu aslında.

Fakat savaşa katılan diğer devletler gibi, Rusya da tek uluslu bir yapıda değildir. Örneğin Batum gibi Türk halkın daha yoğun olarak yaşadığı bölgelerde savaşın ilanı karşısında aynı heyecan duyulmaz. Savaşın ilanından hemen birkaç ay sonra ise, Odessa'da, savaşın maliyetinin vergilere yansıtılmasının yarattığı yaygın bir huzursuzluk başlar (Hughes, 1996: 79).

Yine de Rusya'da da halkın diğer ülkelerdekine benzer tepkilerle savaşı kutladığı ve kutsal amaçları uğruna gönüllü olarak yoğun biçimde savaşa katıldıklarını söyleyebiliriz. Savaş öncesinde Rusya'da askere alınacak olanlar arasından en az bir milyon kişinin kaçak durumuna düşeceği düşünülmekteydi. Fakat toplam 15 milyon askerden sadece birkaç bin kadarı gitmek istememiştir. Bu durumu gözlemleyen zamanın İngiliz elçisi, Rusya'nın yakın bir devrimci durumdan, savaş için heyecan duymaya doğru tam anlamıyla bir dönüşüm geçirdiğini söylemektedir (Trudell, 1997).

Aslında Rusya'nın ekonomik durumu savaşmak için pek elverişli de değildi. Ülkenin ekonomik altyapısı büyük ölçüde yurtdışından ithal edilen makine ve yedek parçaya dayalıydı. Savaş çıktığı zaman, Rusya'nın ticaretini yürüttüğü batıdaki sınırlar, Baltık ve Karadeniz yolları tamamen kapanacak, bunun yanında Asya'daki İran üzerinden geçen yollar pratikliğini yitireceğinden elinde sadece Pasifik kıyılarında Vladivostok ve Finlandiya yolu kalacaktı. Bu yollar ise Rusya'nın ticaretinde yüzde 10'dan fazla bir yer tutmuyordu (Zagorsky, 1928: 32). Bu durum Rusya'nın kendisini özellikle savaş gereçleri ve bunların finansmanı açısından müttefiklerine bağımlı bir duruma sokuyordu. Fakat bu yardım tek başına yeterli gelmiyordu. Silahlar müttefikler tarafından sağlansa bile, cephane yokluğu, bunları üretecek fabrikaların azlığı ile özellikle asker ve insan sevkıyatında kullanılması zorunlu olan demiryolu ağının yetersizliği Rusya'nın işini daha da zorlaştırmaktaydı (Troçki, 1998: 28).

Savaşın ekonomide yol açtığı dönüşüm ve yıkım, Rusya'da savaş karşıtı hareketin gelişmesinde en önemli sebebi oluşturmaktadır. Bu dönüşüm temel olarak emek gücünün yapısı ve miktarındaki farklılaşma ile de açıklanabilir. Savaş, üretken olan emeğin savaşmak için üretimden çekilmesi anlamına da gelmektedir. Savaşa gönderilen insan sayısının üretimde bulunabilecek olan toplam emeğe oranı 1914 yılında yüzde 15 iken, 1915'te yüzde 25, 1916'da yüzde 36 ve 1917'de yüzde 37 olarak hesaplanmıştır (Zagorsky, 1928: 51).³ Üretimden çekilen emeğin bu kadar yoğun olması, bunların yerine yeni emek gücünün istihdam edilmesi gereğini doğurmuştur. Bu sefer, yalnızca gidenlerin yerinin doldurulması değil, savaş nedeniyle artan ihtiyaçların karşılanabilmesi için büyüyen üretimi gerçekleştirecek emek gücünün miktarını da arttırmak gerekmektedir. Örneğin savaş sanayiinin belkemiğini oluşturan metal sanayiinde 1913=100 iken, 1917 yılında istihdam edilen işçi sayısı 161'e çıkmıştır. Yine aynı şekilde kömür ve madencilik sanayiinde 1917 yılında 166'ya yükseldiği görülmüştür (Zagorsky, 1928: 53). Bu işçilerin büyük bölümü köylülerden sağlanmıştır. Böylece köylülerin, savaşla birlikte yoğun bir şekilde proleterleşmeye başladığı söylenebilir. Bu yeni proleterleşen köylüler, tam anlamıyla köy ve aile ekonomisi ilişkisinden kopmamakla birlikte sanayide de çalışmaya başlayan, "çiftçi-işçiler" olarak dönüşmüşlerdir (Engel, 1997: 705).

Ücret ve fiyatlardaki dönüşüm de emeğin yapısında farklılaşma yaratan bir diğer etken olmuştur. Savaş zamanlarında beklenebilir bir durum olan fiyatların yükselmesi ve bazı sanayi ve hizmet sektörlerinde ücretlerin düşüşü emeğin çalışma alanını değiştirmesine sebep olmuştur. Rusya'da savaş zamanında ortalama fiyatlar, savaşın başlamasından sonraki iki sene içerisinde neredeyse iki katına çıkmıştır (1913-1914=100 iken 1916=216) (Zagorsky, 1928: 61). Buna rağmen ücretlerdeki yükselme enflasyon karşısında çok düşük kalmıştır. Ortalama ücretler 1913=100 iken, nominal olarak 1916'da 230, reel

olarak 113 olmuştur (Zagorsky, 1928: Appendix XXV). Fakat bu artış içerisinde en yüksek pay savaş sanayiinde istihdam edilen emeğin ücretlerindeki artıştır. Ev ve ev-dışı hizmet sektöründe çalışanların ücretleri neredeyse bu artışın yarısı kadar olmuştur. Bu sebepten ötürü, bu sektördeki beyaz yakalı denilebilecek olan işçiler, mavi yakalı işçiler haline dönüşerek, görece daha yüksek ücret alan işkollarına kaymışlardır (Zagorsky, 1928: 57). Bu da Rusya'daki emek yapısının giderek daha da proleterleşmesini sağlamıştır.

Köydeki emeğin ve daha düşük ücretli sanayi ve hizmet kollarındaki emeği oluşturan erkeklerin ağır sanayiye kayması, boşalan yerlerin yeni emek gücüyle doldurulmasını gerektirmiştir. Böylece cephe savaşan ve cephe gerisinde savaş sanayiinde çalışan erkeklerin diğer iş kollarından boşalan yerleri, kadınların ve çocukların buralarda yoğun bir şekilde istihdam edilmesiyle doldurulmaya çalışılmıştır. 1914 ve 1917 arasında kadınların sanayi işgücündeki oranı yüzde 26,6'dan, yüzde 43,2'ye çıkmıştır (Engel, 1997: 713).

Kadınlar, savaşın getirdiği her türlü yıkımı en başta hisseden kesimi oluşturmaktadır. Bir yandan yaşamak ve evi ayakta tutmak için çalışmak zorunda kalırlarken, bir yanda da her ailede en az biri olmak üzere koca, oğul, ağabey veya babasını kaybettiklerinin haberini beklemektedirler. Bu durum kadınları ekonomik durum hakkında daha hassas bir konuma getirmiş ve ekonomik bozulmanın her türlü etkisine karşı tepkisel bir duruş geliştirmelerine yol açmıştır. Rusya'da savaş karşıtı hareketin gelişiminde kadınların rolü bu anlamda çok önemli olmuştur.

Ağustos 1915'te Duma'nın "evi geçindirmekle yükümlü erkeklerin" de askere alınmasına ilişkin kararından sonra, (Engel, 1997: 709) kadınlar cephe gerisinin en önemli ekonomik aktörü pozisyonuna geçmişlerdir. Rusya'da "asker karısı" olarak isimlendirilen *soldatki*'lerin fiyatların artışı karşısında hassasiyetleri birçok grev ve ayaklanmaya sebep olmuştur. Kadınlar fiyatların artışını protesto etmeye, artıştan haberdar oldukları anda, hemen içinde

Kadınlar, savaşın getirdiği her türlü yıkımı en başta hisseden kesimi oluşturmaktadır. Rusya'da savaş karşıtı hareketin gelişiminde kadınların rolü bu anlamda çok önemli olmuştur.

**Rusya'da
savaş karşıtı
muhalifetin en
büyük örgütleyicisi
durumunda olan
grup Bolşevikler
ve savaşa
yönelik kendi
devrimci stratejini
oluşturmuş olan
Lenin'di.**

buldukları dükkânda başlıyorlar ve daha sonra bu isyanlarını çevredeki kadınların ve çocukların da katılımıyla bir genel eyleme dönüştürüyorlardı. Eğer bu eylemlere çevrede bulunan fabrikalardaki işçiler de destek verirse, olaylar önce ekonomik sonra da siyasi grevlere dönüşebilmekteydi (Engel, 1997: 696-697).⁴

Soldatki'ler, sürekli olarak cephedeki askerlere, cephe gerisindeki ekonomik şartları ve yapılan grevleri bildirmekteydiler. Kadınlardan biri, bir mektubunda "cephedekiler, arkalarındaki Rusya'da neler olup bittiğini bilmeliler" diye yazmakta, resmi bir görevli ise, cephedeki askerlerin evlerine mektup yazarak kadınları greve ve isyana teşvik ettiklerini, böylelikle savaşın erken bitip evlerine dönebileceklerini bildirdiklerine ilişkin bir söylentinin dolaştığını rapor etmektedir (Engel, 1997: 712). Çarlık yönetimi, bu durumdan tedirgin olmasının çok gerçekçi olduğunu Şubat Devrimi sırasında anlayacak, Şubat Devrimi günlerinin başlangıcı da yine bir kadın greviyle olacak ve yaygınlaştırılacaktır.

Kadınlar başta ekonomik olan taleplerini giderek siyasallaştırmışlar, ekonomik bozukluğun kimin suçu olduğunu sorgulamaya başlamışlardır. Öncelikle satılan malların fiyatlarındaki artıştan, fiyatlar ne olursa olsun onları alabilecek kadar "zengin kadın müşterileri" suçlu bulmuşlardır. Böylelikle sınıfsal bir ayrışmanın başladığı görülebilmektedir. Ardından ise gittikçe uzayan savaş ve ölen erkekler veya uzun zamandır eve dönemeyen erkeklerin durumundan sorumlu tuttıkları kişiyi aramaya başladıklarında, başlangıçta savaşmak için herkesin gönüllü olarak koştuğu Almanlara değil, savaşa erkekleri gönderen Çar'a karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır (Engel, 1997: 716).

Ekonomik düzenin bozulması, sınıfsal farklılıkların daha açık bir şekilde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Savaş sırasında giderek yoksullaşan ve ekonomik yıkımdan en olumsuz yönde etkilenen büyük bir kesimin varlığına rağmen, saray çevresinde, devletin kaynaklarına yakın duran gruplarda aşırı bir zenginleşme oluyordu. Troçki, savaşın nimetlerinden faydalanan bu kesimleri şöyle anlatmaktadır:

Devlet Duma'sında ve basında açığa çıkan 1915-1916 yılına ait bu kabil savaş ganimetlerinden örnekler halka kadar ulaştı: Moskovalı liberal Ryabuşinskiy'lere ait Moskova Tekstil Kumpanyası yüzde 75 net kâr elde etmişti; Tver İmalathanesindeki net kar ise yüzde 111'di; on milyon sermayeli Kolçugin Bakır Haddehanesinde bir yılda on iki milyondan fazla kazanmıştı. Bu kesimde yurtsever erdem cömertçe ve görüldüğü kadarıyla, hiç vakit geçirilmeden ödüllendirilmişti.

Her türlü spekülasyon ve borsa oyunları doruğa çıkmıştı. Kan pıhtıları üzerinde muazzam servetler yükselmişti. Başkentte ekmek ve yakacak kıtlığı varmış, ama ne gam: mücevherci Fabarge -imparatorluk sarayının resmi mücevhercisi- hayatında yapmadığı ciroyu yaptığını kasıla kasıla ilan etmişti ya! Çarîçenin nedimesi Virubova daha önce hiçbir dönemde 1915-1916 kışındaki kadar mücevher satın almadığını, lüks takılar ısmarlanmadığını anlatır. Gece kulüpleri cephe gerisi kahramanlarından, torpilli artçılarından ve basitçe ifade etmek gerekirse, cepheye gitmek için pek yaşlı, ama zevk-ü sefa sürmek için çok genç şerefli-lerden geçilmiyordu. ... Hepsi de bu kutsal altın yağmurunun bir gün sona ereceği kaygısıyla çalıp çırpmakta ve tıkmakta acele ediyor ve erken bir barış fikrini hoşnutsuzlukla geri çeviriyorlardı (Troçki, 1998: 35-36).

Bu durum halkın da gözünden kaçmıyor ve sürmekte olan savaşın bir an önce bitirilmesine yönelik taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlıyorlardı.

Rusya'da savaş karşıtı muhalifetin en büyük örgütleyicisi durumunda olan grup Bolşevikler ve savaşa yönelik kendi devrimci stratejini oluşturmuş olan Lenin'di. Savaş öncesinde grevler sosyalistlerin en büyük silahı durumundaydı. 1914 yılında savaş başlamadan önceki aylarda gerçekleştirilen toplam siyasi grevler neredeyse 1905 devrimindeki rakamlara ulaşmıştı (Troçki, 1998: 44-45). Savaşın başlamasıyla birlikte ise grevler neredeyse hiçbir temeli yokmuş gibi sona ermişti. Bunun en büyük sebeplerinden biri greve katılan

veya örgütlü işçilerin büyük bölümünün askere gönderilmiş olmasıydı. Savaşın ilk yıllarında gönderilen sosyalist işçiler ordunun çeşitli kademelerinde dağınık bir şekilde yer aldıklarından herhangi toplu bir faaliyette bulunmak imkânından yoksundular. Fakat ilerleyen yıllarda grevler yeniden başlayınca ve hükümetin tedbir olsun diye grevlere katılan işçileri askere yollamasıyla birlikte, ordunun içerisinde faaliyet gösterebilecek nitelik ve nicelikte sosyalist unsurların toparlanmaya başlandığı söylenebilir (Troçki, 1998: 32-33). Başlangıçta, sosyalist işçilerin ve onların devrimci örgütü olarak kurulmuş olan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik ve Menşevik temsilcilerinin savaşa karşı olumsuz bir tavırda bulunmaması, hatta Avrupa'daki benzerleri ve Sosyalist Enternasyonal'in yaptığı gibi, ülkelerindeki parlamentolarda çıkarılan savaş kararına ve savaşa yönelik maddi yaptırımlara olumlu oy vermeleri, grevlerin sona ermesinin en önemli sebebi olmakla birlikte, savaşa karşı bir cephenin hemen kurulamamasının da nedenini oluşturmaktadır. Duma'da savaşa yönelik karar alınırken, Bolşevik ve Menşevik temsilciler bir deklarasyon yayınlarak "proletaryanın, ister içeriden isterse dışarıdan, gelsin, halkın kültürel zenginliklerini her türlü saldırıya karşı koruyacağı güvencesinde" bulunmuşlardır (Cliff, 1994: 37). Hatta Fransa'da yaşayan 94 Bolşevik'ten 11'i gönüllü olarak Fransız ordusuna katılmıştır (Cliff, 1994: 40). Savaşın başlamasından sonra uluslararası alanda sosyalistlerin savaşa karşı nasıl davranılması gerektiğine yönelik yürüttüğü toplantılarda, Lenin çok farklı ve çok tepki toplayan bir öneriyle gelir. "Evin Satışa Çıkarılması" sloganıyla özdeşleştirilen "Devrimci Yenilgicilik" önerisinde Lenin, her ülkenin işçi sınıfının ve onların temsilcisi olan partilerin savaşa karşı yeni bir Sosyalist Enternasyonal örgütlemesinin ve herkesin kendi ülkesinin yenilgisi için çalışması gerektiğini söylemektedir. İşçi sınıfı için kendi ülkesinin bu "emperyalist" savaşta yenilmesi, "kötünün iyisi" olacaktır. İşçi sınıfının yapması gereken bu durumdan faydalanıp "emperyalist savaş" bir "iç savaş" sürüklemektir.

Bugünkü savaşta, gerek "kendi" hükümetinin zaferini savunmak, gerek "ne zafer, ne yenilgi" sloganını savurmak, sosyal-şovenizm görüşünden kaynaklanır. Gerici bir savaşta, devrimci bir sınıf, hükümetinin yenilmesini istemekten başka bir şey yapamayacağı gibi, hükümetinin askeri başarısızlıkları ile onu devirme olanaklarının arttığını görmemezlik de edemez. Hükümetlerin başlattığı bir savaşın ancak hükümetler arasında bir savaş olarak biteceğine inanan ve bunun böyle olmasını isteyen bir burjuva, *bütün* hasım ülkelerin sosyalistlerinin, "kendi" hükümetlerinin yenilgisini istemelerini ve bunu söylemelerini "gülünç" ve "saçma" bulur. Tersine, bu tür bir söz, sınıf bilincine varmış her işçinin beslediği düşüncüyü doğrular ve bizim, bu emperyalist savaş" bir iç savaş durumuna çevirme çabalarımız ile aynı doğrultuda olur (Lenin, 1992: 27).

Lenin'in bu önerisi önceleri kabul görmez, daha sonra ise sınırlı olarak kabul edilebileceği konusunda anlaşma sağlanır. Bolşevikler'in birçoğu bu plana göre hareket ederek ordu içerisinde örgütlenmeye başlarlar. Fakat her işçi ve askerin bu plana karşı tutumu aynı olmaz. Hatta ülkenin en önemli kömür madenlerinden biri olan Donbas'da işçiler, ülkenin savaşta yenilmesini savunan ve bu yüzden de Alman ajanı olarak gördükleri Bolşevikleri linç etme girişiminde bulunmuşlardır (Kuromiya, 1994: 147). Askerlerin birçoğu, uzayan savaşın bir sonucu olarak artık açıkça huzursuzluklarını belirtmeye başlamışlardır. Şehirlerde bile, İngilizlerin aslında Rus askerlerini, ülkenin ekonomik durumundan yararlanarak kullandığına ilişkin, "İngiltere Rus askerinin kanının son damlasına kadar savaşmaya yeminli" diyerek espriler yapılmaktaydı. Siperdeki askerler de kısa zaman içerisinde bunun farkına varmaya başlamıştı (Troçki, 1998: 31). 1916 yılında hükümetin siperlere gönderdiği müfettişler raporlarında "her yanda ve nüfusun her kesiminde, savaşın yol açtığı bir tür yorgunluk, hangi koşullarda imzalanırsa imzalsın, önüne geçilmez bir acil barış arzusu gözleniyor" yazmaktaydı (Troçki, 1998: 33).

Lenin, her ülkenin işçi sınıfının ve onların temsilcisi olan partilerin savaşa karşı yeni bir Sosyalist Enternasyonal örgütlemesinin ve herkesin kendi ülkesinin yenilgisi için çalışması gerektiğini söylemektedir. İşçi sınıfı için kendi ülkesinin bu "emperyalist" savaşta yenilmesi, "kötünün iyisi" olacaktır.

Bolşeviklerin iktidarı almasından sonra ise devrimci hükümetin aldığı ilk karar savaşın sona erdiğini ilan etmek ve barış anlaşmalarını imzalamak için girişimlerin başlatılacağını duyurmak olmuştur.

Artan grevler ve ordudaki huzursuzluk 1917'nin Şubat ayında Çarlık rejiminin devrilmesine ve onun yerine geçici hükümet olarak adlandırılan bir koalisyon hükümetinin geçmesine yol açmıştır. Cephedeki herkes, artık savaşın sona erdirilmesini beklemekte, savaşa gönderilmelerine sebep olan Çar da ortadan kaldırıldıktan sonra bunun hemen gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Fakat Geçici Hükümet yönetimi savaşın devam ettirilmesini istiyor, buna yönelik olarak da orduyu yeniden düzenlemenin yollarını arıyordu. Bu süreçte siperleri kontrol ederek, askeri, Çarlığın yıkıldığına ve özgürlüğün geldiğine, bundan sonra özgür bir devlet için savaşın devam ettirilmesine gerek olduğuna inandırmaya çalışan delegelere askerlerin cevabı artık çok netti: "Çarın tahttan ayrıldığı haberini duyduğumuzda, savaşın sona ereceğini sandık... Çünkü bizi savaşa yollayan çardı. Ben hala siperlerde çürüyeceksem, özgürlük benim neyime?" (Troçki, 1998: 267). Askerler artık kimsenin sözünü dinlemiyordu. Bunun en büyük sorumlusu ise başta Petrograd Sovyeti olmak üzere Bolşeviklerin Geçici Hükümet ile yollarını ayırma-ya başlaması ile birlikte, ordu yönetimi içinde ikili iktidar kurumlarının oluşmaya başlaması ve askerlerin artık kendi adına karar alma haklarını kendilerinde bulmasıydı. Çeşitli bölgelerde kurulmuş olan ve çoğunlukla Bolşeviklerin denetiminde olan İşçi ve Asker Sovyetleri yayınladığı bildirgelerde, cephedeki askerlere Şubat Devrimi'nin kazanımları anlatıldıktan sonra komutanları seçme haklarının askerlere ait olduğunu, bundan böyle Çarlık rejiminin unvanlarının kullanılmayacağını, orduda karar almada yetkili organların İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetlerinin olduğunu söylemekteydi (Cliff, 1994: 233). Askerler kısa zamanda kendi kendilerini terhis etmeye başladılar. Şubat ve Ekim ayları arasında askerden kaçanların sayısı iki milyona yakındı ve bunların ancak 200 bin kadarı yakalanıp geri götürülebilmisti (Cliff, 1994: 237). Köylerine geri dönen askerler, ülkede toprak ihtiyacını arttırıyordu ve umduklarını bulamayan köylüler yer yer isyan ediyorlardı. Büyük arazilerin yağma-

lanması çok sık karşılaşılan bir durum haline almıştı (Carr, 2002: 95).

Bolşeviklerin ikili iktidar kurumlarını yaratması ve barış ümidini halkın arasında yayması sonucu, barış isteyen kitlelerin savaş isteyen geçici hükümete karşı ayaklanmasıyla iktidarın alınarak, Lenin'in planına uygun bir biçimde, devrime yönelik bir iç savaşın örgütlenmesi başarılıydı. Bolşeviklerin iktidarı almasından sonra ise devrimci hükümetin aldığı ilk karar savaşın sona erdiğini ilan etmek ve barış anlaşmalarını imzalamak için girişimlerin başlatılacağını duyurmak olmuştur.

-II-

Savaşın ilanı, Avrupa'da hiç kimsenin beklemediği kadar yoğun bir halk desteğini ve heyecanını doğurmuştu (bkz. Verley, 2000). Savaşın ilanı ile birlikte Fransız otoriteler asker kaçaklarının oranının yüzde 5-13 arası olacağını düşünmekteydiler. Fakat gerçekte 1914 yılında asker kaçaklarının oranı sadece yüzde 1,5'ti. Savaş karşıtlığının sosyalist gelenekle birlikte liberaller tarafından da köklü bir biçimde savunulduğu bir yer olan İngiltere'de, ilk sekiz hafta içerisinde 750 bin kişi gönüllü olarak askere yazılmış bir sonraki sekiz ay içerisinde ise bu sayı milyonları bulmuştur (Hobsbawm, 1987: 325-326).

Savaştan önce özellikle Avrupa devletlerindeki sosyalist partilerde ve onların birleşik örgütü olan İşçi ve Sosyalist Enternasyonalinde, emperyalist bir savaşa karşı genel grev ve toplu karşı duruş konularında ortak bir duruş sergilemekteydi. Daha 1907 yılında Enternasyonal, savaşa karşı genel grev kararı almıştı (Hobsbawm, 1987: 325). Fakat tüm dünya sosyalistlerini umutsuzluğa düşüren karar Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) 4 Ağustos'ta mecliste savaş kredileri lehine oy kullanması olmuştur. Hâlbuki 25 Temmuz'da SPD, savaş yanlısı gösteriler karşısında, savaşa karşı duruşunu göstermek için 28 Temmuz tarihi için büyük bir miting yapılacağını kararını almıştı. Fakat hükümet o zamana kadar rahatlıkla yapılan savaş yanlısı gösterileri engellemesine

rağmen bu miting için yasaklama kararı çıkartmış, gerekçe olarak da trafiğin aksadığını göstermiştir. Buna rağmen eylemin kararlaştırıldığı gün, sabah erken saatlerinde işçi mahallelerinden miting alanına doğru 10-30 arası farklı grup yaklaşık 1.000-10.000 kişilik gruplar halinde yürüyüşe geçmişler ve polis müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Buna rağmen meydana ulaşmayı başarabilen 1000-2000 kişilik gruba karşı polisle birlikte savaş yanlılarının müdahalesi gerçekleşir. SPD, sadece bir gün içerisinde Berlin bölgesinde 32 ayrı alanda toplam 100 bin kişinin geldiği savaş karşıtı mitingler düzenler (Verley, 2000: 52-55). Bütün bu olaylara karşılık SPD'nin savaş kredileri lehine oy vermesi hem işçi sınıfında hem de uluslararası alanda kötümserliğin hâkim olmasına sebep olmuştur.

Peki, bu duruma nasıl gelinmişti? Başta SPD olmak üzere bütün Avrupa devletlerinin işçi sınıfı partileri bu savaşa neden destek olmuştu? Enternasyonalin kararı ve işçi sınıfı bilinci, milliyetçiliğe yenik mi düşmüştü? Megan Trudell'in de açık bir biçimde belirttiği gibi İkinci Enternasyonal'in vatanseverlik ve milliyetçilik tarafından yenildiğini söylemek yanlış olacaktır; çünkü Enternasyonal bunlara karşı savaşmamıştır (Trudell, 1997).

Savaşı onaylamayı savaş karşıtı sosyalistler tarafından meşrulaştıran olgu yarı-vatansever bir duygu olan, ülkenin kültürel değerlerinin dışarıdan ve içeriden gelecek her türlü saldırıya karşı savunulmasının işçi sınıfının da görevi olduğunu iddia eden anlayış olmuştur. Bu anlayış, savaşın niteliği hakkında başta SPD olmak üzere Avrupa'daki diğer sosyalist partilerin de kendi ülkelerinin değerlerini korumaya karşı bir tepki geliştirmelerine sebep olmuştur. SPD'ye göre bu savaş "bir savunma savaşı" idi (Trudell, 1997). Almanya'da bu siyaset *Burgfriedenspolitik* olarak adlandırılmış ve sonraki yıllarda da özellikle milliyetçi bir ruh halinin yaygınlaşmasında kullanılacak etkin bir söylemin oluşmasına da ortam hazırlamıştır. Ortaçağa özgü bir kavramının uyarlanmasından yola çıkılarak oluşturulan *burgfriedenspolitik*, "kale"

içerisine "dışarıdan" bir saldırı olduğu zaman "içerideki" kavgaların veya anlaşmazlıkların bu süre içerisinde yok sayılması veya ertelenmesi anlamında kullanılmıştır. Böylece işçi sınıfının en önemli temsilcilerinden birisinin de yer aldığı bir ülke olan Almanya, kendi devletine ve hükümetine karşı başta Rusya olmak üzere dışarıdan gelen saldırılar karşısında, iç siyasette partilerin birbirini yıpratmaması ve anlaşmazlıkların ertelenmesi ilkesini yaygınlaştırmayı amaçlamıştır (Moses, 1965: 58-59). Bu anlayış hem savaşan ülkelerin işçi sınıflarının milliyetçilik üzerinden ayrıştırılmasını, hem de mevcut ülke egemenlerinin sınıfsal çatışmada üstünlük elde etmesine yol açıcı bir etkiyi doğuracaktır. Savaşı ve kendi ülke hükümetlerini destekleyen işçi sınıfının üyeleri de bu siyasetin meşrulaştırıcı etkisiyle, ondokuzuncu yüzyıl boyunca oluşturulmaya çalışılan enternasyonalizme karşı, milliyetçiliğin sınıf mücadelesini bölücü etkisiyle karşı karşıya kalacaktır.

Bunun bu şekilde anlaşılabilmesine sebep olan olgu ise, ülkelerin birbirlerine karşı olan düşmanca tutumunu açıkça belli etmeleriydi. Almanya'ya karşı Ruslardan bir saldırı olacaktı; Almanya tarafındaki insanlar tarafından bilinen en büyük gerçek buydu. Rusya'dan gelecek bir saldırı durumunda ise savaşın niteliğinin değişeceği düşünülmekteydi. Yakın zamanın belgesel kanıtları Almanya şansöyesinin tam kapsamlı bir seferberlik emri vermeyi geciktirmesinin temel nedeninin önce Rusya'nın bir seferberlik kararı almasını sağlamak olduğunu göstermektedir. Böylece SPD de bir saldırı durumunun varlığına ikna olacak ve Almanya'nın savunusu için destek verecektir (Nettl, 2003: 505). Savaş karşısındaki gösterdiği bu tutum karşısında Almanya'da Rosa Luxemburg ve Clara Zetkin'in sinirden bitkin düştüğü ve hatta intiharı düşünecek hale geldikleri söylenmektedir (Nettl, 2003: 508). Lenin, SPD'nin verdiği desteği kararı gazetelerden okuduğu zaman buna hemen inanmamış, bunun Alman genelkurmayının düşmanlarını yanıltıp korkutmak için başvurduğu bir aldatmaca olduğunu düşünmüştür (Cliff, 1994, 13).

Savaşı onaylamayı savaş karşıtı sosyalistler tarafından meşrulaştıran olgu yarı-vatansever bir duygu olan, ülkenin kültürel değerlerinin dışarıdan ve içeriden gelecek her türlü saldırıya karşı savunulmasının işçi sınıfının da görevi olduğunu iddia eden anlayış olmuştur.

Savaşın uzaması ve her ülke ekonomisinin giderek geniş halk kesimlerini olumsuz yönde etkilemesi, savaşın başında kitlelere hâkim olan ruh halinin dağılmasına ve savaşa karşı kitlesel tepkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır.

İkinci Enternasyonal'in de herhangi bir karşı duruş sergilememesi karşılıklı düşman ülkelerden oluşan birliği de hükümsüz bırakmıştır. Savaşın başlamasının ardından kısa bir sonra çeşitli ülkelerin sosyalist partileri savaşa karşı alternatif bir duruş yaratabilmek üzere bir araya gelme çalışmaları yürütmeye başlarlar. İlk olarak İtalyan ve İsveçli delegeler 27 Eylül 1914'te Lugano'da bir araya gelip durum değerlendirmesi yaparlar. Daha sonra İskandinav ve Hollandalı delegelerin öncülüğünde çeşitli küçük toplantılar yapılır. 14 Şubat 1915'te İtilaf devletlerinin sosyalistleri Londra'da toplanır. İttifak devletlerinin sosyalistleri ise Viyana'da 12-13 Şubat 1915 tarihlerinde toplanırlar. Her iki toplantıdan da pek önemli bir sonuç çıkarılamaz (Tompkins, 1967: 231).

Savaş karşıtlığının örgütlenmesine yönelik düzenlenen en önemli iki toplantı Zimmerwald ve Kienthal Konferansları olacaktır. Zimmerwald Konferansı, aynı zamanda Lenin'in savaşa karşı "devrimci yenilgicilik" taktiğini ilk olarak uluslararası işçi ve sosyalist örgütleri karşısında savunarak kabul ettirmeye çalışacağı toplantı olacaktır. 5 Eylül 1915 tarihinde İsviçre'nin Zimmerwald kentinde savaşa katılan çoğu ülkenin sosyalist temsilcilerini kapsayan bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantının başında üç farklı grup oluşmuştur: "Sağ kanttada, konferansın çoğunluğunu oluşturan, genel barış talebini desteklemekle birlikte sosyal vatansverlerle çelişik bir konuma düşmeye ya da İkinci Enternasyonal'den ayrılmaya karşı çıkan 19-20 kişilik, bir delege grubu vardı. Grup, Alman delegasyonunun çoğunluğunu, Fransızları, İtalyanların bir kısmını, Polonyalıları ve Rus Menşeviklerini kapsıyordu. Bu ılımlı tavrı tatminkâr bulmayan, iç barış fikrini reddeden, sosyal vatansverlerle örgütsel ayrışmayı ve devrimci sınıf mücadelesini savunanlar Lenin'in öncülük ettiği sekiz kişilik sol grubu oluşturuyorlardı. Zinovyev, Litvanyalı bir delege, Polonyalı Karl Radek, iki İsveçli delege ile Alman Enternasyonal Sosyalistleri adlı çok küçük bir grubun delegesi olan Julian Borchard bu grupta yer alıyorlardı. Bu ikisi arasında, Troçki, Grimm, Ba-

labanoff ile Roland-Holst'un da aralarında bulunduğu 5-6 kişiden oluşan küçükçe bir merkez grup vardı." (Cliff, 1994: 24-25). Toplantıda yeni bir Enternasyonal'in yaratılması, Lenin'in "Devrimci Yenilgicilik" taktiği, barışa yönelik atılacak adımlar görüşüldü. Fakat bunların neredeyse hepsi çoğunluk tarafından reddedildi. Sonuç bildirgesi olarak genel barış isteğini bildiren bir metin çıkartılabılmıştı.

Kienthal Konferansı'nda ise, savaşın daha ilerleyen zamanlarında gerçekleştirildiği için daha farklı bir ruh halinin varlığı görülmekteydi. 24-30 Nisan 1916'da Bern yakınlarındaki Kienthal köyünde toplanan konferans bu sefer daha radikal bir tavır sergilemekteydi. Bütün ülkelerdeki sosyalist partilerin ülkelerindeki meclislerde savaş kredileri aleyhine oy kullanması çağrısında bulunarak, İkinci Enternasyonal'in görevini yerine getirmekte başarısız duruma düştüğünü, ilkelere ihanet ettiğini ve anavatanın savunulması denilen siyasetin suç ortağı durumuna geldiğini bildirmiştir (Cliff, 1994: 29). Lenin'in stratejisi temel olarak kabul edilmemekle birlikte, etkisini de iyice arttırmaktaydı.

Bütün bu konferanslar, küçük grupların küçük kararları gibi gözükse bile, ülkelerinde savaşa karşı bir duruş için meşruiyet temelleri arayan işçi sınıfının bazı kesimleri tarafından heyecanla karşılandı. Rusya, Almanya, İngiltere ve Fransa'da 1915 ve 1917 yılları arasında toplam grev sayısı büyük bir artış göstermeye başladı. İtalya'da ise grev sayısı çok fazla olmasa bile greve katılan işçilerin sayısında artış büyüktü (Trudell, 1997).

Savaşın uzaması ve her ülke ekonomisinin giderek geniş halk kesimlerini olumsuz yönde etkilemesi, savaşın başında kitlelere hâkim olan ruh halinin dağılmasına ve savaşa karşı kitlesel tepkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Fiyatların artışı Rusya'dakine benzer biçimde bir seyir göstermekteydi. Temmuz 1914=100 olarak kabul edildiğinde, Fransa'da Ocak 1918'de fiyatlar 203, İngiltere'de 190 ve Almanya'da 225 seviyesine fırlamıştı (Lawrence, 1999: 235). Fransa ve İngiltere'de fiyatların diğer ülkelere göre görece daha az yükselme-

sindeki temel sebep, ekonomisine desteğin büyük ölçüde sömürgelerden gelmesi ve ülke içi fiyatların etkilenme düzeyinin Rusya gibi sömürge ve ulaşım imkânları sınırlı ülkelerden daha farklı olması olarak belirtilebilir. Emek gücünde de Rusya'da görülene benzer yapısal dönüşümler çok yoğun olarak görülmemiştir. Her ülkede kadın emeğinde yoğun bir artış görülmekte fakat İngiltere ve Fransa'da savaş sanayiini sürdürecektir emek gücü sömürgelerden ithal edilen işçilerle sağlanmaya çalışılması ekonomide savaş nedeniyle eksikliği hissedilen emek gücünün yerinin doldurulabilmesini sağlamıştır. Hatta bu durum Fransa'da sömürge işçileri ve Fransız işçiler arasında şiddet olaylarının olmasına ve sömürge işçilerinin yürüttüğü grevlere yol açmıştır (bkz. Stovall, 1998). Almanya'da grevler ve savaş karşıtı gösteriler savaş kararının alınmasından sonra da devam etmiştir. En başta zayıf olarak çıkan sesleri ülkenin ekonomik durumunun giderek bozulması sonucunda yükselmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. 1916'da ekmek karneleri azaltılır ve patates üretimi düşer. 1916-1917'deki çok sert geçen kış tarımsal üretimi de olumsuz etkilemiş, ülke açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Reel ücretlerdeki düşüşle birlikte kitlelerde barışa yönelik taleplerin artması baş göstermiştir. Aralık 1915'te, savaşın başında savaş kredileri lehine oy veren 20 SPD milletvekili yeni krediler aleyhine oy kullanmıştır. 1916 1 Mayıs gösterilerinde tutuklanan Karl Liebknecht için 55 bin işçi, davasına destek olmak için toplanmıştır (Trudell, 1997). İngiltere'de grevler neredeyse savaşın başlamasından hiç etkilenmemiştir. İngiltere meclisinde savaş kararının alındığı 8 Ağustos 1914 tarihinde sanayi işçilerinin yüzde 15'lik bölümünü oluşturan işçiler grev kararı almıştı. 1915 ve 1916 yıllarında özellikle Galler bölgesi ve çevresinde, fiyatların yükselmesi ve ücretlerin düşürülmesine karşı yoğun grevler yaşanır. Polis ve özel kuvvetlerin müdahale etmek zorunda kaldığı bu grevler İngiltere'de savaş karşıtlığını aktif ajitasyon haline dönüştürecek etkin bir platformun eksikliğinden ötürü

çok etkili olamamıştır (Trudell, 1997). Fakat savaş sonrasında bile süren ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine rağmen, İngiltere'nin hem Anadolu'da Kemalistlere karşı, hem de Rusya'da Bolşeviklere karşı yürütmekte olduğu savaşın devam ettirilmesi İngiltere kamuoyunda yoğun tepkileri ve savaşın sona erdirilmesine ilişkin baskının arttırılmasını getirmiştir. Grevlerin artan derecede yoğunlaşması sonucunda Bolşeviklerin etkisinde korkan İngiltere hükümeti geri adım atmaya başlamıştır. İtalya'da Sosyalist Parti (PSI) savaşın karşısında bir duruş sergilemesine rağmen, çok fazla organize olamamıştı. Savaş ekonomiyi oldukça olumsuz etkilemiş, demiryolları yarı kapasiteyle çalışırken, tekstil fabrikaları savaş öncesi miktarının yarısı kadar üretimde bulunmaktaydı. Tarımsal üretimdeki kısıtlılık, ekmek üretiminin azalmasına ve halkın günlük tüketiminin karşılanamamasına yol açmıştır. Ücretlerin azlığından baş gösteren grevler 1917 1 Mayıs eylemlerini şiddetli bir savaş karşıtı gösteriye dönüştürür. Bu günler neredeyse Rusya'da Şubat Devrimi sürecini hatırlatır bir biçimde kadın ve gençliğin öncülüğünde geliştirilmiştir. Eyleme katılan kitleler "kardeşlerinize ateş etmeyin" diye bağıarak hükümete karşı baskılarını yoğunlaştırmaya başlamışlardır (Trudell, 1997).

Askerlerin durumu da Rusya'dakinden pek farklı değildi. Özellikle Ekim Devrimi'nin ardından ve Rusya'daki devrimci hükümetin barış imzalamasından sonra savaşın sona ereceğine ve bunun sosyalistlerden geleceğine ilişkin yaygın bir kanı bütün ülke askerlerinin arasında yayılmaya başlamıştı. Askerlerin mektuplarını okuyan Avusturya-Macaristan sansürcüleri, askerlerde görülen tavır değişikliklerini hemen fark etmişlerdi. Artık savaşın ortalarında "Tanrı bize barış ihsan etsin" sözlerinin yerini "Artık bıktık" veya "sosyalistlerin barış yapacaklarını söylüyorlar" gibi sözler almaktaydı. Kasım 1917 ile Mart 1918 arasında sansüre uğrayan asker mektuplarının üçte birinde barışın Rusya'dan geleceği, üçte birinde devrimden ve yüzde 20'sinde de her ikisinden birden çıkacağından bahse-

Ekim Devrimi'nin ardından ve Rusya'daki devrimci hükümetin barış imzalamasından sonra savaşın sona ereceğine ve bunun sosyalistlerden geleceğine ilişkin yaygın bir kanı bütün ülke askerlerinin arasında yayılmaya başlamıştı.

İki büyük dünya savaşı dünyadaki devrimci dalgayı yaratması açısından çok önemli iki uğrak noktası olarak değerlendirilebilir.

dilmektedir (Hobsbawm, 1996: 77). Ekim Devrimi'nin diğer ülke askerleri arasındaki etkisi o kadar fazla olmuştur ki, Fransız, İngiliz ve İtalyan ordularında isyan eden ve kaçan asker sayısındaki artış ordunun düzenini bozacak seviyelere gelmişti.

Mayıs 1917 tarihinde Fransız birlikleri arasında isyan çıkmış ve bu isyan toplamda 500 bin Fransız askerini etkisi altına almıştır. Askerler savaşı reddederek "savaşa son" nidalarıyla Enternasyonal marşını söyleyerek yürüyüşe geçmişlerdir. Fransa'da bulunan Rus askerlerle birleşen gruplar Paris'in 200 mil güneyinde hemen bir "Asker Sovyeti" kurarlar. Fransız ordusunun zor kullanarak bastırabildiği bu hareket sonucunda suçlu bulunan 3.427 askerden 554'ü ölüm cezasına çarptırılır ve bunlardan 49'u öldürülür. Asker kaçaklarının sayısı da bu sırada hızla artmaktadır. Ortalama 1.437 ile 2.625 civarında değişen asker kaçağı sayısı, 1917 yılında ortalama 15.745 ile 27.579 civarına yükselmiştir (Trudell, 1997).

Eylül 1917'de İngiltere'de 10 binden fazla asker savaşı durdurma kararı alırdabilmek için beş gün boyunca İngilizler için önemli olan askeri bir noktada isyan çıkartarak bölgeyi boşaltmışlardır. 1917 yılında İtalyan ordusunda toplam 48.282 isyancı, 56.268 kaçak bulunmaktaydı ve sayıları da gün geçtikçe artmaktaydı. Mayıs ve Ekim arasında toplam 24 bin yeni isyancı ve kaçak toplam sayıya eklenmekteydi. Hükümet raportörleri "Eylül 1917'de ilerlemeyi reddeden askerlerin sayısını saymak mümkün değildi" diye yazmaktaydılar (Trudell, 1997).

kaynakça

- Benlisoy, F. (2014) *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler*, İstanbul: İstos Yayın.
- Carr, E. H. (2002) *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt I, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cliff, T. (1994) *Lenin-Cilt II*, İstanbul: Z Yayınları.
- Engel, B. A. (1997) "Not by Bread Alone: Subsistence Riots in Russia during World War I", *The Journal of Modern History*, 69, December.
- Hobsbawm, E. (1987) *The Age of Empire 1875-1914*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobsbawm, E. (1996) *Kısa 20. Yüzyıl-Aşırıılıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşın sonunda işgal etmiş durumda bulunan Fransız ve İngiliz askerleri arasında da durum pek farklı değildi. Osmanlı devlet görevlileri, 22 Ağustos 1919'da, "İstanbul'daki Fransız kıtalarında meydana gelen bolşevik isyanının mürettebinin Lenin olduğu"na ilişkin bilgiler toplamaktaydılar.⁵ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki işgalci Yunan askerleri arasında daha farklı ve gelişkin bir savaş karşıtı hareketin varlığını anlatan Foti Benlisoy'un çalışmasında bu durumun özellikle Rusya'daki devrimin ve hatta doğrudan Bolşeviklerin etkisinde geliştiğinin detaylı bir analizi de yer almaktadır (bkz. Benlisoy, 2014).

Birinci Dünya Savaşı'nda savaş karşıtlığının gelişiminin incelendiği bu yazıda Rusya ve Avrupa örnekleriyle birlikte sürecin nasıl dönüştüğü ve Rusya'da devrimci bir oluşuma, Avrupa'da ise halkın ülkeleindeki iktidarlara karşı güvensizliklerinin artmasına yol açtığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu durum aslında Birinci Dünya Savaşı'nın ayırıcı özelliklerinden biridir. İki büyük dünya savaşı dünyadaki devrimci dalgayı yaratması açısından çok önemli iki uğrak noktası olarak değerlendirilebilir. Hobsbawm'ın da dediği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda devrimi iktidara taşıyan savaşa karşı gösterilen tepki olurken, İkinci Dünya Savaşı'nda savaşın bizzat kendisi bu dalgayı yaratmıştır (1996: 100). Aslında Birinci Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı hareketin gelişimini en iyi anlatan sözler bu metnin en başında yazılmış olanlardır. Onun için, sanıyorum ki bir daha dönüp Rosa Luxemburg'un kelimelerini okumak gerekecektir.

- Hughes, M. (1996) "Revolution was in the Air: British Officials in Russia during the First World War", *Journal of Contemporary History*, Vol. 31.
- Kuromiya, H. (1994) "Donbas Miners in War, Revolution and Civil War", *Making Workers Soviet-Power, Class and Identity*, derleyenler Lewis H. Siegelbaum ve Ronald Grigor Suny, New York: Cornell University Press.
- Lawrence, J. (1999) "Material Pressures on the Middle Classes", *Capital Cities at War-Paris. London, Berlin 1914-1919*, derleyenler Jay Winter ve Jean-Louis Robert, Cambridge:

- Cambridge University Press.
- Lenin, V. İ. (1992) *Sosyalizm ve Savaş*, Ankara: Sol Yayınları.
- Moses, J. A. (1965) "Nationalism and Proletariat-Germany 1914", *Australian Journal of Politics & History*, Vol. 11, Issue 1, April.
- Mueller, J. (1991) "Changing Attitudes Towards War: The Impact of the First World War", *British Journal of Political Science*, Vol. 21, Issue 1, January.
- Nettl, P. (2003) *Rosa Luxemburg*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Stites, R. (1999) "Days and nights in wartime Russia: cultural life, 1914-1917", *European Culture in the Great War-The arts, entertainment, and propaganda, 1914-1918*, derleyen Aviel Rosenthal ve Richard Stites, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stovall, T. (1998) "The Color Line Behind the Lines: Racial Violence in France during the Great War", *The American Historical Review*, Volume 103, Issue 3, June.
- Tompkins, S. R. (1967) *The Triumph of Bolshevism: Revolution or Reaction?*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Troçki, L. (1998) *Rus Devriminin Tarihi, Cilt I*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Troçki, L. (1999) *Hayatım*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Trudell, M. (1997) "Prelude To Revolution: Class Consciousness and The First World War", *International Socialism*, 76, <http://pubs.socialist-reviewindex.org.uk/isj76/trudell.htm>,
- Verley, J. (2000) *The Spirit of 1914, Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zagorsky, S. O. (1928) *State Control of Industry in Russia During the War*, New Heaven: Yale University Press.

dipnotlar

- 1 Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2003), s. 530.
- 2 Yine de şehirdeki Bolşevikler, savaş karşıtlığının bir ifadesi olarak Petersburg'u kullanmaya devam edeceklerdir.
- 3 Toplam gönderilen asker sayısı şöyledir: 1914 – 6.485.000; 1915 – 11.695.000; 1916 – 14.440.000; 1917 (ilk yarısında) – 15.070.000 (Zagorsky, 1928: 51).
- 4 Engel, buna benzer bir olayı özetle şöyle anlatmaktadır: 1 Ekim 1915'de pazarın kurulduğu gün Bogorodsk'da (Moskova hinterlandı) otuz kadar kadın işçi pazara iner ve şeker almak istediklerinde şekerin bitmiş olduğunu öğrenirler. Buna sebep olarak el altından satış yapan tüccarları suçlarlar. Bağırıp çağırarak meydana inerler ve çevrelerine, zaten tekstil işçilerinin yoğun olduğu bir bölge olduğu için, hemen çoğunluğu kadın ve çocuk yaşta erkeklerden oluşan bir işçi topluluğu birikir. Kızgın kitle dükkânların camlarını indirmeye ve taşlamaya başlarlar. Polis sert davranmak istemediği için çaresiz kalır. İlerleyen günlerde kalabalık iyice artar ve 4 Ekim günü Kazak güçlerin gelmesiyle birlikte 2 kişinin ölmesi ve 3 kişinin ciddi bir şekilde yaralanmasıyla sona erer. Fakat huzursuzluk yaygınlaşır ve civar çevrelerde çalışan fabrikalar da birbiri ardına greve giderler. Polis raporlarına göre seksen bin kişi greve gitmiştir. Bütün grevci fabrikalar 7 Ekim'e kadar grevde kalırlar. Ücretlerde %20'lik artış talepleri karşılanınca grev sona erer. Fakat Bogorodsk'da 30 Ekim'e kadar 12 bin işçinin organizasyonu olan grev sürer. Ve bu işçilerin hepsi kadındır.
- 5 BBOA, Dosya No: 53/-2, Gömlek No: 92, Fon Kodu: DH. KMS.

rusya'da sosyalist düşüncenin oluşumu: narodnizmden marksizme (1840-1897)

Ateş Uslu* **özet**

Bu çalışmada, ütopyik sosyalist düşüncelerin gelişmeye başladığı 1840'lı yılların başından 1890'lı yılların sonuna uzanan dönemde Rusya'da sosyalist düşünüşün gelişiminin, dönemin düşünsel çeşitliliği dikkate alınarak ve teleolojik yaklaşımlardan kaçınılarak haritalanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Çernişevskiy ve Herzen gibi yazarların, erken dönem narodniklerin ve Plekhanov başta olmak üzere Rus Marksistlerinin düşünsel faaliyetlerine ve yürüttükleri temel tartışmalara değinilecektir. Yazıda, 20. yüzyıl başında ve 1917 Bolşevik Devrimi uğrağında yoğun bir şekilde gündeme gelen tartışma başlıklarının temellerinin 19. yüzyıl boyunca ütopyik sosyalist, narodnik ve Marksist siyasal düşünüş gelenekleri içinde yapılan entelektüel katkılarla atıldığına değinilecektir. Bu tartışmalarda "aşamalı devrim", "bilinç taşıma" ve "nesnelci/öznelci tarih anlayışı" konularının özel bir öneme sahip oldukları tespit edilecektir.

Anahtar kelimeler: Narodnizm, sosyalist düşünce, Rus Marksizmi, Georgiy Plekhanov, Vladimir İlyiç Lenin

abstract

The Formation of Socialist Thought in Russia: From Narodnism to Marxism (1840-1897)

The article aims at mapping the development of socialist thinking in Russia from the genesis of utopian socialist thought in the 1840s to the end of the 1890s: It consists of an attempt at taking into consideration the intellectual diversity of the period and avoiding teleological approaches. To this aim, the article tackles intellectual activities and main debates of early socialist authors such as Chernishevskii and Herzen, of early narodnik generations, and of the Russian Marxists like Plekhanov. The article argues that the foundations for the main debates of the early 20th century and of the 1917 revolutions have been laid down throughout the 19th century, with the intellectual contributions of the utopian socialist, narodnik, and Marxist traditions of political thought. It also argues that the questions of "stages of revolution", "bringing class consciousness to the working class", and "subjectivist/objectivist theories of history" were themes of a crucial importance during that period.

Keywords: Narodnism, socialist thought, Russian Marxism, Georgii Plekhanov, Vladimir Ilich Lenin

giriş

Bolşevik Devrimi'nin düşünsel temelleri, devrimin başlıca önderlerinin düşünceleri merkeze alınarak çeşitli incelemelere konu olmuştur. Vladimir İlyiç Lenin (1870-1924), İosif Stalin (1878-1953) ve Lev Davidoviç Trotskiy'nin (1879-1940) yazıları ve kitapları ile sınırlı kalan bir sosyalist düşünce tarihi incelemesi, kaçınılmaz olarak, Bolşevik

Devrimi'nin düşünsel temellerinin ve daha sonra gelişen Sovyet Marksizminin kısıtlı bir çerçeveden kavranmasına neden olur. Bolşevik Devrimi üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında Lenin'in ve diğer devrim liderlerinin çalışmaları tarih-üstü bir gerçekliğe sahip metinler olarak anlaşılır. Oysa Lenin, Trotskiy ve Stalin, eserlerinin

* Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

çok önemli bir kısmını kendi dönemlerinde yapılan entelektüel ve politik tartışmalara bir yanıt olarak ortaya koymuşlardır. Bolşevik Devrimi'nin düşünsel temellerinin kapsamlı bir değerlendirmesi, yalnızca devrim liderlerinin başlıca eserleri üzerinden değil, sonraki dönemlerde daha az hatırlanan ya da unutulmuş olan metinler üzerinden bir inceleme yapılarak gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda yapılacak bir incelemede yalnızca Marksist yazarların metinleri değil, onların yoğun bir diyalog içinde oldukları narodnik (halkçı) düşünürlerin metinleri de dikkate alınmalıdır.

Rusya'da sosyalizmin gelişimine dair yapılan incelemelerde çoğu zaman teleolojik (erekselci) bir yaklaşım benimsenmektedir. Teleolojik tarih yaklaşımlarında belirli bir dönemin incelemesi, bu dönemden sonra meydana gelecek olan olayların ışığında yapılır; düşünce tarihinde teleolojik yaklaşımlarda da belirli bir dönemde eser veren düşünürler sonraki dönemlerde verecekleri eserlerin ve yürütecekleri faaliyetlerin merceğinden değerlendirmeye tâbi tutulur. Örneğin 1917 Ekim Devrimi sırasında devrime düşman bir tavır alacağı bilinen bir yazarın erken dönem yazılarını inceleyen araştırmacılar, söz konusu yazılarda karşı devrimciliğin belirtilerini ya da öncüllerini arama eğilimine girebilirler. Henüz Bolşevik-Menşevik ayrımının bulunmadığı bir dönemin düşünce hayatını inceleyen araştırmacıların Lenin'in erken dönem yazılarında proto-Bolşevizmin, Yuliy Martov (1873-1923) ya da Pavel Akselrod (1850-1928) gibi yazarların eserlerinde ise proto-Menşevizmin izlerini aradıkları örneklere sıklıkla rastlanır. Yine bu yaklaşıma bağlı olarak, sonraki dönemde birbirine karşıt tutumlar takındığı bilinen yazarların tarihin belirli bir döneminde benzer bir düşünce savunabilmiş oldukları gerçeği de göz ardı edilir. Anakronik bakış açısının sonucu olarak geliştirilen teleolojik yaklaşım, eserlerin ve düşünürler arası bağlantıların yanlış ya da eksik bir şekilde değerlendirilmesine yol açar.

Bu çalışmada, ütöpik sosyalist düşüncelerin gelişmeye başladığı 1840'lı yılların başından 1890'lı yılların sonuna uzanan

dönemde Rusya'da sosyalist düşüncesinin gelişiminin, dönemin düşünsel çeşitliliği dikkate alınarak ve teleolojik yaklaşımlardan kaçınılarak haritalanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle ütöpik sosyalist düşüncenin narodnik düşünce ile birlikte gelişme gösterdiği 1840'lı yıllardan 1880'lerin sonuna uzanan dönem boyunca narodnik hareket içinde ortaya çıkan tartışmalara ve narodnik hareketten ayrılan Marksist grupların ortaya koyduğu düşüncelere yoğunlaşılacaktır. İkinci bölümde ise sanayi işçilerinin toplumsal hareketliliğinin yoğunlaştığı 1890'lı yıllar boyunca Rusya'da sosyalist düşüncesinin seyri genel hatlarıyla incelenecektir.

1. ütöpik sosyalizmden narodnik düşünceye

a. sosyalist düşüncesin temelleri:

ütöpik sosyalizm ve "halk" tartışmaları

Rusya'da 1840'lı yılların başından itibaren siyasal düşünceler alanında yapılan tartışmalar genellikle "Slavofiller" ve "Batıcılar" arasındaki karşıtlığa atıfla incelenir (Walicki, 2009: 155, 219). Batıcılar 18. yüzyıl başından itibaren I. Pyotr ("Büyük Petro", hük. 1682-1725) gibi Rus çarları tarafından başlatılmış olan Batılılaşma hamlelerinin devam etmesi gerektiğini düşünüyorlar, Batı Avrupa'da gelişmiş olan siyasal kurumların ve toplumsal-kültürel normların Rusya'da da yerleşik hale getirilmesini savunuyorlardı. Slavofil Rus entelektüelleri ise 1840'lar boyunca Rusya'nın güçlenmesinin Rus halkının (ve diğer Slav halklarının) kadim geleneklerinde, Rusya'nın tarihsel geçmişinde bulunan unsurların harekete geçirilmesiyle mümkün olacağını savunmuşlardı. Slavofilere göre Rus halkı (özellikle köylüler) Ortodoks Hıristiyan değerleri muhafaza ediyorlardı; bu değerlerin ortaya çıkarılmasıyla beraber bir Hıristiyan ütopyanın gerçekleşmesi ve ahlaki temellere dayalı, organik bir toplumun yeniden kurulması mümkün olacaktı (Offord, 2010: 245-247).

Bu noktada, Slavofil yazarların yücelttiği, sonraki dönemlerde de kapsamlı tartışmalara konu olan geleneksel köy topluluklarına kısaca değinmek gerekiyor. Rusya'da 19. yüzyıl başında iki tür kırsal topluluk

Bolşevik Devrimi'nin düşünsel temellerinin kapsamlı bir değerlendirmesi, yalnızca devrim liderlerinin başlıca eserleri üzerinden değil, sonraki dönemlerde daha az hatırlanan ya da unutulmuş olan metinler üzerinden bir inceleme yapılarak gerçekleştirilebilir.

Kırım Savaşı sırasında Rusya'da askeri ekipmanlar, demiryolları ve büyük ölçekli sanayinin eksikliği ortaya çıkmış, çarlık yönetimi sanayi kapitalizmini ve sermaye sınıfını geliştirmeyi, buna bağlı olarak da işçi sınıfını genişletmeyi hedef olarak ortaya koymuştu.

bulunuyordu: Bunlar, özel mülk niteliği taşıyan çiftliklerin dahil olduğu khutor'lar ile köylülerin toprakları ortaklaşa işledikleri köy komünleri (mir/obşçina toplulukları) idi. Yüzyılın ilk yarısında köy komünleri, slavo-filler tarafından, modern toplumun tahribatına karşı bir çare olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Bu değerlendirmeler sadece Slavofiller tarafından yapılmıyordu; muhafazakâr siyasal düşüncelere sahip bir Alman iktisatçı olan Baron August von Haxthausen (1792-1866), 1840'lı yıllarda Rus köy komünlerini proleterleşmeye ve yoksullaşmaya karşı bir engel olarak görüyor, bu komünlerde yaşayan Rus köylülerinin geleneksel aile ruhunu ve kardeş sevgisini muhafaza ettiklerini düşünüyordu (Offord, 1986: 2).

Slavofiller ve Batıcılar arasındaki tartışma 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Rusya'da entelektüel yaşama önemli bir damga vurmuş olsa da, aynı dönemde Rus siyasal düşüncesinde bu tartışma içinde değerlendirilmesi mümkün olmayan arayışlar da yer alıyordu. Bu çerçevede, erken dönem sosyalist düşüncesinin (özellikle Fransız ütopyik sosyalistlerinin) Rusya'da yaptığı etkiden söz etmek mümkündür. Rusya'da ütopyik sosyalizmin gelişmesi Mikhail Lunin (1787-1845), Mihail Vasileviç Petraşevskiy (1821-1866) ve Aleksandr Herzen (1812-1870) gibi düşünürlerin çabalarıyla mümkün oldu. Lunin 1814-1816 arasında askerlik yaparken Fransız düşünürlere ilgi duymuş, özellikle de Claude-Henri de Saint-Simon'un (1760-1825) düşüncelerini keşfetmişti. Subayların Çar I. Nikolay'a (hük. 1825-1855) karşı Aralık 1825'te düzenledikleri Dekabrist isyanına katıldı, isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasını takiben sürgüne gitti ve sürgünde yazdığı yazılarla Saint-Simon'un düşüncelerinin Rusya'da yayılmasına katkıda bulundu (Billington, 1970: 322). Bir asilzade olan Petraşevskiy St. Petersburg'daki evinde yaptığı haftalık toplantılarla 1845'ten itibaren Charles Fourier (1772-1837) başta olmak üzere Fransız sosyalistlerinin fikirlerinin yaygınlaşmasını sağladı; 1840'ların ikinci yarısında Petraşevskiy Çevresi toplantılarına katılanlar arasında, o dönemde

genç bir yazar olan Fyodor Mihayiloviç Dostoyevskiy (1821-1881) de bulunuyordu. Herzen ise tıpkı Lunin gibi Dekabrist isyanına katıldı, bir süre sürgünde yaşadıkdan sonra Rusya'ya döndü; 1840'ların ilk yarısında Rusya'daki Batıcı çevreler içinde yer aldı ve Genç Hegelcilerden etkilenerek yazılar yazdı, 1840'ların ikinci yarısında ise Pierre-Joseph Proudhon'un (1809-1865) takipçisi oldu ve Paris'te Proudhon ile temasa geçti. Herzen 1847 ve 1854 arasında yazdığı bir dizi yazıda Rusya'daki köy topluluklarının Rus sosyalizminin temeli olduğunu savundu, Rusya'nın Batı Avrupa'nın geçtiği tarihsel aşamalardan geçmeksizin köy komünleri üzerinden sosyalizme ulaşabileceğini ileri sürdü (Offord, 1986: 2-3).

Kırım Savaşı (1853-1856) sonucunda Rusya'nın Osmanlı Devleti, Fransa, Birleşik Krallık ve Piemonte-Sardinya Krallığı'nın oluşturduğu ittifaka yenilmesi, iç politikada ve toplumsal yaşamda önemli dönüşümlerin ivme kazanmasına zemin hazırladı. Kırım Savaşı sırasında Rusya'da askeri ekipmanlar, demiryolları ve büyük ölçekli sanayinin eksikliği ortaya çıkmış, çarlık yönetimi sanayi kapitalizmini ve sermaye sınıfını geliştirmeyi, buna bağlı olarak da işçi sınıfını genişletmeyi hedef olarak ortaya koymuştu. Bu hedef doğrultusunda, toprağa bağlı mülksüz köylülerin (serflerin) özgürlüklerine kavuşturularak bir ücretli işçi sınıfının yaratılması gündeme geldi (Plekhanov & Zasulic, [1891] 1983: 97). Savaşın bitmesinden birkaç ay önce çar olan II. Aleksandr (hük. 1855-1881) 1855'te serfliği kaldırma yönünde adımlar atılacağını duyurdu.

Bu karar, Kırım Savaşı sonrasında çok sayıda yazar, politikacı ve sanatçının narod (halk) kavramına yoğun bir ilgi geliştirmesine kaynaklık etti: Serfliğin kaldırılacağına işaretinin verilmesi, köylü kitlelerinin siyasetin ve toplumsal yaşamın başat aktörleri olacağı yönünde bir umudu da beraberinde getirmişti. Batıcı entelektüellerin liberal yönelimli olanları köylülerin aydınlanmamış bir kitle teşkil ettiğini düşünürken, Batıcıların daha radikal yönelimli olanları ya da ütopyik sosyalizmden etkilen-

miş olan kimi yazarlar “halk”ın toplumsal dönüşümlerde büyük bir rol oynayacağına dair büyük bir umut besliyorlardı (Offord, 2010: 246, 249). Aleksandr Herzen ve Nikolay Gavriloviç Çernişevskiy (1828-1889) gibi düşünürlerin 1850’li yılların ikinci yarısında Rus köylü halkının devrimci potansiyeli üzerine yazdıkları yazılar, bu dönemin tartışmalarını iyi bir şekilde yansıtır. Herzen 1850’lerin başından itibaren Rus köylü topluluğunun (mir) ortaklaşmacı (komünal) niteliğine dikkat çeker, köy komününü sosyalist bir ütopyanın temeli olarak ele alır (Claeys, 2011: 522; Offord, 2010: 248); Adam Smith gibi düşünürlerin önerdiği, bu dönemde liberal yazarlar tarafından savunulan, bireycilik ve rekabet üzerine kurulu sistemi tehlikeli bir iktisadi sistem olarak görür ve kapsamlı bir eleştiriye tâbi tutar (Dowler, 2010: 265).

Herzen’le aynı dönemlerde köy komünü üzerine kapsamlı değerlendirmeler kaleme alan bir diğer yazar olan Çernişevskiy St. Petersburg’da tarih ve filoloji okumuş, 1850’lerin başında kısa bir süre edebiyat öğretmenliği yapmıştı. Çernişevskiy 1850’lerde edebiyat eleştirisinden ekonomiye uzanan çeşitli konular üzerine yazılar yazdı. “Toprağın komünal mülkiyeti” konusunda yazdığı yazılarla tartışma yarattı; komünal mülkiyet savunusu, İvan V. Vernadskiy (1821-1881) başta olmak üzere çok sayıda yazarın tepkisini çekti. Vernadskiy 1850’lerde Rusya’da liberal politik ekonominin başlıca savunucusu idi (Zweynert, 2008: 63). “Toprağın Komünal Mülkiyetine Karşı Çıkanların Felsefi Önyargılarının Eleştirisi” başlıklı bir yazısı Aleksandr Puşkin’in (1799-1837) kurmuş olduğu Sovremennik (Çağdaş) dergisinde 1858’de yayınlandı. Çernişevskiy bu yazısında Vernadskiy başta olmak üzere “komünal mülkiyet”e karşı çıkarak özel mülkiyeti “eski politik ekonomi ekolünün dillere pelesenk olmuş o bayat görüşleri”ni savundukları için eleştirir. Ona göre toprak rantı komünal mülkiyete katılanlara ait olmalıdır (Çernişevskiy, [1858] 1976: 301-302). Çernişevskiy liberal politik ekonomistlerin yanında, komünal topluluk örgütlenmesinin Rus ya da Slav ırkının

doğuştan gelen özelliklerinin sonucu olduğunu düşünen Slavofilleri de eleştirir (Çernişevskiy, [1858] 1976: 304; Jones, 2011: 594). Ona göre toprakta komünal mülkiyet rejimi, ataerkil toplum biçimine yakın yaşayan bütün topluluklarda vardır, pek çok toplulukta ortadan kalkmış ve yerini özel mülkiyete bırakmıştır. Fizik, biyoloji, antropoloji gibi alanlardan çok çeşitli örnekler vererek şu sonuca ulaşır: “nerede öz açısından çok ileri gitmiş bir gelişim varsa, bu, gelişimin daha geri derecesinin biçimini yeniden kurmak demektir” (Çernişevskiy, [1858] 1976: 317). Çernişevskiy bu görüşün Schelling’in ve Hegel’in düşüncelerini yansıttığını da ekler. Bundan sonra kritik önemde bir soru sorar: “Her genel süreç, bütün mantıkî evrelerini geçmek zorunda mıdır, yoksa şartlar elverdiği ölçüde süreç belli bir evresinde sıçrama yapabilir mi ya da o evrimin süresi kısalmış neredeyse farkedilmez bir dereceye iner mi?” Bu soruya yanıt vermek için yine fizik, kimya ve gündelik hayat gibi çeşitli alanlardan örnekler verdikten sonra bir sürecin tüm aşamalarının yaşanmadan da daha üst bir aşamaya ulaşabileceğini, dolayısıyla özel mülkiyetin kurulmasına gerek duyulmaksızın komünal toprak mülkiyetine geçiş yapılabileceğini belirtir. Dolayısıyla Çernişevskiy bir yandan kapitalist özel mülkiyetin geleneksel toprak komününü dönüştürdüğünü kabul eder, diğer yandan da bu dönüşümün tamamlanmasını ve geleneksel toprak mülkiyetinin tamamen ortadan kalkıp yerini kapitalist özel mülkiyete bırakmasını beklemeksizin bir sosyalist toplumun kurulabileceğini düşünür (Dowler, 2010: 269-270).

Herzen ve Çernişevskiy gibi yazarlar serfliğin kaldırılması konusunda yapılan tartışmalara bağlı olarak “halk” kavramına ve köylülüğe özel bir önem veren yazılar yayımlıyor, diğer yandan da serfliğin kaldırılmasının sonuçları üzerine farklı ve kimi durumlarda zıt fikirler öne sürüyorlardı. Çernişevskiy bunun köylüleri daha fazla ezmek için geliştirilmiş bir proje olduğunu savunurken, Herzen ve liberaller serflerin özgürleşmesi projesine destek verdiler (McClelland, 1979: 26).

Herzen ve Çernişevskiy gibi yazarlar serfliğin kaldırılması konusunda yapılan tartışmalara bağlı olarak “halk” kavramına ve köylülüğe özel bir önem veren yazılar yayımlıyor, diğer yandan da serfliğin kaldırılmasının sonuçları üzerine farklı ve kimi durumlarda zıt fikirler öne sürüyorlardı.

**Serfliğin
1861 yılında
kaldırılmasını
takiben, tarım
işçileri biçimsel
bir özgürlük elde
etmekle birlikte
fiilen toprak
sahiplerine bağlı
kalmaya devam
ettiler.**

b. serflerin özgürleşmesi, sanayi kapitalizminin ve sanayi proletaryasının gelişimi

Serfliğin 1861 yılında kaldırılmasını takiben, tarım işçileri biçimsel bir özgürlük elde etmekle birlikte fiilen toprak sahiplerine bağlı kalmaya devam ettiler. Bunu takiben kırsal alanda başka reformlar da yapıldı; örneğin 1864'te ise sınırlı yerel özyönetim örgütleri olan zemstvo'lar kuruldu. Bu dönemde (1860'lı ve 1870'li yıllar boyunca) "narod" (halk) kavramı sanat ve düşünce alanında çok çeşitli yorumlara konu oldu, köy komünlerini idealize eden çeşitli düşünce ve sanat akımları ortaya çıktı. Örneğin Dostoyevskiy gibi yazarların da mensubu olduğu poşvenniçestvo akımı 1860'lı yıllarda muhafazakâr ideoloji ile klasik slavofil düşüncenin bir sentezini yaparak sıradan insanların istisnai ve olumlu özelliklere sahip olduğunu belirttiler. Edebi eserlerde ise 1860'lı yılların başına kadar hakim olan "etkisiz insan" imgesi yerini "pozitif kahraman" imgesine bıraktı (Offord, 1986: 7; 2010: 250, 252).

"Halk" kavramına neo-slavofil ve muhafazakâr açılardan yaklaşan yazarların yanında, kapitalizmin bütünüyle yayılmasını beklemeksizin bir tarımsal sosyalizmin kurulabileceğini savunan yazarların sayısı da arttı. Çerņişevskiy Şto Dyelat'? (Ne Yapmalı?)' başlıklı 1863 tarihli romanında Rusya'da devrimin disiplinli bir profesyonel devrimciler partisi tarafından gerçekleştirilebileceğini savunuyordu (Kowalski, 2006: 60). Aynı dönemde sosyalist entelektüeller İngiltere başta olmak üzere kapitalist Batı'ya karşı kapsamlı bir tepki geliştirdiler. Aynı dönemde bu ve benzeri düşünceleri pratik düzlemde gerçekleştirmeye çalışan devrimciler ortaya çıktı; Sergey Neçayev (1847-1882) gibi devrimciler 1860'ların ikinci yarısından itibaren küçük devrimci örgütler kurarak köylü isyanları düzenlemeye çabaladılar (Perrie, 2000: 156). Bu dönemden itibaren bir Narodnik ("Halkçı") hareketin varlığından söz etmek mümkündür; devrimci narodnizm 1868-1872 yılları arasında şekil almıştır (Offord, 1986: 5, 8). Bu dönemde narodnik düşünceye ilham veren başlıca yazarlar arasında Pyotr Lav-

rov (1823-1900) önemli bir yere sahiptir. Lavrov 1868-1869 yıllarında kaleme aldığı, 1870'de ise kitap olarak yayımladığı Tarihsel Mektuplar'da ve 1870'lerin başından itibaren sürgünde bulunduğu İsviçre'de çıkardığı gazetelerde siyasal düşüncelerini ortaya koydu. Tıpkı diğer narodnikler gibi Lavrov için de köylü komünü kapitalist gelişime karşı insani bir alternatif teşkil eder; iktisadi gelişme (başka bir deyişle, kapitalizmin gelişmesi) ise Rusya'nın geleceğinin bağlı olduğu bu kuruma zarar vermektedir (Dowler, 2010: 274). Ona göre kapitalizmin gelişmeye devam etmesi halinde Rusya'da sosyalizmin kurulması imkânsız hale gelecektir, bu nedenle devrimcilerin acilen faaliyetlerini köylerde yoğunlaştırmaları gerekir. Entelektüeller halka olan borçlarını toplumsal adaleti savunarak ödeyebilirler (Offord, 1986: 7, 9). Lavrov entelektüellerin halkı körü körüne takip etmeyip ona öncülük etmesi gerektiğinin altını çizmekle birlikte devrimin küçük bir azınlık tarafından halka "tepeden" empoze edilemeyeceğini de sürekli olarak vurgular; ona göre Rusya'da bir darbe yapmak kolaydı, ancak kalıcı dönüşümler için halk desteğine ihtiyaç vardır. Lavrov'un yazıları 1860'ların sonu ve 1870'lerin başında narodnik eğilimli genç entelektüeller üzerinde büyük bir etki yapmıştır (Offord, 1986: 7, 9; 2010: 254).

Rusya kökenli bir anarşist düşünür ve militan olan (bu dönemde ise Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sürgünde yaşayan) Mikhail Bakunin'in (1814-1876) düşünceleri 1860'lı yılların sonunda ve 1870'lerin başında Rusya'da devrimci çevrelerde büyük bir etki yapmaya başladı. Bakunin aynı dönemde Uluslararası İşçi Derneği (Birinci Enternasyonal) içinde de etki sahibi olmaya başlamıştı (McClellan, 1979: 45). Bakunin'in şiddetli isyankârlığı ön plana çıkarması, isyana övgü yapması ve kendi kendini yaratan, ne olduğunu seçen bir insan tasviri yapması bu dönemin Rus devrimcileri üzerinde büyük bir etki yaptı. Bakunin'in Devletçilik ve Anarşi adlı 1873 tarihli kitabına ek olarak, "Ek A" başlığıyla yayımlanan bir yazısı, Rus devrimcileri 1870'li yıllarda en çok etkileyen

metinler arasında yer alıyordu. Bakunin bu metninde köylü kitlelerinin içgüdüsel sosyalizminden söz eder, entelektüellerin köylülere öğretecek bir şeyleri olmadığını söyler (Offord, 1986: 11, 13). Bakunin bir yandan narod kavramına olumlu bir anlam verir, diğer yandan da narod'un devrimci bir stratejinin merkezine yerleştirilmesi için çaba gösterir; Rusya'da köy komünlerinde özyönetim geleneğinin bulunduğunu öne sürer, devletin ve kapitalizmin eşzamanlı olarak yıkılmasıyla birlikte halkın bu özyönetim ve ortak mülkiyet geleneklerinin yeniden yeşerebileceğini savunur (Offord, 2010: 253; Dowler, 2010: 275). Bakunin bu görüşleriyle Lavrov'a kıyasla çok daha anti-entelektüalist bir konumda bulunur. Bakunin bu dönemde çok sayıda narodniği etkilediği gibi, Rusya'da özgün bir anarşist yoruma da ilham kaynağı olmuştur: 1870'lerin başında kendi sınıfına yabancılaşmakta olan genç bir aristokrat olan Pyotr Kropotkin, 1872'de İsviçre'de Bakuninci çevrelerle bağlantı kurmuş ve kendi anarşizm yorumunu geliştirmeye başlamıştır (Cahm, 1989: 25-26), ancak 1876'dan itibaren sürgünde yaşamış, Ekmeğin Fethi (1888) gibi temel önem taşıyan eserlerini Londra'da sürgünde bulunduğu yıllarda kaleme almış ve Rusya'daki devrimcilerle sınırlı bir bağlantısı olmuştur. Narodnik aktivistler yayın ve çeviri faaliyetlerine büyük bir ilgi duyuyorlardı. Narodnikler Karl Marx ve Friedrich Engels'in sosyalizm yorumuyla hemfikir olmasalar da onların eserlerini takip ediyorlardı. Aynı dönemde Marx da Rusya toplumunun kapsamlı bir incelemesinin yapılmasını gerekli görmüş, 1869'da Rusça öğrenmeye başlamıştı. Komünist Parti Manifestosu'nun ilk Rusça çevirisinin 1869'da Bakunin tarafından yapılmış olması dikkat çekicidir. Bakunin bu dönemde Birinci Enternasyonal içinde Marx ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmiş olsa da Manifesto'daki fikirleri önemsemiş ve eseri çevirmeye ve Rusya'da tanıtmaya değer bulmuştu. Bu dönemde Rusya'da en çok etki yapan kitaplardan biri, Vassiliy Vassiliyevič Bervi'nin (1829-1918) "Flerovskiy" takma adıyla 1869'da yayımladığı Rusya'da İşçi

Sınıfının Durumu başlıklı kitabıdır. İskoçya asıllı bir yazar olan Bervi-Flerovskiy, "işçi sınıfı" kavramına son derece geniş bir anlam verir, tüm çalışanları bu başlık altında alır; ayrıca "halk"ı cahil ya da yetersiz görenlere karşı bir halk yüceltmesi ve savunusu yapar (Offord, 2010: 253; Dowler, 2010: 272). Yazar Rusya'daki işçi sınıfının durumunun Batı proletaryasının durumundan çok daha kötü olduğunu söyler, devletin koyduğu vergilerin, kapitalist spekülörlerin ve tüccarların işçi sınıfının yoksulluğuna neden olduğunu savunur. Bervi-Flerovskiy'e göre Batı tarzı bir iktisadi-toplumsal kalkınma Rusya için uygun değildir; Rusya'nın kapitalist olmayan bir sınıai kalkınma yoluna girmesi gerekir (Dowler, 2010: 272).

Avrupa'nın çok çeşitli ülkelerinde 1860'ların sonunda ve 1870'lerin başında grev dalgaları ortaya çıktı. Alman devletlerinde ve Fransa'da 1868'de, Belçika'da ise 1860'da yaşanan grevlerden sonra St. Petersburg'da 1870 yılında grevler yapıldı (Hobsbawm, 1995: 138). Sonraki yıllarda Avusturya-Macaristan, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık'ta da grevlerin sayısı arttı. Bu dönemde kimi narodnikler Marx ve Engels'in eserlerine özel bir ilgi duydular; Batı Avrupa'da sürgünde bulunan narodnik devrimci German Lopatin (1845-1918) 1870'te Londra'da Marx ile tanıştı ve Kapital'in birinci cildinin Rusça çevirisine başladı. Çeviri, St. Petersburg'da bir özel bankada muhasebeci olarak çalışan narodnik eğilimli Nikolay Danielson (1844-1918) tarafından tamamlandı ve 1872'de yayımlandı (Laue, 1954: 14, 16; Offord, 1986: 5). Danielson narodnik hareket içinde yer almakla birlikte kendini Marksist olarak da tanımlıyor, Marx ile mektuplaşıyordu (onun ölümünden sonra da Engels ile mektuplaşmaya devam etti). Bu dönemde sansür uygulamalarının yaygınlaşmış olmasına rağmen eser sansürden geçebilmiş; sansür otoriteleri Marx'ın çalışmasını bilimsel-akademik bir çalışma kabul ettikleri için yasal olarak yayımlanabilmişti. Kitap neredeyse tüm narodniklerin ilgisini çekti; bu dönemde narodnikler Kapital'i kapitalizmin Rusya'da kesinlikle

Narodnik aktivistler yayın ve çeviri faaliyetlerine büyük bir ilgi duyuyorlardı. Narodnikler Karl Marx ve Friedrich Engels'in sosyalizm yorumuyla hemfikir olmasalar da onların eserlerini takip ediyorlardı.

Narodnik militanların faaliyetleri 1870'lerin ilk yarısı boyunca yoğunlaştı. Narodniklere karşı büyük bir tutuklama hareketinin başlatıldığı 1873 yılında çok sayıda narodnik genç entelektüel "Halka Gidiş" hareketini başlattı.

kaçınılması gereken bir sistem olarak ortaya koyan bir kitap olarak yorumlamışlardı (Walicki, 2011: 830).

Narodnik militanların faaliyetleri 1870'lerin ilk yarısı boyunca yoğunlaştı. Narodniklere karşı büyük bir tutuklama hareketinin başlatıldığı 1873 yılında (Offord, 1986: 17) çok sayıda narodnik genç entelektüel "Halka Gidiş" hareketini başlattı. 1873'te, özellikle de 1874'ün yaz aylarında çoğunluğu öğrencilerden oluşan 2000'e yakın genç bu harekete katıldı. Volga havzasında bulunan köylere gidip çok çeşitli mesleklerde çalıştılar; bu şekilde bir yandan köylerdeki sade yaşamın bir parçası olmayı, diğer yandan da köylü kitlelerini örgütleyerek bir köylü isyanı başlatmayı amaçlıyorlardı (Offord, 1986: 17, 20; Perrie, 2000: 156). Bu hareket 1874'ün sonbahar aylarında 1600 civarında narodnik gencin tutuklanmasıyla sekteye uğradı (Offord, 1986: 17).

"Halka Gidiş" hareketinin başarısızlığa uğramasının sonrasında narodniklerin bir kısmı gizli örgütler kurmaya yönelirken, bir diğer kısmı bilimsel çalışmalar üzerine yoğunlaştı. St. Petersburg'da 1876'da devrimci narodnik entelektüelleri bir araya getiren Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) örgütü kuruldu; örgüt 1877 boyunca merkezi ve disiplinli bir örgüt haline geldi ve "Halka Gidiş" gibi barışçı bir hareketin başarısızlığa uğramasından sonra terör eylemlerini başlıca propaganda yöntemi olarak görmeye başlayan narodnik gençlerin çekim merkezi oldu (Offord, 1986: 21, 23). Zemlya i Volya üyeleri 1877'den itibaren çok sayıda terör eylemi düzenleyerek Rusya'da bir devrim hazırlama çabasına giriştiler; eylemleri çoğunlukla üst düzey bürokratları hedef alıyordu.

Bu dönemden itibaren Rus narodnikleri arasında Pyotr Tkaçov (1844-1886) gibi narodniklerin devrime dair düşünceleri yaygınlaşmaya başladı. Tkaçov 1860'ların sonundan itibaren eserlerini vermiş olmasına rağmen 1870'ler boyunca etkili olmamış, önerdiği taktikler dönemin Lavrov ve Bakunin etkisi altındaki narodnikler tarafından "Jakoben" ve "Blanqui'ci" olmakla eleştirilmişti (Offord, 1986: 2, 13, 16). Diğer narodnikler gibi Tkaçov da Rusya'nın sos-

yalizme doğru kendine özgü bir yolu olduğunu düşünür ve bu yolda kapitalist gelişme aşamasının atlanabileceğini savunur, ancak Auguste Blanqui'nin (1805-1881) 1820'lerden itibaren Fransa'da devrimci "komplo"lar düzenlemek yoluyla burjuva iktidarını devirme girişimlerinden ilham alarak Rusya'da bir devrim gerçekleştirilmeye çabalar. Döneminin diğer devrimcilerinin aksine köylülüğü yüceltmez, onun devrimci potansiyelinden kuşku duyar; devrimin kitlelerin gerçek dünyasını anlayabilen az sayıda entelektüel tarafından, "yukarıdan" taşınabileceğini savunur (Offord, 1986: 14-15). Cenevre'de sürgündeyken 1875-1881 arasında çıkardığı Nabat (Zehir) gazetesinde yayımladığı yazılarda devrimin acilen yapılması gerektiğini vurgular (Offord, 1986: 14). Tkaçov'un bu görüşleri ve benzeri görüşler Zemlya i Volya başta olmak üzere dönemin devrimci narodnik çevrelerinde etkili olmuştur.

Narodnik hareket 1870'lerin ikinci yarısında Zemlya i Volya ve benzeri devrimci militan çevreleriyle sınırlı değildi. Bu dönemin etkili narodnik yazarlarından olan Nikolay Konstantinoviç Mikhaylovskiy (1842-1904), 1860'ların sonundan itibaren nesnelci, determinist ve pozitif bilimlerin yöntemlerini eleştirmişti; 1870'li yıllarda ise Oteçestvennye Zapiski (Anavatan Notları) adlı prestijli dergide yazdığı yazılarla nesnelci olarak değerlendirdiği Marksist görüşleri karşısına aldı. Mikhaylovskiy, 1877'de yayımladığı bir yazıda Marx Kapital'de tüm toplumların kapitalist aşamadan geçtikten sonra komünizme geçeceğini düşündüğünü, böylece kapitalist aşamayı atlayarak sosyalizme ulaşmaya çalışan Rus devrimcilerin çabalarını azımsadığını belirtir. Marx, aynı yıl içinde Mikhaylovskiy'e cevaben yazdığı ancak taslak olarak kalan mektubunda Kapital'de ilkel birikim üzerine yer alan tespitlerin Batı Avrupa'da feodal ekonomik düzenden kapitalizme geçişin izini sürmekle sınırlı olduğunu söyler, ona göre "tarımsal üreticinin mülksüzleşmesi" süreci İngiltere'de kökten bir biçimde gerçekleşmiştir, diğer Batı Avrupa ülkelerinde ise gerçekleşme sürecindedir. Bu sürecin Rusya'da nasıl bir süreç

izleyeceği tartışma konusudur: Rusya'nın kapitalistleşme süreci, köylülerin önemli bir kısmının proleterlere dönüşmesiyle başarılı olabilir. Marx, bu sözlerden sonra, yaptığı analizlerin tüm bağlamlara uygulanabilecek olan şablonlar teşkil etmediğini de belirtir ve önemli bir metodolojik değişimi yapar:

çarpıcı benzerlikleri olan ama farklı tarihsel koşullarda geçen olaylar tamamen farklı sonuçlara yol açtı. Bu evrim formlarını ayrı ayrı inceleyerek ve sonra karşılaştırarak bu fenomenlere dair ipuçlarına kolaylıkla varılabilir, ama en yüce erdemi tarihsel olanın üstünde olmak olan genel bir tarihsel-felsefi teoriyi maymuncuk gibi kullanarak asla değil (Marx [1877] 2017: 611-612).

Sonraki yıllarda işçi hareketinin gelişmesi Rusya'da halk kavramının yeniden tanımlanmasını beraberinde getirdi. St. Petersburg'da 1878-1879'da gerçekleşen grevler, neredeyse tüm entelektüellerin ilgisini çekti (Plekhanov, [1884a] 1974: 342). Georgiy Valentinoviç Plekhanov (1856-1918) başta olmak üzere kimi Zemlya i Volya üyeleri bu yıllarda yayımladıkları yazılarında şehirli işçilerin durumuna özel bir ilgi gösterdiler (Offord, 1986: 21). Söz konusu grevler işçi örgütlenmelerinin ve sosyalist düşüncelerin yaygınlaşmasına da zemin hazırladı. St. Petersburg işçilerinin 1878'de kurduğu "Kuzey Rus İşçileri Birliği" adlı gizli örgütün 1879 başlarında yayımlanan programı, Rus proletaryasının taleplerini sıralarken siyasal özgürlükleri merkeze koyar (Plekhanov & Zasuliç, [1891] 1983: 99). Program, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin program metinlerinin ve Birinci Enternasyonal metinlerinin etkilerini yansıtıyordu. Programda Rusya'da komünlerin oluşturduğu bir özgür halk federasyonunun kurulması gerektiği söylenir; "komün" (obşçına) terimine atıf yapılsa da program narodnik etkiler taşımaktan uzaktı ve esas olarak ürünlerin ve üretim araçlarının işçi-üreticilerin elinde olması gerektiği vurgulanır. Programda Hıristiyanlığa da çeşitli atıflar yer alır; St. Petersburg'un devrimci işçileri

kendi programlarının İsa'nın sevgi ve kardeşliği vurgulayan sözleriyle benzerliğine dikkat çeker ve gerekirse ilk Hıristiyanlar gibi zulüm göreceklerini söylerler (Kuzey Rus İşçileri Birliği, [1879] 1983: 42-43).

c. narodnik hareketin bölünmesi ve ilk marksist gruplar

Rusya'da devrimci hareketlerin gelişimi 1870'lerin sonundan itibaren yeni bir seyir aldı. Bu dönemde narodnik hareket içinde sanayi işçileri karşısında takınılması gereken tutum ve devrim stratejisi konusunda önemli tartışmalar yaşandı. Narodniklerin tüm stratejilerini üzerine kurmuş oldukları köy komünü, 1870'lere gelindiğinde bir eşitler topluluğu olmaktan uzaklaşmış, sınıfsal olarak bölünmüş bir topluluk haline gelmişti (Dowler, 2010: 277). Artık narodniklerin bir kısmı köylülerin küçük burjuva haline geldiğini düşünüyor, sanayi proletaryasının devrimci sınıf olduğunu savunuyor, proletarya devriminin bir "burjuva-kapitalist" dönemden sonra mümkün olacağına dair fikirler öne sürüyorlardı (Dowler, 2010: 277). "Kuzey Rus İşçileri Birliği" programının yayımlanmasını takiben 1879 başında Zemlya i Volya üyelerinin bir kısmı, örgütün içinde "burjuva eğilimler" bulunduğunu ileri sürerek programa eleştiriler getirdiler, örgüt programındaki "siyasal özgürlük" vurgusunu eleştirdiler (Plekhanov & Zasuliç, [1891] 1983: 99; Offord, 1986: 22). Bazı Zemlya i Volya üyeleri ise sosyalist düşüncelere ve sanayi işçi proletaryasına yönelik olarak geliştirmiş oldukları ilgiyi devam ettirdiler. Bu tartışmaların etkisiyle narodniklerin başlıca örgütü olma özelliğini üç yıl boyunca koruyabilmiş olan Zemlya i Volya 1879'da ikiye ayrıldı. Nikolay Aleksandroviç Morozov (1854-1946) ve Lev Aleksandroviç Tikhomirov (1852-1923) gibi çok sayıda Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örgütü bünyesinde terör eylemlerine dayalı bir devrimci strateji savunuyorlardı. Plekhanov'un liderliğinde toplanan Pavel Akselrod, Lev Deutsch (1855-1941) ve Vera Zasuliç (1849-1919) gibi narodniklerin oluşturduğu Çornyi Peredel (Kara Bölüştürme) örgütünün üyeleri ise narodnik propagandacıların köylü kitlelerine yönelik

Rusya'da devrimci hareketlerin gelişimi 1870'lerin sonundan itibaren yeni bir seyir aldı. Bu dönemde narodnik hareket içinde sanayi işçileri karşısında takınılması gereken tutum ve devrim stratejisi konusunda önemli tartışmalar yaşandı.

Rusya'da kapitalizmin gelişim sürecinin 1880'lerin başından itibaren ivme kazanması ise gerek narodnikleri, gerekse Marksistleri kapitalist gelişme konusunda kapsamlı incelemeler yapmaya teşvik etti.

propaganda geliştirmede yetersiz kaldıklarını düşünüyorlardı; başlangıçta son derece sınırlı etkisi olan bu örgütün mensupları zamanla Marksizm'e yaklaştılar.

Narodnaya Volya'nın başlıca teorisyenlerinden olan Anrey İvanoviç Jelyabov (1851-1881) bu dönemde kaleme aldığı program metinlerinde devrimci ayaklanmalarda kentli işçi sınıfının rolüne dikkat çekiyor ve narodniklerin ajitasyon faaliyetlerinin esas olarak bu sınıfa yönelik olarak geliştirilmesi gerektiğini söylüyordu. Dönemin Narodnaya Volya program metinlerinde genel seçim ile seçilen bir kurucu meclis öncülüğünde anayasal reformlar yapılması talebi iletiliyordu (Mullin, 2015: 192). Narodnaya Volya örgütü kuruluşundan itibaren devrimci terör eylemleri ortaya koydu. Örgütün kadroları "entelligentsia"nın temsilcilerinden (öğrencilerden, serbest meslek sahiplerinden ve subaylardan) oluşuyordu (Plekhanov & Zasuliç, [1891] 1983: 94), ancak St. Petersburg, Moskova, Odessa, Kiev ve Kharkov gibi büyük şehirlerde işçi çevrelerinde de büyük bir etki yapmayı başardılar (Offord, 1986: 28). Narodnaya Volya mensupları Tkaçov'un dar bir kadro tarafından devrim gerçekleştirme perspektifine yakın duruyorlar, devletin Batı Avrupa'daki gibi hakim sınıfların temsilcilerinden oluşan bir komisyon olmadığını, kendi çıkarı için var olan bağımsız bir örgüt olduğunu, sınıf çıkarlarını temsil etmediğini, dolayısıyla otokratik yönetimin sağlam olmayan temellere dayandığını ve kolaylıkla yıkılabileceğini öne sürüyorlardı (Offord, 1986: 30). Örgütün en çok ses getiren eylemi 1 Mart 1881'de II. Aleksandr'a başarıyla sonuçlanan bir suikastin düzenlenmesiydi. Suikasti takiben devlet otoriteleri tarafından narodnik gruplara karşı büyük çaplı bir saldırı başlatıldı; bu durum, 1880'lerin ilk yarısı boyunca Rusya'da devrimci örgütlerin varlık gösterememesine neden oldu, buna karşılık küçük narodnik grupları varlıklarını korudular (Plekhanov & Zasuliç, [1891] 1983: 94).

Bu dönemde devrimci narodnik grupların yanında "legal narodnik" entelektüeller de faaliyet gösterdi. Rusya'da kapitalizmin gelişim sürecinin 1880'lerin başından

itibaren ivme kazanması ise gerek narodnikleri, gerekse Marksistleri kapitalist gelişme konusunda kapsamlı incelemeler yapmaya teşvik etti (Dowler, 2010: 276). "Legal narodnik"ler ise bu dönemde köy komünü ve kapitalizm gibi konular üzerine yoğunlaştılar. Dönemin en etkili narodnik yazarlarından biri olan Vassiliy Vorontsov (1847-1918) Sud'by Kapitalizma v Rossiyy (Rusya'da Kapitalizmin Kaderleri) başlıklı 1882 tarihli kitabında Rusya toplumunun bir tarım toplumu olduğunu hatırlatır; tarım toplumlarında kapitalizmin yabancı bir güçten ibaret olduğunu söyler; kapitalizmin Rusya'da gelişmesini sağlayan, hükümetin teşvikleri olmuştur (Laue, 1954: 17; Walicki, 2011: 831). Yazara göre Batı'da kapitalizm ilerici bir rol oynamıştır, Rusya gibi ülkelerde ise kitlelerin küçük bir grup tarafından sömürülmesi şeklini almıştır (Walicki, 2011: 831). Vorontsov aynı kitapta Çernişevskiy'den etkilenecek Rusya'da kapitalist olmayan bir sinai kalkınma yolunun inşa edilmesini savunur, bunun için devletin büyük ölçekli sanayi işletmelerini millileştirmesini önerir (Laue, 1954: 14; Dowler, 2010: 276).

Zemlya i Volya'nın çözülüşüyle ortaya çıkan örgütlerden Çornyi Peredel'in Georgiy Plekhanov (1856-1918) gibi üyeleri, narodniklerin köylü devriminin imkânlarına ilişkin inancını reddettiler (Kowalski, 2006: 61). Örgütün üyelerinin önemli bir kısmı 1880'i takiben İsviçre'ye sürgüne gitti. Bu dönemde Marksizme yönelen Zasuliç, Marx'a bir mektup göndererek Rusya gibi ülkelerde kapitalist gelişme aşaması atlanarak, köy komünü üzerinden komünizmin kurulup kurulamayacağını sordu. Marx soruya yanıt verirken tereddüt etti ve birkaç mektup taslağı hazırladı; 8 Mart 1881'de verdiği kısa yanıtta narodnik görüşlere benzer bir tavır alarak ilkel köy komünleri üzerinden komünizmin kurulabileceğini ima etti (Marx, [1881] 2017). Bu dönemde İsviçre'de Marksizm üzerine okumalar yapan Plekhanov, Bakunin'in 1869'da yapmış olduğu Komünist Parti Manifestosu çevirisinin yetersizliğine kanaat getirerek yeni bir çeviri yaptı. Marx ve Engels bu çeviriye Ocak 1882'de kısa bir önsöz

yazdılar ve “Rusya’da hızla gelişen kapitalist dalavera ve burjuva toprak ağalığı”na dikkat çektiler; onlara göre “Rus Devrimi Batı’daki proleter devrimin işaretini verir ve ikisi birbirini tamamlarsa, şimdiki halıyla Rus ortak toprak mülkiyeti komünist bir gelişme yönünde başlangıç olabilir”di (Marx & Engels, [1882] 2017: 627). Marx ve Engels’in bu tespitleri, Rusya’nın Batı Avrupa’nın gelişim çizgisini izledikten sonra komünizme geçişe hazır kale gelebileceğini düşünen Plekhanov’u tatmin etmedi (Anderson, 2010: 281).

Plekhanov’un ve çevresinin faaliyetleri teorik faaliyetler ile sınırlı değildi; Plekhanov’un Cenevre’de Akselrod, Deutsch ve Zasuliç gibi eski narodniklerle birlikte 1883’te kurduğu Osvojojdeniye Truda (Emeğin Kurtuluşu) grubu, Rus Marksistlerini bir araya getiren ilk topluluk idi. Aynı dönemlerde Rusya topraklarında da Marksist gruplar kurma denemeleri yapılıyordu, örneğin Dimitar Blagoyev Aralık 1883’te St. Petersburg’da bir sosyalist grup oluşturmuştu; bu çevre entelektüellerle sınırlı değildi ve işçi sınıfıyla da doğrudan bağlantısı vardı (Kowalski, 2006: 61, 63).

Plekhanov, Emeğin Kurtuluşu grubunun ilk yayını olan Sosyalizm ve Siyasal Mücadele başlıklı 1883 tarihli bir kitapçıkta iktisadi gelişmenin toplumun sınıflara bölünmesine yol açtığını ve bu sınıfların çıkarları arasındaki çelişkilerin politik tahakküm için mücadelelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlandığını belirtir. Dolayısıyla siyasal iktidar tüm dönemlerde ve tüm bağlamlarda kendi gelişimi için gerekli olan toplumsal devrimi tamamlamasıyla beraber kurulur (Plekhanov, [1883] 1974: 72-73). Plekhanov buradan yola çıkarak proletaryanın siyasal iktidarı almasının önemli olduğunu, ancak bütün stratejiyi siyasal iktidarı ele geçirme hedefi üzerinde inşa etmenin yanlış bir yöntem olduğunu belirtir; ezilen sınıfın sınıf bilinci yoktur, kendi varoluşuna dair bir algısı yoktur; zamanla toplum içinde “ileri” bir sınıf haline gelecektir ancak henüz bu aşamaya ulaşmamıştır. Bu ve benzeri nedenlerle, verili koşullarda işçi sınıfının siyasal iktidarı alması mümkün değildir (Plekhanov, [1883] 1974: 78, 80).

Plekhanov böylece narodniklerin siyasal iktidarın doğrudan doğruya alınması yoluyla devrim yapmaya dayalı olan devrim stratejisine eleştiri yöneltir. Ona göre kapitalizme özgü olan üretim örgütlenmesi ve mübadele biçimi, işçilerin kurtuluşu için nesnel ve öznel fırsatı yaratmıştır; bilimsel sosyalizmin yardımıyla işçiler kendi durumlarının farkına varacak ve kapitalizmin utanç verici boyunduruğunu ortadan kaldıracaklardır (Plekhanov, [1883] 1974: 87). Plekhanov aynı eserinde proletaryanın siyasal taleplerine ilişkin de bir çerçeve sunar: Ona göre monarşik ya da cumhuriyetçi temsili sistem burjuvazinin bir ürünü iken, proletarya kendi toplumsal özelemlerini gerçekleştirebilecek olan tek siyasal formu, “doğrudan halk yasaması”nı talep eder (Plekhanov, [1883] 1974: 76; ayrıca bkz. Plekhanov, [1884b]: 354).

Plekhanov 1884 tarihli Farklarımız başlıklı kitabında narodnik hareketin gelişiminin kısa bir tarihini sunar, Rusya’da kapitalizmin gelişimi ve köy komünlerinin dönüşüme dair değişimlerde bulunur ve sosyalistlerin görevlerinin ne olması gerektiğine dair fikirlerini sıralar. Ona göre Rusya’daki devrimciler her ne pahasına olursa olsun, mümkün olan en hızlı şekilde devrim istemektedirler. Plekhanov, bu hızlı devrim beklentisine karşı, bir işçi partisi tarafından devrimci strateji geliştirilmesini önerir. Parti, entelektüellerin teorik ve pratik güçsüzlüğüne çözüm getirecek, 1870’lerin sonundan itibaren giderek dar bir alana sıkışan, etkili olmayan ve narodniklerin halka yabancılaşmasına neden olan terör eylemlerinin ötesine geçen bir devrimci faaliyet yapılmasını sağlayacaktır. Plekhanov, işçi sınıfı ve onun devrimci partisi üzerine kurulu olması gerektiğini belirttiği bu stratejinin köylüleri bütünüyle dışlamadığını da söyler, köylüleri etkilemenin efektif yollarının neler olduğunu araştırmakta olduklarını belirtir (Plekhanov, [1884a]: 344, 347-348).

Sosyal Demokrat Emeğin Kurtuluşu Grubu’nun programı 1884’te Plekhanov tarafından hazırlandı. Program metnine göre Emeğin Kurtuluşu Grubu, Rusya’da sosyalist fikirlerin yayılmasını ve bir Rus sosyalist işçi partisinin kurulmasını amaçlar (Plekhanov, [1884b]: 353). Metinde

**Plekhanov
narodniklerin
siyasal iktidarın
doğrudan doğruya
alınması yoluyla
devrim yapmaya
dayalı olan devrim
stratejisine eleştiri
yöneltir.**

Rusya'da 1885-1886 yıllarında gerçekleşen grev dalgası gerek Rusya içinde, gerekse sürgünde faaliyet gösteren sosyalist grupların işçi sınıfı devrimi üzerine beklentilerinin gelişmesine zemin hazırladı.

grubun Uluslararası İşçi Derneği (Birinci Enternasyonal) ilkelerini kabul ettiği ve "tüm medeni dünyadaki çalışanların ortak çıkarları"na dayandığı da belirtilir. Plekhanov dönemin Rusya'sının sorunlarının sadece kapitalist üretimin gelişmesinden değil aynı zamanda bu gelişmenin yeter-sizliğinden kaynaklandığını söyler. Yazar, sosyalist entelektüellerin vakit yitirmeden sanayi merkezlerindeki işçileri birbiriyle bağlantılı gizli çevreler içinde örgütlemeleri gerektiğini öne sürer (Plekhanov, [1884b]: 354-356). Plekhanov'a göre entelektüellerin öncelikle çağdaş bilimsel sosyalizmin duruşunu benimsemeleri, "Narodnaya Volya gelenekleri"ni ise ancak bilimsel sosyalizm ile uyumlu oldukları takdirde savunmaları gerekmektedir. Emeğin Kurtuluşu Grubu hükümete karşı terörist eylemlerin gerekliliği konusunda narodniklerle hemfikir olsa da entelektüellerin öncelikle toplumun en ileri tabakası olan sanayi işçilerinin örgütlenmesi konusunda rol oynayacaktır (Plekhanov, [1884b]: 357). Bu şekilde Plekhanov ve Emeğin Kurtuluşu üyeleri, köylülerin örgütlenmesini temel alan narodnik stratejiyi reddederler.

Plekhanov ve Akselrod gibi Emeğin Kurtuluşu mensupları 1880'li yıllar boyunca bir yandan entelektüeller ve sanayi işçileri arasındaki ilişkilere özel bir önem vermişler, diğer yandan da işçilere Marksist literatürü tanıtmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Cenevre'de yayımlamaya başladıkları "İşçilerin Kütüphanesi" adlı kitapçık dizisinin 1884 tarihli çıkış bildirgesinde Plekhanov ve Akselrod işçilerin en ileri tabakasının, "başka bir deyişle, işçi entelligentsiasının" okuyacağı kitapçıklar ve broşürler basmanın önemini altını çizerek. Tüm ileri işçiler hangi sınıfa mensup oldukları üzerinde düşünmelidirler. İşçi sınıfı genel nüfus içinde küçük bir orana sahip olsa da bu sınıf Rusya'nın büyük şehirlerinde önemli bir yere sahiptir ve Rusya'nın çalışan sınıflarının bilinçli önderi olmasının önünde bir engel yoktur (Plekhanov & Akselrod, [1884] 1983: 68-70).

Plekhanov, Akselrod ve arkadaşları Cenevre'de sürgünde bulunan Rusları örgütleyerek faaliyetlerini sürdürdükleri bu yıllarda St. Petersburg başta olmak

üzere büyük Rus ve Bulgar şehirlerinde işçiler arasında faaliyet gösteren çok sayıda militan da bulunuyordu. Dimitriy Blagoyev isimli Bulgar devrimcinin inisiyatifiyle 1883-1884'te St. Petersburg'da Rus Sosyal Demokratları Partisi adıyla faaliyet gösteren bir grup kurulmuştu; bu grup Emeğin Kurtuluşu grubu ile bağlantılıydı. Grup üyelerinin 1885'te hazırladığı bir program taslağı, amaç ve hedefleri hakkında bilgi verir. "Blagoyev Grubu" olarak da bilinen bu gruba göre sosyalizm tarihsel gelişim sürecinin mantıksal bir sonucuydu; sosyalizm emeğin toplumsallaşmasını ve ürünlerin herkes arasında eşit dağıtımını amaçlıyordu. Grup özel toprak mülkiyetinin kaldırılmasını ve tüm toprakların devlet mülkiyetine geçmesini istiyordu; merkezlerdeki işçi ve entelektüellerin politik hareketinin köylü devrimi ile birleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Tıpkı Emeğin Kurtuluşu Grubu gibi bu grup da belirli durumlarla sınırlı kalmak koşuluyla terör yöntemlerinin kullanılmasını kabul ediyordu (Blagoyev Grubu, [1885] 1983: 74, 77-78).

Rusya'da 1885-1886 yıllarında gerçekleşen grev dalgası (Lenin, [1895-1896] 1983: 168) gerek Rusya içinde, gerekse sürgünde faaliyet gösteren sosyalist grupların işçi sınıfı devrimi üzerine beklentilerinin gelişmesine zemin hazırladı. Bazı narodnik gruplar, narodnik düşünce ile sosyalizmi birleştirmek için çaba gösterdiler; Petersburg Üniversitesi'nde doğa bilimleri öğrencisi olan ve "Narodnaya Volya'nın Terörist Fraksiyonu" olarak adlandırılan bir narodnik gruba üye olan ve bu grup için bir program hazırlayan Aleksandr Ulyanov (1866-1887) köylülük yerine işçi sınıfının temel devrimci güç olduğunu savunuyor, Marx'ın erken dönem eserlerinin çevirisini yaparak narodnik düşünce ile Marksizm'i yakınlaştırmaya çalışıyordu (Walicki, 2009: 617). Ulyanov 1887'de çar III. Aleksandr'a (hük. 1881-1894) bir suikast girişiminde bulundu, girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından idam edildi. Aleksandr İlyiç Ulyanov'un kardeşi Vladimir İlyiç (Lenin), 1890'ların sonundan itibaren Rus komünist hareketinin en önemli isimlerinden biri haline gelecekti.²

Blagoyev grubu St. Petersburg'da belirli bir etki yapmıştı, ancak Emeğin Kurtuluşu Grubu Cenevre'de çarlık baskısından uzak bir konumda yer aldığı için daha serbest ve sürekli bir devrimci faaliyetle bulunabiliyordu. Grup 1880'lerin ikinci yarısı boyunca Avrupa sosyalist hareketi ile olan bağlantılarını güçlendirdi. Plekhanov Emeğin Kurtuluşu Grubu için 1887'de yeni bir program hazırladı. Bu programda Rus sosyal demokratlarının tıpkı diğer ülkelerdeki sosyal demokratlar gibi emeğin sermaye boyunduruğundan bütünüyle kurtarılmasını amaçladıklarını belirtir. Yaklaşmakta olan devrimin uluslararası bir karakter taşıyacağını söyler ve tüm ülkelerin üreticilerin ortak çıkarlara sahip olduğuna dair Uluslararası İşçiler Birliği tarafından da savunulmuş olan fikirleri hatırlatır. Plekhanov Rusya'da 1861'de serfliğin kaldırılmasını takiben kapitalizmin büyük bir ilerleme kaydettiğini, doğal ekonomi sisteminin yerini meta üretimine bıraktığını ve büyük ölçekli sanayi için çok geniş bir iç pazarın ortaya çıktığını belirtir. Bu süreçte köylülerin durumu önemlidir: Rus devrimci hareketinin zaferi öncelikle köylülerin yararına olacaktır, ancak hareket köylülerden herhangi bir destek alamamaktadır. Plekhanov Rus sosyal demokratlarının mutlakiyetçiliğe karşı savaşımın temel yolu olarak sosyalist fikirleri işçi sınıfı içinde yaygınlaştırmayı ve bu sınıfın üyelerini devrimci örgütlere kazanmayı gördüklerini de belirtir (Plekhanov, [1887] 1974: 81-83). Uluslararası İşçiler Birliği'nin 1870'li yılların ortasına doğru işlemez hale gelmesinden sonra sosyalist partileri bir araya getiren yeni bir uluslararası platformun oluşturulması gündeme gelmişti. Bu dönemde Avrupa'nın en etkili ve en büyük sosyalist partisi konumunda olan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin girişimiyle 1889'da İkinci Enternasyonal kuruldu. Henüz bir Rus sosyal demokrat partisi kurulmamış olmasına rağmen Plekhanov Rus sosyalistlerini temsilen Enternasyonal'in Paris'te yapılan açılış kongresine katıldı ve kongrede bir konuşma yaptı; Rusya'da köy komünlerinin çözülerek kapitalizmi kuruluşunu tasvir ettiği konuşmasını "Rusya'da

devrimci hareket ancak işçilerin devrimci hareketi olarak zafer kazanabilir. Bizim için bir başka yol yoktur ve olamaz" sözleriyle tamamlıyordu (Plekhanov, [1889] 1976: 363). Plekhanov Paris'teki kongreden sonra Londra'ya giderek Engels ile tanışma fırsatı buldu, sonraki yıllarda Londra'da Engels ile sohbet ettiği günlerin hayatının en mutlu günleri olduğunu söyleyecekti (Steila, 1991: 7).

ii. toplumsal hareketlilik, grevler ve örgütlenme tartışmaları

a. kıtlık yıllarında sosyalist ve narodnik düşünceler (1891-1895)

Rusya topraklarının çok büyük bir kısmı 1891-1892 yılları boyunca yayılan kıtlık ve salgın hastalık dalgasından etkilendi. Kıtlık kapitalizmin Rusya'da yaygınlaşmasına dair analizlerin sayısının artmasına neden oldu. Genç ekonomist Pyotr Struve'ye (1870-1944) göre kıtlığın kırsal alandaki etkileri, Marksistlerin kapitalizmin kaçınılmazlığına dair görüşlerini doğruluyordu (Dowler, 2010: 278). Aynı kıtlık dalgası Lenin'in narodnik düşünceden uzaklaşarak Marksizm'e yaklaşmasında önemli bir rol oynadı (Dowler, 2010: 278). Yuliy Martov ve kızkardeşi Lydia Dan (1878-1963) da bu dönemde Marksizmi benimseyenler arasındaydı. Aynı dönemde Marksist olmayan sosyalist literatür de Rusya'da belirli bir etki yapmaktaydı; ABD'li yazar Edward Bellamy'nin (1850-1898) 1888 tarihli Looking Backward: 2000-1887 (Geçmişe Bakmak, 2000-1887) başlıklı ütopyik romanı Rusça'ya çevrilerek 1891'de yayımlanmıştı ve dönemin St. Petersburg fabrika işçileri tarafından sosyalist geleceğin tasviri olarak örnek gösteriliyordu (Anonim, [1891] 1983: 88-89). Eserin Rusça, Gürcüce, Litvanyaca ve İbranice çevirileri 1891'den 1918'e uzanan dönemde 50.000 baskı yaptı (Stites, 1989: 32).

Plekhanov kıtlık dalgasının başlamasını takiben 1891'de "Rusya'da Açlığa Karşı Mücadelede Sosyal Demokratların Görevleri" başlıklı bir metin kaleme aldı. Yazar bu metinde sosyalistlerin ütopyaları terk ederek bilimsel bir bakış açısı edindiklerini söyler, sosyalist hareketin başarısının proletarya-

Uluslararası İşçiler Birliği'nin 1870'li yılların ortasına doğru işlemez hale gelmesinden sonra sosyalist partileri bir araya getiren yeni bir uluslararası platformun oluşturulması gündeme gelmişti. Bu dönemde Avrupa'nın en etkili ve en büyük sosyalist partisi konumunda olan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin girişimiyle 1889'da İkinci Enternasyonal kuruldu.

**Plekhanov,
1890'ların
başında devrimci
örgütlenme ve
propaganda
konularının yanında
materyalist teori
üzerine de önemli
yazılar yazıyordu.**

nın sınıf bilincinin yükselişi ile ölçülebileceğini belirtir; sosyalistlere göre, bu yükselişe yardımcı olan her şey yararlıdır (Plekhanov, [1891] 1983: 101). Plekhanov'a göre proletarya ve burjuvazinin arasındaki çatışma, tıpkı daha önceleri burjuvazi ve feodal aristokrasi arasında gerçekleşmiş olan çatışma gibi, tarihsel açıdan kaçınılmaz bir süreçtir. Dolayısıyla sınıf bilincinin yükseltilmesi için yapılması gereken propaganda çalışmalarını büyük bir önem taşır; ancak her şeyin propagandadan ibaret olduğu da söylenemez (Plekhanov, [1891] 1983: 102-103). Plekhanov bundan sonra propaganda ve ajitasyon kavramları arasında ayrım yapar. Ajitasyon bir propaganda türüdür, ancak, belirli şartlar altında (normal şartlar altında propagandacının sözlerini dinlemek istemeyecek olan kişilerin bile bu sözlere kulak kabartmak zorunda oldukları şartlarda) ortaya çıkar. Yazara göre ajitasyon, bütünüyle olağan olmayan ve kamuda belirli bir çalkantıya neden olan olaylara yönelik olarak yapılan bir propaganda türüdür; sosyalistler bu olayları kendi lehlerine çevirmezlerse kötü politikacılar olurlar. Sosyalistlerin henüz sosyalist olmayanları sosyalizme yararlı bir dava için mücadeleye çekebilmeleri, ajitasyon ile mümkün olmuştur (Plekhanov, [1891] 1983: 103); "propaganda ajitasyonla beraber yürütülmediği taktirde tüm tarihsel anlamını kaybedecektir" (Plekhanov, [1891] 1983: 104). Plekhanov bu sözlerini takiben sonraki dönemlerin Rus sosyalistleri tarafından sıklıkla alıntılanan tanımını yapar: "propagandacı çok sayıda fikri tek bir kişiye ya da az sayıda kişiye yayar, ajitator ise bir fikri ya da az sayıda fikri geniş bir insan kitlesine, bazen de belirli bir yerin tüm ahalisine yayar" (Plekhanov, [1891] 1983: 104). Ona göre Rus sosyalistleri gelmekte olan Rus devriminde etkin bir rol oynamak istiyorlarsa nasıl ajitator olunabileceğini bilmelidirler; örgütlenme ise bu yönde ilk ve temel adımdır (Plekhanov, [1891] 1983: 105-106).

Plekhanov, 1890'ların başında devrimci örgütlenme ve propaganda konularının yanında materyalist teori üzerine de önemli yazılar yazıyordu. Bu dönemde Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde Eduard

Bernstein, Avusturya Sosyal Demokrat Partisi içinde ise Otto Bauer gibi yazarlar Immanuel Kant'tan etkilenen bir Marksizm yorumu geliştirirken Plekhanov Hegel'e dönüş yoluyla Marksizm'in temellerini yeniden değerlendirmeyi önerir; 1891'de "Hegel'in Ölümünün Altmışıncı Yıldönümü İçin" başlıklı makalesinde "diyalektik materyalizm" kavramını ilk olarak kullanır. Plekhanov, Hegel'in "tarihsel gelişme"yi merkeze alan bir filozof olduğunu ve tarihsel gelişmenin anahtarı olarak "ekonomik gelişme"yi gördüğünü öne sürer. Onun "diyalektik materyalizm" anlayışı, tarihin akışının insan iradesiyle değil, maddi üretici güçlerle belirlendiği, insanların tarihi bilinçsiz bir şekilde yaptığı fikirleri üzerine kuruludur. Plekhanov nesnel koşulların belirlediği bu süreç içinde sıçramaların da yer alabileceğini söylemekle birlikte temelde nesnelci bir diyalektik yorumu benimser (Anderson, 2014: 63-65).

Plekhanov, materyalist tarih anlayışının gelişimi üzerine incelemelerini 1890'ların ilk yarısı boyunca kitaplaştırdı. Kitabı 1895 yılı başında Rusya'da yayımlatmayı başardı; "Beltoy" takma adıyla yayımladığı eserin başlığını Tekçi Tarih Görüşünün Gelişimi olarak belirlemişti; başlıkta "materyalizm" sözcüğünün geçmesinin sansür için engel teşkil edeceğini düşündüğünden, bu kavram yerine "tekçi" (monist) kavramını kullanmıştı. Kitap sansürden geçerek 1895'te yayımlandı. Tekçi Tarih Görüşünün Gelişimi'nden itibaren Plekhanov'un eserlerinde Marksizm'in ilerlemeci-nesnelci yorumunun giderek daha belirgin bir hal aldığı gözlemlenir (Walicki, 2009: 614). Önceki yazılarında olduğu gibi, kapitalist gelişme aşamasının atlanması yoluyla doğrudan komünizme geçiş yapılabileceği yönündeki fikirlere karşı çıkar ve narodniklerin öznelciliğini kesin bir dille reddeder; Rus sosyalistlerini bir yandan köy komünlerinin yıkılması ve köylülüğün proleterleşmesi gibi süreçleri tarihin kaçınılmaz gelişmeleri olarak ele almaya, diğer yandan da sosyalizmi belirsiz bir gelecekte, "tarihsel şartların olgunlaşması" sonrasında kurulabilecek bir sistem olarak algılamaya davet eder (Walicki, 2011: 830-831). Önceki

eserlerinde de kimi öncülleri görülebilecek olan bu vurguları, 1895 civarından itibaren son derece keskin bir hal almıştır: Plekhanov bundan sonraki eserlerinde toplumda “gelişmenin nesnel yasaları”nın doğa bilimlerindeki kanunları hatırlatacak şekilde “matematik bir kesinlik” ile bilinebileceğini düşünür (Walicki, 2009: 613), siyasal stratejilerin de buna göre oluşturulması gerektiğini savunur. Bu görüşleriyle, 19. yüzyıl sonuna doğru Almanya başta olmak üzere pek çok ülkenin sosyalistleri arasında yaygınlaşan nesnelci Marksizm yorumlarının öncülerinden olmuştur.

Marksizm 1890’lı yıllarda Plekhanov’un yanında başka Rus yazarlar üzerine de büyük bir etki yaptı. Çok sayıda Rus yazar 1890’lı yılların ilk yarısının kriz koşullarından hareketle Marksist yöntemleri kullanarak iktisat üzerine çalışmalar ortaya koydu. Kapital’in Rusça çevirisini yapmış olan narodnik yazar Danielson, Marx’ın isteği üzerine yazmaya başladığı ekonomi çalışmasını bu dönemde tamamladı; eser Köylülerin Kurtuluşundan Sonra Toplumsal Ekonomimizin Anahatları başlığıyla 1893’te yayımlandı (Walicki, 2011: 832). Pyotr Struve de 1890’larda St. Petersburg Üniversitesi’nde öğrenim görürken katıldığı sosyal demokrat toplantıların ve Plekhanov’un eserlerinin etkisiyle Marksizmi benimsedi ve ekonomi alanında çalışmalar yaptı. Rusya’da Ekonomik Gelişmeye İlişkin Eleştirel Notlar başlıklı 1894 tarihli kitabı, Marksizmin akademik bir çerçeveden savunusunu içeriyordu; muhtemelen narodnik ideolojiyi eleştirdiği ve Rusya’nın kapitalistleşmiş olduğu yönündeki tespitini açıkça devrimci çağrılarla tamamlamadığı için sansür engelini aşarak yayımlanabilmişti. Bu kitap ile birlikte Marx’ın Kapital’ini temel alarak akademik düzeyde iktisadi incelemeler yapan Rus öğretim üyelerinin mensubu olduğu “legal Marksizm” akımının doğduğu kabul edilir (Mullin, 2015: 166).

Bu dönemde eser veren kimi narodnikler (örneğin Mikhaylovskiy) kapitalizmin Rusya’da yayıldığını kabul etmekle beraber narodnizmin köylü devrimini temel alan genel esaslarını savunmaya devam ettiler. Mikhaylovskiy,

1870’lerden itibaren savunduğu fikirleri bu dönemde dile getirmeye devam etti. Ona göre kapitalist sanayinin gelişimiyle birlikte köy komünü zayıflamaya başlamıştı; kapitalizm ve köy komününün bir arada bulunması mümkün değildi ve bunlardan birinin ortadan kalkması gerekiyordu (Laue, 1954: 16). Böylece Mikhaylovskiy bir yandan kapitalizmin gelişimi konusunda Marksistlerinkine benzer bir yorum yapıyor, diğer yandan da çözümün komüne geri dönülmesi olduğunu savunarak Marksistlerden ayrılıyordu. Mikhaylovskiy 1893’ten itibaren narodnik dergi Russkoye Bogatstvo’nun (Rus Zenginliği), editörlüğünü üstlenmiş, bu dönemde narodnizmin en tanınan temsilcisi olma özelliğini perçinlemişti (Laue, 1954: 15). Mikhaylovskiy’in bu dönemde Marksizm üzerine yazdığı yazılar, Lenin’in ilk yayımlanmış kitabı olan Halkın Dostları Kimlerdir? Ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?’ı (1894) yayımlamasına vesile oldu. Lenin bu polemik kitabında Plekhanov’un nesnelci diyalektik anlayışından etkilenecek Mikhaylovskiy’nin “sübjektif toplumbilim yöntemi” olarak adlandırdığı yaklaşımını sert bir şekilde eleştirir. Mikhaylovskiy gibi “sübjektif toplumbilimciler” ise “üretim ilişkileri gibi en basit temel ilişkilere nasıl eğilinceğini” bilemeyerek doğrudan doğruya siyasal ve hukuksal biçimleri incelemeye başlamışlardır (Lenin, [1894] 1996: 18). Lenin’e göre Marx toplumsal-ekonomik biçimlenmelerin gelişmesini “doğal tarihin bir süreci” olarak ele almıştır; Marx’ın etkisiyle materyalizm insan düşüncelerinin akışının şeylerin akışına bağlı olduğu sonucuna varmıştır (Lenin, [1894] 1996: 17, 19). Yine Lenin’e göre Marx, toplumsal hareketi, “yalnızca insan iradesinden, bilincinden, niyetinden bağımsız olmakla kalmayıp, tersine insanların iradesini, bilincini, niyetlerini belirleyen yasaların yönettiği bir doğa tarihi süreci olarak kabul eder” (Lenin, [1894] 1996: 51). Tıpkı Engels Plekhanov gibi Lenin de Marksizm’in diyalektik anlayışını metafizik yöntemin durağan yaklaşımına karşı diyalektik yöntemi geliştirerek toplumu “sürekli gelişme durumunda olan canlı bir organizma” olarak incelediğini belirtir (Lenin, [1894] 1996: 50). Lenin Plekhanov’dan ilham alan bu nesnelci Marksizm yorumunu 1914 yılı sonlarına ka-

**Marksizm
1890’lı yıllarda
Plekhanov’un
yanında başka Rus
yazarlar üzerine
de büyük bir etki
yaptı. Çok sayıda
Rus yazar 1890’lı
yılların ilk yarısının
kriz koşullarından
hareketle Marksist
yöntemleri
kullanarak iktisat
üzerine çalışmalar
ortaya koydu.**

Rusya'nın büyük şehirlerinde 1890'lı yılların ortalarında yeni bir grev dalgası ortaya çıktı, bu süreç içinde işçiler arasında sosyalist örgütlenme çalışmalarının yapılması gündeme geldi.

dar savunmaya devam etmiş, 1914-1915'te ise Hegel okumalarından hareketle bilinç-nesnellik ilişkilerini daha farklı bir şekilde ele alan ve şematik bir nesneliliğin ötesine geçen bir diyalektik anlayışı benimsemiştir.

b. "ajitasyon"un teorisi ve pratiği: "mücadele birlikleri"nin kurulması ve yahudi sosyalistlerin faaliyetleri

Rusya'nın büyük şehirlerinde 1890'lı yılların ortalarında yeni bir grev dalgası ortaya çıktı, bu süreç içinde işçiler arasında sosyalist örgütlenme çalışmalarının yapılması gündeme geldi. Bu süreçte narodnik kökenli genç bir devrimci olan, 1890'lar boyunca Marksizm üzerine okumalar yapan Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) işçiler arasında örgütlenme faaliyetlerine başladı. Bu çalışmada önceki bölümde düşüncelerine kısaca değinilen Aleksandr Ulyanov'un kardeşi olan Lenin bu dönemde Marksist sınıfsal analizini benimsemiş olsa da Plekhanov'un eserlerinde savunduğu kimi fikirlere (özellikle de Rusya'da kapitalizmin uzun bir gelişme evresi geçireceği beklentisine) sıcak bakmıyor, Vorontsov ve Danielson gibi Marksizmden etkilenmiş narodnik yazarların üretimin millileştirilmesi yönündeki önerilerini benimseyordu (Dowler, 2010: 278). Bunun yanında Lenin 1895'ten itibaren Hegel felsefesi üzerine de derinlikli okumalar yapmaya başlamıştı.

Lenin 1894-1895 kış aylarında St. Petersburg'da çeşitli fabrikalarda çalışmalar yaptı, işçilerin durumu üzerine anketler düzenledi, fabrika sahipleri ve devletin işçilerin ortak düşmanı olduğu yönündeki fikirleri yaygınlaştırdı (Lenin, [1895] 1983: 140, 142). 1894 sonlarında ise Martov ile birlikte St. Petersburg'da İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği adlı bir örgüt kurdu ve fabrikalarda propaganda çevreleri oluşturarak Marksist teorinin işçiler arasında yaygınlaştırılmasını sağladı. Çeşitli fabrikalarda faaliyet gösteren küçük grupları bir araya getiren bu örgütün kurulması, Plekhanov da dahil olmak üzere dönemin sosyalistleri tarafından heyecanla karşılandı, kaldı ki 1895'te Mücadele Birliği'nin bazı temsilcileri İsviçre'ye giderek Emeğin Kurtuluşu grubu ile bağlantı kurdu. Grev dalgası 1895-1896 kışında çok önemli bir boyuta ulaştı; Aralık 1895'te şüpheli görü-

len çok sayıda entelektüel ve işçi tutuklandı (Plekhanov, [1896] 1983: 177, 180).

Lenin Aralık 1895'i izleyen aylar boyunca bir sosyal demokrat partinin kuruluşu için çalışmalar yaptı ve bir taslak program hazırladı. Programda kapitalizmin gelişiminin, az sayıda fabrika sahibinin, tüccarın ve toprak sahibinin servetinde büyüme anlamına geldiğini söylüyor, işçi sınıfının kapitalist sınıfa karşı mücadelesinin, başkalarının emeğinden geçinen tüm sınıflara ve her tür sömürüye karşı mücadele anlamına geldiğini belirtiyordu. Ona göre bu mücadele ancak siyasal iktidarın işçi sınıfı tarafından alınması ile sona erebilir (Lenin, [1895-1896] 1983: 153-154). "Eski koşullar"ın hakim olduğu dönemde (kapitalizm öncesinde) küçük mülk sahipleri nüfusun ağırlıklı kesimini teşkil ederken, serflerin özgürlüklerine kavuşmasından sonra halkın yaşam şartlarında büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir; serfler özgürleşip çalıştıkları toprakları terk etme imkânı elde ederken köylüler kendi kendini besleyemeyecek duruma gelmişlerdir (Lenin, [1895-1896] 1983: 156-157). Lenin, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte işçilerin durumunun da sürekli olarak kötüleştiğinin altını çizer; ücretli emekçilerin sayısı artmaktadır; bu, sadece fabrika çalışanlarının değil, ücretli tarım işçilerinin sayısının da artması anlamına gelir (Lenin, [1895-1896] 1983: 160).

Lenin, Rusya işçi sınıfı hareketinin uluslararası işçi sınıfı hareketinin bir parçası olduğunu da belirtir (Lenin, [1895-1896] 1983: 154). Ona göre Rus işçisinin kapitalist sınıfa karşı mücadelesinde müttefiki Alman, Polonyalı ve Fransız işçilerdir, düşmanları ise Rus, Polonyalı ya da Fransız kapitalistlerdir (Lenin, [1895-1896] 1983: 163). Lenin, hükümetin sınıfların üzerinde olmadığını, aksine, mülk sahibi sınıfları mülksüz sınıflara, kapitalistleri işçilere karşı koruduğunu da belirtir (Lenin, [1895-1896] 1983: 164). Plekhanov'un ve diğer sosyalist yazarların önceki dönemlerdeki yazılarında önemini vurguladıkları "sınıf bilinci" konusuna Lenin de yer verir: İşçilerin sınıf bilincine kavuşmaları, onların kendi durumlarını iyileştirmenin ve kendi kurtuluşlarını hazırlamalarının tek yolunun kapitalist ve fabrika sahibi sınıfa karşı bir

mücadele içine girmek olduğunun farkına varmaları anlamına gelir; bunun yanında, işçilerin sınıf bilinci işçi sınıfının diğer sınıflardan ayrı tek bir sınıf teşkil ettiklerinin farkına varmaları ve "devlet işleri"nde etki kazanmalarının gerekliliğini anlamaları anlamını da taşır (Lenin, [1895-1896] 1983: 165). Fabrikada gerçekleşen çatışmaların kaçınılmaz olarak kanunlarla ve devlet otoritesiyle de karşı karşıya gelmek anlamını taşıdığını hatırlatır; işçi sınıfı devlet yönetimi ve yasama üzerinde etkili olmadan kendi kurtuluşunu hazırlayamaz (Lenin, [1895-1896] 1983: 167-168).

Lenin, program metninde mutlakiyetçi hükümete karşı aktif bir muhalefet yürüten tüm burjuvazi fraksiyonlarının sosyal demokrasinin desteğini alacağını belirtir ve var olan durumdaysa burjuvazinin devlet işlerinde etki sahibi olmasının işçiler için çok daha büyük bir değeri olduğunu ekler (Lenin, [1895-1896] 1983: 170). Böylece Rusya'da Marksist literatürde "mutlakiyetçiliğe karşı burjuvazi ile ittifak" taktığının ilk örneklerinden biri ortaya konur. Bununla birlikte Lenin bu ittifakın şartlarını sıralamaktan geri kalmaz; ona göre işçiler burjuvazinin temsilcilerine siyasal özgürlük için mücadelede destek verirken, mülk sahibi sınıfın ancak geçici bir müttefik olabileceğini, işçiler ve kapitalistlerin çıkarlarının bağdaşmayacağını, işçilerin hükümetin mutlak gücünü sona erdirdikten sonra kapitalist sınıfa karşı mücadelelerini açık bir şekilde yürüteceklerini her zaman hatırlamalıdır (Lenin, [1895-1896] 1983: 170). St. Petersburg Mücadele Birliği, 1896 yılı boyunca fabrikalarda ajitasyon faaliyetlerine devam etti; Haziran 1896'da 30 bin işçinin katıldığı büyük grevde de bu faaliyetler ivme kazandı. Bu grevlerden hemen sonra, Temmuz 1896'da yapılan İkinci Enternasyonal kongresine Plekhanov ve Struve Rus sosyal demokratlarını temsilen katıldılar (Mullin, 2015: 166); Plekhanov kongrede yaptığı konuşmada çarın hükümetinin her koşulda burjuvazinin hizmetçisi ve Rus proletaryası içindeki her tür "akılcı hareket"ın düşmanı olduğunu belirtti (Plekhanov, [1896] 1983: 176-177).

c. yahudi işçilerin örgütlenmesine doğru

Rusya'da işçi hareketlerinin ve sosyalist düşüncenin gelişiminin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi için Yahudi toplulukları içinde gelişen sosyalist hareketlerin incelemeye tâbi tutulması gerekmektedir. 19. yüzyıl sonunda Rusya topraklarında 5,1 milyona yakın Yahudi yaşamaktaydı ve bu nüfus dünya Yahudi nüfusunun yarısını oluşturuyordu. Rusya'da 1890'lı yıllarda çalışan Yahudilerin yüzde 54,4'ünü gezgin satıcıların ağırlıkta olduğu küçük ölçekli ticaretle uğraşanlar oluşturuyordu (Friesel ve Skolnik'e atıfla Conforti, 2010: 217). Yahudi nüfusun yüzde 18,4'lük bir kısmı zanaatkâr idi; yüzde 25'i ise ücretli işçi idi, bunun yüzde 10'luk kısmını "kol emeği" ile çalışanlar oluşturuyordu (Traverso, 2001: 136-137). Yahudi proletaryası dönemin büyük şehirlerinde gelişmekte olan ağır sanayi alanından dışlanıyordu; kaldı ki Yahudiler Rusya'nın Batı sınır boylarında sınırları belirlenmiş bir yerleşim bölgesinin dışına ancak istisnai olarak çıkabiliyorlar ve bu bölgede yer alan "ştetı" adı verilen küçük ve orta ölçekli şehirlerde yaşıyorlardı. Yahudi proletaryası çoğunlukla zanaatkâr kökenliydi, buna karşılık Rus proletaryası köy kökenliydi; Yahudi işçiler Yahudi sermayedarların sahip olduğu küçük işletmelerde çalışıyorlardı; Rusya da Polonyalı işçilerle (ve sermayedarlarla) temasları yok denecek kadar azdı (Traverso, 2001: 138). Plekhanov bu dönemde kaleme aldığı metinlerde Yahudi sosyal demokrasinin temsilcilerinin artık tek bir Yahudi halkı olmadığını, Yahudilik içinde iki ayrı halkın, birbirine düşman iki sınıfın bulunduğu farkına vardıklarını söylüyordu (Plekhanov, [1896] 1983: 185). Yahudilerin sendikal örgütlenmelerinde de Rus köy komünü (obşçına) modeli değil, Yahudi zanaatkâr dayanışma örgütleri (hevrot) örnek alınmıştı (Traverso, 2001: 137).

Arkadiy Kremer (1865-1935) ve Martov, Vilna (Lehçe Wilno, Litvanyaca Vilnius) şehrinde Yahudi sosyalistlerin 1893-1894 yıllarında yaptıkları kapsamlı tartışmaları takiben Ajitasyon Üzerine başlıklı bir broşür kaleme aldılar. Yazarlar küçük çaplı propagandadan Vilna'da Yahudi işçi kitlesinin geniş bir kısmına yönelik ajitasyon faaliyetlerine geçişin

Rusya'da işçi hareketlerinin ve sosyalist düşüncenin gelişiminin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi için Yahudi toplulukları içinde gelişen sosyalist hareketlerin incelemeye tâbi tutulması gerekmektedir.

20. yüzyıl başında ve 1917 Bolşevik Devrimi uğrağında yoğun bir şekilde gündeme gelen tartışma başlıklarının temelleri 19. yüzyıl boyunca ütopyik sosyalist, narodnik ve Marksist siyasal düşünüş gelenekleri içinde yapılan entelektüel katkılarla atılmıştır.

nasıl mümkün olacağını açıklamayı amaçlıyorlardı (Kowalski, 2006: 64). Yazarlara göre Rus sosyal demokratları yanlış taktikler benimsemişlerdi ve bunu değiştirmeye mecburdular (Kremer & Martov, [1896] 1983: 192). Kremer ve Martov dünya üzerindeki en gelişkin kapitalist üretimin ve en gelişkin işçi hareketinin İngiltere'de bulunduğunu, ancak söz konusu hareketin siyasal karakterinin yeterince gelişmediğini ve çoğunluğun aktif siyasal mücadeleden uzak durduğunu belirtirler; İngiltere'de proletarya ancak yakın bir zamanda sosyal demokrat bir yönelime girmiştir ve reformların ancak devlet aygıtı üzerine doğrudan etki edilmesi yoluyla gerçekleşebileceğinin ayırdına varmaya başlamıştır (Kremer & Martov, [1896] 1983: 195). Yazarlara göre önemli olan işçi sınıfının bilinçli olması ve çıkarlarının burjuvazininkilerden farklı olduğunun farkına varmasıdır. Burjuvazi işçi sınıfını kendi mücadelelerinde bir yedek güç olarak tutmakta, burjuvazinin verdiği eğitim, işçi sınıfının sınıfsal özbilincini yitirmesine yol açmaktadır (Kremer & Martov, [1896] 1983: 197). Sınıf mücadelesinin kaçınılmazlığı kendini gösterdiğinde ise işçi hareketi yavaş yavaş politik bir nitelik kazanacaktır (Kremer & Martov, [1896] 1983: 199). Yazarlara göre sosyal demokratların görevi fabrika işçileri arasında sürekli olarak ajitasyon faaliyetleri yapmaktır; bu faaliyetler işçileri kendi çıkarlarını korumaları yönünde eğitecektir; bunların amacı ise sınıfsal özbilincin oluşmasıdır. İşçi sınıfının bilinçli bir şekilde sınıf mücadelesine girmesi, siyasal ajitasyonun temelini oluşturur (Kremer & Martov, [1896] 1983: 199-200). Sosyal demokrasinin gerçek anlamda bir halk partisi olması için işçi sınıfının ihtiyaçlarına dayalı bir faaliyet programına sahip olması gerekir (Kremer & Martov, [1896] 1983: 200). Yazarlar bilimsel sosyalizmin Batı'da işçi hareketinin teorik ifadesi olarak ortaya çıktığını, Rusya'da ise soyut bir teoriye dönüştüğünü söyler ve bu durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtirler (Kremer & Martov, [1896] 1983: 202).

Ajitasyon Üzerine'nin etkisi Batı Rusya'daki Yahudi işçi çevreleri ile sınırlı kalmadı; metin henüz yayımlanmadığı ve el yazısı olarak çoğaltıldığı 1895 yılı sonlarından itibaren St.

Petersburg Mücadele Birliği tarafından örgütlenme çalışmalarında yoğun bir şekilde kullanıldı (Kowalski, 2006: 65). Ajitasyon Üzerine'nin yayımlanmasından sonra sosyalist literatürün temel eserlerinin Yiddiş diline çevrilmesi yönündeki çabalar da önem kazandı. Bu dönemde Yiddiş dilini yaygınlaştırmaya çabalayan Yahudi milliyetçisi yazarlardan Haim Jitlovski, 1897 yılında Komünist Parti Manifestosu'nu Yiddiş diline çevirdi.

sonuç

20. yüzyıl başında ve 1917 Bolşevik Devrimi uğrağında yoğun bir şekilde gündeme gelen tartışma başlıklarının temelleri 19. yüzyıl boyunca ütopyik sosyalist, narodnik ve Marksist siyasal düşünüş gelenekleri içinde yapılan entelektüel katkılarla atılmıştır. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1898'de kurulmasından itibaren yoğunlaşan bu tartışmalarda "aşamalı devrim", "bilinç taşıma" ve "nesnelci/öznelci tarih anlayışı" konularının özel bir öneme sahip oldukları tespit edilebilir.

Herzen ve Çernişevskiy gibi yazarların 1840'lı ve 1850'li yıllardan itibaren gündeme getirdikleri, narodniklerin ise 1860'ların sonundan itibaren canlı tuttukları tartışmalarda Rusya'da (ve Batı Avrupa dışında kalan diğer toplumsal formasyonlarda) bir devrimin gerçekleşmesi, sosyalist ya da komünist bir toplumun kurulması için Batı Avrupa'daki gelişim çizgisinin izlenmesinin beklenemeyeceği, var olan koşullar üzerinden toplumsal-iktisadi dönüşümün inşa edilebileceği savunulmuştur. Narodnikler bir yandan Marx'ın ve Marksistlerin kapitalizm eleştirisini benimsemiş, diğer yandan da Marksizm'e atfettikleri ilerlemeci anlayışı sıklıkla eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere cevaben Marx, 1877-1882 arasında yazdığı kimi yazılarda Batı Avrupa'daki tarihsel gelişim çizgisinin başka toplumlarda aynı şekilde ortaya çıkmayacağını kabul etmiştir. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde bu tartışma canlılığını korumuştur ve sosyalist devrimin kapitalizmin gelişmesinin beklenmeden gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair tartışmalar 20. yüzyıl boyunca sosyalist hareket içindeki temel tartışmalar arasında yer almıştır.

Narodnik yazarların ve militanların "halk devrimi"nin imkânları üzerine düşünmeleri,

onları entelektüeller ve "halk" arasındaki ilişki üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Lavrov'dan etkilenen narodnikler küçük devrimci grupların halkın bilinçlenmesi için taşıdığı önemi teslim etmekle birlikte devrimin "tepeden" gerçekleştirilmesi fikrine karşı çıkmış, Tkaçov gibi narodnikler ise küçük grupların hazırladığı, devlet iktidarının ele geçirilmesiyle gerçekleşecek bir "tepeden devrim" stratejisi geliştirmişlerdir. 19. yüzyıl sonundan itibaren Marksizm içinde de bu tartışmalar yoğun bir şekilde yapılmıştır; 1898'in ikinci yarısından itibaren Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde gelişen "ekonomist" yönelim kitlelerin kendiliğinden hareketine ve bu kendiliğinden hareket içinde bilinçlenmesine özel bir önem atfederken, Lenin gibi Marksistler giderek artan bir şekilde işçi sınıfına devrimci parti tarafından bilinç taşınmasının gereğine dikkat çekmişlerdir. Bu konu da 20. yüzyıl boyunca sosyalist hareket içinde sınıf bilinci ve öncü partinin rolü üzerine yapılan tartışmalarda ele alınan temel konulardan biri olma özelliğini korumuştur. "Devrim stratejisi" ve "bilinç taşıma" tartışmalarıyla birlikte ele alınabilecek olan bir

diğer konu, "nesnelci" ve "öznelci" tarih anlayışları arasındaki tartışmadır. 19. yüzyıl boyunca narodnikler tarihte bireyin rolü, tarihin gelişimine bireylerin ya da devrimci öznelerin yapabilecekleri müdahaleler gibi konular üzerine düşünürken, Plekhanov gibi Marksist yazarlar giderek artan bir şekilde tarihin nesnel gelişme yasalarının olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu hipotez, Plekhanov'un 1890'ların ortasından itibaren devrimi nesnel şartların olgunlaşmasından sonra gerçekleşebilecek olan bir kırılma noktası olarak değerlendirip belirsiz bir geleceğe doğru ötelemesine neden olmuştur. Bu konu sonraki dönemlerde de tartışılmaya devam etmiş, Plekhanov'un düşünceleri Karl Kautsky gibi önde gelen İkinci Enternasyonal sosyalistleri tarafından paylaşıp reformcu bir sosyalizm anlayışının temelini oluştururken, Lenin gibi devrimci Marksistler "devrimin güncelliği" konusu üzerine yaptıkları vurgularla ve nesnel şartlara devrimci iradenin yapabileceği müdahalelerin olanakları üzerine geliştirdikleri düşüncelerle bu tartışmalara önemli katkılar sağlamışlardır.

kaynakça

- Anderson, Kevin B. (2010) *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago: The University of Chicago Press.
- (2014) *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, çev. Ertan Günciner, İstanbul: Yordam.
- Anonim ([1891] 1983) "Four Speeches by Petersburg Workers (1 May 1891)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 84-91.
- Billington, James H. (1970) *The Icon and the Axe: An Interpretative History of Russian Culture*, New York: Vintage Books.
- Blagoyev Grubu ([1885] 1983) "A Draft Programme for Russian Social Democrats, and Statutes of the Fund", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 74-80.
- Cahn, Caroline (1989) *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism, 1872-1886*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Claeys, Gregory (2011) "Non-Marxian Socialism", Jones, Gareth Stedman & Gregory Claeys (ed.) *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 521-555.
- Conforti, Yitzhak (2010) "East and West in Jewish Nationalism: Conflicting Types in the Zionist Vision?", *Nations and Nationalism*, 16(2): 201-219.
- Çerņişevskiy, Nikolay Gavriloviç ([1858] 1976) "Toprağın Komünal Mülkiyetine Karşı Çıkanların Felsefi Önyargılarının Eleştirisi", çev. Ergin Günce, Tunçay, Mete (ed.) *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi: Cilt I*, Ankara: Bilgi, 299-332.
- Dowler, Wayne (2010) "The Intelligentsia and Capitalism", Leatherbarrow, William & Offord, Derek (ed.) *A History of Russian Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 263-285.
- Kowalski, Ronald (2006) *European Communism, 1848-1991*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kremer, Arkadiy & Martov, Yuri ([1896] 1983) "On Agitation (1896)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 192-205.
- Kuzey Rus İşçileri Birliği ([1879] 1983) "Programme (1879)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 41-44.
- Laue, Theodore H. von (1954) "The Fate of Capitalism in Russia: The Narodnik Version", *The American Slavic and East European Review*,

- 13(1): 11-28.
- Lenin, V. İ. ([1894] 1996) "Halkın Dostları" Kimlerdir? Ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Mücadele Ederler?, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter.
- Lenin, Vladimir İlyiç ([1895] 1983) "To the Workers of the Semyannikov Factory (January 1895)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 140-142.
- Lenin, Vladimir İlyiç ([1895-1896] 1983) "Draft and Explanation of a Programme for the Social Democratic Party (December 1895-July 1896)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 153-171.
- Marx, Karl ([1877] 2017) "Mikhailovsky'ye Mektup", çev. Aziz Ufuk Kılıç, Marx, Karl, Hayalet: Seçme Yazılar, der. David McLellan, ed. Güçlü Ateşoğlu, İstanbul: Ayrıntı, 611-612.
- ([1881] 2017) "Vera Zasuliç'e Mektup", çev. Aziz Ufuk Kılıç, Marx, Karl, Hayalet: Seçme Yazılar, der. David McLellan, ed. Güçlü Ateşoğlu, İstanbul: Ayrıntı, 618-622.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich ([1882] 2017) "Kömünist Manifesto'nun Rusça Basımına Önsöz", çev. Aziz Ufuk Kılıç, Marx, Karl, Hayalet: Seçme Yazılar, der. David McLellan, ed. Güçlü Ateşoğlu, İstanbul: Ayrıntı, 626-627.
- McClellan, Woodford (1979) *Revolutionary Exiles: The Russians in the First International and the Paris Commune*, London: Frank Cass.
- Mullin, Richard (ed.) (2015) *The Russian Social-Democratic Labour Party, 1899 1904: Documents of the 'Economist' Opposition to Iskra and Early Menshevism*, Leiden: Brill.
- Offord, Derek (1986) *The Russian Revolutionary Movement in the 1880s*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2010) "The People", Leatherbarrow, William & Offord, Derek (ed.) *A History of Russian Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 241-262.
- Perrie, Maureen (2000) "The Russian Revolution", Parker, David (ed.) *Revolutions and Revolutionary Tradition in the West, 1560-1991*, London: Routledge, 151-168.
- Plekhanov, Georgiy Valentinoviç ([1883] 1974) "Socialism and the Political Struggle", *Selected Philosophical Works in Five Volumes: Volume I*, Moscow: Progress Publishers, 49-106.
- ([1884a] 1974) "Our Differences", *Selected Philosophical Works in Five Volumes: Volume I*, Moscow: Progress Publishers, 107-352.
- ([1884b] 1974) "Programme of the Social Democratic-Emancipation of Labour Group", *Selected Philosophical Works in Five Volumes: Volume I*, Moscow: Progress Publishers, 353-357.
- ([1887] 1974) "Second Draft Programme of the Russian Social Democrats", *Selected Philosophical Works in Five Volumes: Volume I*, Moscow: Progress Publishers, 358-362.
- ([1889] 1976) "Plekhanov'un Paris'te Toplanan İkinci Enternasyonal'in İlk Kongresinde (Uluslararası İşçiler Sosyalist Kongresi: 14-21 Temmuz 1889) Yaptığı Konuşma", çev. Mete Tunçay, Tunçay, Mete (ed.) *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi: Cilt I*, Ankara: Bilgi, 362-363.
- ([1891] 1983) "The Tasks of the Social Democrats in the Struggle against the Famine in Russia (1891): Extracts", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 100-107.
- ([1896] 1983) "Report Presented by the Russian Social Democrats to the (London) International Congress of Socialist Workers and Trade Unions (1896)", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 176-187.
- Plekhanov, Georgiy Valentinoviç & Akselrod, Pavel ([1884] 1983) "From the Publishers of the 'Workers' Library", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 68-72.
- Plekhanov, Georgiy Valentinoviç & Zasuliç, Vera ([1891] 1983) "Report [to the International] by the Editorial Board of the Journal Sotsial-Demokrat", Harding, Neil (ed.) *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906*, çev. Richard Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 92-99.
- Steila, Daniela (1991) *Genesis and Development of Plekhanov's Theory of Knowledge: A Marxist Between Anthropological Materialism and Physiology*, Dordrecht: Springer.
- Stites, Richard (1989) *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press.
- Traverso, Enzo (2001) *Yahudi Sorunu ve Marksistler: Bir Tartışmanın Tarihi (1843-1943)*, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Yazın.
- Walicki, Andrzej (2009) *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, çev. Alâeddin Şenel, İstanbul: İletişim.
- (2011) "Russian Political Thought of the Nineteenth Century", Jones, Gareth Stedman & Gregory Claeys (ed.) *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 811-834.
- Zweynert, Joachim (2008) "Between Reason and Historicity: Russian Academic Economics, 1800-1861", Barnett, Vincent & Zweynert, Joachim (ed.) *Economics in Russia: Studies in Intellectual History*, London: Routledge, 57-74.

dipnotlar

- 1 Eser Türkçe'ye Nasıl Yapmalı? başlığıyla çevrilmiştir.
- 2 Ulyanov, "Lenin" kod adını 1901'de kullanmaya başlamıştır. Ancak bu yazı boyunca 1901 öncesi faaliyetleri için de kendisinden "Lenin" adıyla söz edilecektir.

bozkırda devrim: türkistan'da sovyet iktidarı

özet

Çalışmamız, 100. yılını geride bırakan Ekim Devrimi sürecine (Şubat-Ekim süreci, iç-savaş ve ilk inşa yılları) ilişkin iki önemli mite açıklık getirme iddiasındadır: Bunlardan ilki devrimin münhasıran Bolşevik kadroların eseri olduğu yönündeki abartılı ve örneğin Türkistan coğrafyasında pek de karşılığı olmayan resmi Sovyet tezidir. İkinci yaygın mit ise Türkistan halkları ile Bolşeviklerin uzlaşmaz iki kutbu temsil ettikleri ve Bolşevik Partisi'nin bölgeyi zor yoluyla kontrol altına aldığı savıdır: Müslüman bölge halklarının devrime yabancı ve mesafeli olduğu şeklinde soğuk savaş döneminde inşa edilmiş ve gerçekten hayli uzak bu anlatı da çalışmanın ortaya koyduğu tablo karşısında kadük hale gelecektir.

Hakan Güneş*

Anahtar Kelimeler: Ekim Devrimi, Türkistan, Cedidizm, Sovyetler, Orta Asya

abstract

revolution in the steppes: sovietisation of the turkestan

Describing the October Revolution as an exclusive making of the Bolshevik cadres or alternatively depicting the Bolshevik-Moslem Nation relations during the revolution and succeeding years in an antagonistic character do not give us any explanatory clues for the very reality experienced at that time. This article mainly based both Soviet and non-Soviet literature and focused on the political forces at the eve of the revolution and during and after. Jadidist movement's relation with the Bolsheviks and Bolsheviks' policies that attract the support of the local people in the Turkestan region comprehensively examined in order the understand how the steppes Sovietized after the revolution.

Keywords: October Revolution, Turkestan, Jadid Movements, Soviets, Central Asia

giriş

Ekim Devrimi'nin tüm Rusya coğrafyasına hâkim olması neredeyse 4 yıl süren bir iç savaşın ardından mümkün olabilmisti. Bu bakımdan Ekim Devrimin belirli bir şehre ya da bölgeye ne getirdiğine, nasıl karşılandığına bakmak için bazen 1919'a bazen de 1922 yılına kadar gitmek gerekebilir.

100 yılını geride bıraktığımız Ekim Devrimine ilişkin ilk bilgi belge birikimi ve tartışma, devrimin 5. yıldönümü vesilesiyle gündeme gelmişti. Merkezde olduğu gibi bölge ve cumhuriyetlerde de kısa adı İSTPART olan Rusya Komünist Partisi ve Ekim Dev-

rimi Tarihini Araştırma Komisyonları (Komissiya po İzuçenniyyu İstorii Okyabrsykoj Revolyutsii i Rossiskoy Kommunističeskoj Partii) kurulmuştu. Sovyet Rusya'nın özerk bölgelerinden olan Türkistan'da 1922 yılında İstpart Türkistan Bürosu (Türkistpart) Ekim Devrimi'nin 5. yıldönümünde devrimin bölgedeki sürecini (öncesi, sırası ve sonrasındaki gelişmeler) değerlendirme amacıyla bir çalışma yayınlamıştı¹. Sıcaklığına devrime dair, belge, veri, yayın ve anıların toplanmasını hedefleyen Türkistpart 47 sayfalık bir kitapçıkta ilk

* Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

**Ekim Devrimi
öncesinde Orta
Asya'nın siyasal
tablosu ile mevcut
güçler dengesi,
bölgenin siyasal
ve idari kalbi
olan Taşkent'ten
anlaşılabilirdi.
Taşkent 1917
yaz döneminde,
bir "ikili iktidar"
durumunu adeta
dörtlü iktidar
biçiminde
yaşıyordu.**

malzemeleri bir araya getirir. Gerek Türkistpart'ın devrimin 5. yılında geriye dönük ortaya koyduğu resim gerekse ondan sonraki 95 yıl boyunca sürdürülen tartışmalar ve eklenen yeni bilgiler bu çalışmanın ana konusunu oluşturuyor: Bugün Orta Asya olarak adlandırılan Türkistan bölgesinde Ekim devrimi nasıl karşılanmış, hangi aktörler ve hangi siyasalar neticesinde Bozkırlar bolşevikleşmiş, sovyetleşmiştir? Çalışmamız, 100. yılını geride bırakan Ekim Devrimi sürecine (Şubat-Ekim süreci, iç-savaş ve ilk inşa yılları) ilişkin iki önemli mite de açıklık getirme iddiasındadır: Bunlardan ilki devrimin münhasıran Bolşevik kadroların eseri olduğu yönündeki abartılı ve örneğin Türkistan coğrafyasında pek de karşılığı olmayan resmi Sovyet tezidir. İkinci yaygın mit ise Türkistan halkları ile Bolşeviklerin uzlaşmaz iki kutbu temsil ettikleri ve Bolşevik Partisi'nin bölgeyi zor yoluyla kontrol altına aldığı savıdır. Müslüman bölge halklarının devrime yabancı ve mesafeli olduğu şeklinde soğuk savaş döneminde inşa edilmiş ve gerçekten hayli uzak bu anlatı da çalışmanın ortaya koyduğu tablo karşısında kadük hale gelecektir.

orta asya'da devrimin bolşevikleşmesi

1917 yılının Ekim Devrimi öncesinde Orta Asya'nın siyasal tablosu ile mevcut güçler dengesi, bölgenin siyasal ve idari kalbi olan Taşkent'ten anlaşılabilirdi. Taşkent 1917 yaz döneminde, bir "ikili iktidar" durumunu adeta dörtlü iktidar biçiminde yaşıyordu: Merkezi Hükümeti temsil eden Geçici Yönetim Komitesi, Rus işçi ve askerlerin kurduğu ve SR'lerin inisiyatifinde bulunan Taşkent İşçi-Asker-Köylü Sovyet'i, Ceditlerin İslam Şurası ve son olarak geleneksel-tutucu din adamlarının kurduğu Ulema cemiyeti.

Bu dörtlü iktidar çok uzun sürmeyecektir. Rusya merkezinde iktidarı ele almış olan Bolşevikler önce belirli bir ittifak politikası ardından da merkezi güçleri ve programları ile bölgeye müdahale etmişlerdir.

Ekim Devrimi ile iktidara gelen Bolşeviklerin Moskova ve Petersburg dışında ne diğer sosyalist örgütlerden güçlü örgütleri ne

de yerel Sovyetlerde kitle destekleri vardı. Bolşevik iktidarı gücünü büyük oranda imparatorluğun sanayileşmiş bölgelerindeki disiplinli bir parti etrafında örgütlenmiş olan proletaryadan alıyordu. Siyaseti ve halkın acil taleplerini parti programlarıyla birleştirmekte gösterdikleri maharet onlara giderek artan popüler bir destek de sağlıyordu. Ancak başta Rus olmayan halkın çoğunluğu oluşturduğu bölgeler olmak üzere, Moskova ve Petersburg dışında tüm Rusya'da, yeni devrimci hükümetin egemenliğini tesis etmesi Bolşevik örgütünün çelik-çekerdek kadrosu ile başarılması imkânsız bir ödevdi. Üstelik Bolşevik iktidarı henüz icraatlarına bile başlayamadan doğrudan emperyalist askeri birlikler ile Beyaz Ordu ittifakından oluşan anti-Bolşevik cephe karşısında ülkenin hemen tüm bölgelerine yayılmış bir iç savaş da yürütmek durumundaydı. Bolşevikler bu dönemde temsil ettikleri çizgi dışında yer alan diğer sol siyasal güçler (Menşeviklerin sol kanadı, Sol SR'ler vb.) ve sol eğilimli milli gruplarla ittifak etmenin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu kavramışlardı.

Bolşevik olmayan diğer sol devrimci grupların ve Rus olmayan milletlerden sol eğilimli parti ve grupların Bolşevikleri desteklemesi ve iç savaşta Beyazlar'a karşı Kızıl Ordu saflarında yer almasının kendilerine göre çok geçerli nedenleri vardı. Devrimci sol grupların Bolşevik iktidara verdikleri destek Sovyet organlarının asli iktidar olduğu ve olmaya devam edeceği inancına yaslanıyordu. Bir başka deyişle bu gruplar için söz konusu destek Bolşevik partisine değil, Sovyetler iktidarına verilen bir destektir.

Milli grup partilerin doğrudan komünist olmayanlarının dahi iç savaşta on binlerce yandaşını Beyaz Ordu karşısında seferber etmesinin ise iki temel nedeni vardı: Birinci olarak Çarlık Monarşisinin en ceberut yüzünü temsil eden ve iç savaşta kazanması durumunda en ufak bir ulusal özgürlük olanağı bile vaat etmeyen Denikin ve Kolçak'ın temsil ettiği çizginin Çarlığın halklar hapisanesine geri dönüş olacağını bilmeleridir.² Bununla bağlantılı ikinci neden Bolşeviklerin devrimden önce ve iç savaş boyunca Rus olmayan halklardan sol kanat reformculara

sundukları işbirliği önerisi idi. Rus İmparatorluğunda Müslüman halkın yaşadığı bölgelerde, bu arada Orta Asya'da ulusal reformcu aydınlar ile 1905'ten itibaren adım adım gelişen siyasallaşmış reformcu çevrelerin Bolşevik devrimine sıcak yaklaşımları ve destek vermeleri tam da bu hava içinde başlamıştır. Siyasallaşma, solculuşma ve hatta Bolşevikleşme ulusal reformcu hareketin kadrolarında dönemin devrimci havası içinde son derece yoğunlaşmış bir biçimde gerçekleşiyordu. Diğer bölgelerin çoğunda olduğu gibi Orta Asya'da da Bolşeviklerin merkezi iktidarı konsolide etmeleri şu dört aracın-yöntemin bir arada ya da belli bir sıra ve kombinasyonla kullanıldığı çok yönlü bir stratejiyle yürüyordu:

1- Bolşeviklerle işbirliğine yönelmeyenleri askeri olarak bertaraf etmek ya da yok etmek ki bu yaklaşımın en sert Beyazlar'la ya da emperyalist dış güçlerle işbirliğine yönelenlerle ilgiliydi.

2-İdeolojik olarak sol cephede yer alıp ancak Bolşevik saflarında yer almayan ve sol karakteri kadar ve hatta ondan daha çok milli karakteri ön planda bulunan ulusal grup ve çevreleri asgari çıkar ortaklığı çerçevesinde beyaz karşıtı cephede yanına almaya dönük iç savaş koşulları-dönemi ile sınırlı bir ittifak politikası

3-Ulusal gruplar içinde yer alan daha sol unsurları merkezi devlet aygıtının, Sovyetlerin ve Bolşevik partinin yerel örgütlerine davet etmek, bu çerçevede söz konusu unsurları daha esnek üyelik şartlarıyla parti mekanizmaları-ağı içine almak ve bir tür devşirme politikası

4-Zaten geri bırakılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın ağır koşulları altında iyice zor bir hayat sürmekte olan yoksul Orta Asya halklarını ekonomik ve siyasal olarak kazanmak için bir reform programı uygulayarak hem popüler bir destek sağlamak hem de bu süreç içerisinde yerli halktan orijinal-saf Bolşevikler çıkarmak.

Orta Asya'nın Bolşevikleştirilmesi bu dörtlü stratejinin dönemin politik güçler dengesinin aldığı biçime paralel olarak maharetle uygulanması ile başarılıdır. Bu süreç hegemonik siyaset araçlarını yaratmayı ve

ustalıkla kullanmayı içerdiği kadar klasik pragmatik-realist güç oyunlarını ve siyasal zoru da içeren bir bileşenle gerçekleştirilmiştir.

Stratejinin hangi kombinasyonla uygulanacağı basit bir oyun kuramına dayanarak yürümüyordu elbette. Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle Almanya'da gerçekleşecek bir devrim beklentisi 1921'de Spartakist ayaklanmanın kanla bastırılması ile son bulurken Doğu'ya yönelme ihtiyacı, Emperyalist Batı ülkelerinin sömürge kaynaklarının kesilmesi anlamına gelecek Doğu ülkelerindeki (özellikle Çin, Hindistan ve İran) ayaklanma ve ihtilal denemelerine yönelmeyi, Komintern'in gözünü doğuya dikmesine neden oluyor, bu ölçüde de RSFSC içindeki Müslüman devrimci ve reformcu çevrelere ihtiyacı artırıyordu. Ancak öte yandan yine hemen aynı tarihte iç savaşın Kızıl Ordu zaferiyle sonuçlanması da merkezi otoritenin iç politikada daha rahat davranmasına olanak sağlıyordu.

Şimdi bu stratejinin nasıl hayata geçirildiğine daha yakından bakabilir ve 1992'ye kadar sürecek olan Sovyet rejiminin Orta Asya'daki kuruluş dinamiklerini irdeleyebiliriz.

cedit-bolşevik buluşması

Orta Asya'nın Bolşevik egemenliği altına alınması, Bolşeviklerin bölgeye gelişinden de önceki süreçte milli yerel entelijensiyanın içsel dinamiklerinin geçirdiği evrim ve devrim koşullarının özel dönüştürücü özelliklerinden bağımsız kavranamaz. Bu çerçevede özel olarak Cedit hareketinin sol unsurlarının varlığı ve genel olarak tüm Cedit hareketinin programının sol reformist bir temelde şekillenmiş bulunması, hareketin kademeli olarak sosyalist fikirle geçişine olanak sağlamıştır. Bu süreç Wimbush ve Benningsen'in tabiriyle "milli sosyalizmden milli komünizme" geçiştir.³ Çarlık Rusya'sında Orta Asya toplumlarının içinde ulusal hareketlerin oluşumu dönemlerinde (başta Kadetler olmak üzere) Rus muhalif sol gruplarıyla ilişki içinde bulunmalarını iki nedene bağlamıştık: Birinci neden şüphesiz Çarlığın uluslar politikası karşısında muhalif grupların özgürlük ve eşitlik vadeden politik yaklaşımlarının

Orta Asya'nın Bolşevik egemenliği altına alınması, Bolşeviklerin bölgeye gelişinden de önceki süreçte milli yerel entelijensiyanın içsel dinamiklerinin geçirdiği evrim ve devrim koşullarının özel dönüştürücü özelliklerinden bağımsız kavranamaz.

Milli hareketin Ekim Devrimi arifesindeki durumunun anlaşılması, hareketin önderlerinin yeni devrimci hükümetle uzlaşmasını ve onun bir parçası haline gelmesini açıklamada son derece önemli bir faktördür.

yarattığı cazibe idi. İkinci neden ise biza-tihi ulusal gurupların gelişmelerinin henüz erken bir evresinde oluşu, daha kapsamlı ve etkili hareketler olan Rus muhalif sol hareketine eklenme gereksinimi duymalarıdır. Tarihsel seyirlerine bakıldığında Orta Asya'dakiler dâhil olmak üzere Rusya Müslüman milli hareketin kitlesel bir evreye aslında Ekim Devrimi koşullarında ulaştıkları görülür. Bu durum dönemin konjonktürel etkileriyle birlikte milli hareketi -içerme ve dışlamalarla birlikte- genel devrimci hareketin bir parçası durumuna getirmiştir.

Milli hareketin Ekim Devrimi arifesindeki durumunun anlaşılması, hareketin önderlerinin yeni devrimci hükümetle uzlaşmasını ve onun bir parçası haline gelmesini açıklamada son derece önemli bir faktördür.

Milli hareketin bulunduğu evre derken hareketin toplumsal etkinlik düzeyi, benimsenme ve kitleselleşme kapasitesini kastediyoruz. Bu devlet öncesi ulusal bir hareketin bağımsız hareket kapasitesini anlamak bakımından önem taşır. Gellner'e benzer bir yaklaşımla ulus-devletle ilişkisini ön plana çıkaran Hobsbawm, milliyetçi hareketlerin gelişmesini (Miroslaw Hroch'u izleyerek⁴) üç evreye ayırır: *A evresi* "tü-müyle kültürel edebi ve folkloriktir" ve hiçbir siyasal, hatta ulusal mahiyeti yoktur. *B evresi'nde* militanlar ve eylemciler kültürel gurubu harekete geçirmek için siyasal propaganda yaparlar. Son olarak *C evresinde* milliyetçi programlar kitle desteği kazanır ya da milliyetçilerin her zaman temsil ettiklerini iddia ettikleri kitlenin en azından bir bölümünün desteğini alır.⁵ Özkırmılı bu noktada eylemcilerin milli programlarında dile getirdikleri hedefler, kullandıkları sloganlar halkın günlük gereksinimleri ile uyuyorsa "C" evresine çok kısa sürede geçilebileceğini ifade eder.⁶

Bu tasniften yararlanarak Rusya Müslüman hareketi ve Orta Asya'daki kollarını değerlendirmek gerekirse 1905 ile birlikte İsmail Gaspıralı'nın yolunu açtığı ceditçilik faaliyetlerinin ilk dönemi (siyasal mahiyetten uzak, kültürel ve folklorik bir milliyetçilik) kapanmış ve B evresine geçilmiştir. 1905'den itibaren "eylemciler kültürel gu-

rubu harekete geçirmek için siyasal propaganda yapmaya başlarlar. Ancak bu propaganda faaliyetlerinin kitlesel destek kazanmaya başladığını, yukarıdaki tasnife göre söyleyecek olursak C evresine geçtiğini söylemek için ciddi bir örnek bulmak zor. Özellikle 1916 Kırgız-Kazak Jetisuu ayaklanmaları ile milliyetçi aydın hareketi arasında hiçbir bağın bulunmaması ve bunun dışında "milli" sayılabilecek herhangi bir siyasal mobilizasyon örneğinin olmaması henüz milli hareketin program oluşturma ve propaganda evresinde bulunduğunu gösterir. Hareket geniş yığınlarla buluşmayı özellikle iç savaş koşullarında yerli Kızıl Ordu oluşturma sürecinde yaşamıştır. Bu bakımdan milli hareketin kitleselleşme sürecinin genel devrimci koşullar altında olması Bolşevik-milli hareket yaklaşımını güçlendirmiştir.⁷ Milli hareket üçüncü evresine ideolojik kabuğunu değiştirerek girmiştir. Bu yeni kabuk "milli sosyalizm"dir.

Peki, muhafazakâr ulema karşısında reform hareketin tohumlarını ekip pratik zorluklara karşın güçlü bir aydın ağı oluşturan ceditçilerin önemli bir kısmının milli sosyalizme oradan milli komünizme yönelmeleri hangi şartlarda gerçekleştirmiştir?

Devrim sonrası dönem içinde Suny, ceditlerin ulusalcı istekleri ile Rus merkezli sosyalist devrimin modernizasyon gündemi/projesi arasında sıkışmış bir durumda olduklarını belirtir.⁸ Benningsen, Quelquejay'a göre ise bu iki kesim ya da daha spesifik bir biçimde söyleyecek olursak Bolşevikler ile sol Cedit yerel politik akım arasındaki ilişki büyük bir yanlış anlama ile başlamıştı. Onlara göre bu ilişki:

"...iki yanlış anlamının üzerinde yükseliyordu. Müslümanlar, reformist hareketi doruğuna ulaştırabilmek için yeni rejimden faydalanabileceklerini umuyorlardı. Ruslar (Bolşevikler-HG) ise yeni müttefiklerini ilerde 'yeniden eğiterek' onları 'anadan doğma Marksist' yapmayı hayal ediyorlardı."⁹

Tarih geriye doğru okunduğunda Bolşevik Cedit ilişkisini böyle okumak elbette müm-

kündür. Ancak her iki siyasal özne de dönemin koşulları ve karşılıklı tanıma ve ilişki deneyimleri ışığında birbirlerini değerlendirdiklerinden söz konusu ilişki bir yanlış anlamadan çok tarihte ancak devrimci dönemlerde görülen özgün bir ittifak örneği olarak da okunabilir.

Bolşevikler de Ceditçi reformistler de karşılıklı "yanılsamalı ilişkileri"nde böyle bir beklenti içinde olmaları sonradan adlandırıldığı gibi eşyanın tabiatına aykırı görünmüyordu. Azerbaycan'da Hümmet Partisinin tüm üyeleri ile KP'ye iltihak etmesi ve lideri Neriman Nerimanov'un ölümüne dek iktidarda kalması ya da sol ceditçilerin önemli bir kısmının, Stalin 1936'da doruğa varan baskı dönemiyle ortadan kaldırılmalarına dek yerel iktidar gurubunu oluşturmaları yanılsamadan daha fazlasına işaret ediyor.

Daha sonraları da özellikle sonradan Bolşevik karşıtı olacak olan Baymirza Hayit, Zeki Velidi Togan gibi eski ceditçiler ile soğuk savaş Sovyetolojisinin Orta Asya uzmanları devrimin ilk dönemlerindeki ittifak ilişkisini yanılsamanın ötesinde bir Bolşevik tuzağı olarak tasvir edeceklerdi. Ancak ortada bir tuzak yoktu. Bolşevikler devrimden yıllar önce söylediklerini ve vaat ettiklerini uyguladılar. Bu söylenen içinde egemen ulus azınlık ulusları ilişkisine dair olanların dönemin milli aydınlarını cezbeden temel şiarları hemen tümüyle yerine getirildi. Ancak Sovyet sisteminin birinci bölümde ortaya konan evrimi (proletarya demokrasi ve bu çerçevede bir çoğulcuktan teknokratist monolitik bir yoruma daralması) Orta Asya halklarına ve yerel önderlere son derece acı bir sonuç olarak geri döndü. Bugünkü uluslar aslında hep gözden kaçırılan bir biçimde aslında Sovyet döneminde geniş bir Müslüman kavimden uluslara dönüştü. Bu dönüşüm, sosyalist federal ulus devlet öncülüğü ve çerçevesinde gelişip yerleşti.

Bolşeviklerin uluslar politikası SSCB'nin iç ve dış politik süreçlerden etkilenerek şekillense de uygulamalarına dayanak olan temel bir felsefeye yaslandığı rahatlıkla söylenebilir. Bolşeviklerin ilkeleri de bütün diğer ilkeler gibi doğrudan hayata geçirilmedi. Ulusların kendi kaderini tayin

hakkı ve federalizm konusunda ortaya konan görüşler pratik politika ihtiyaçlarından etkilendiler. Orta Asya'da Sovyet ulus ve toplum anlayışının nasıl hayata geçirildiğine bakmadan teori ve pratik arasındaki bu açı farkına kısaca değinmek yararlı olacaktır. Sovyet uluslar politikası ile federalizm anlayışının ana hatlarını ortaya koymak onun belli bir bölgedeki pratik görünümünü daha kapsamlı bir pencereden görmek olanağı sağlayacaktır.

sovyet uluslar politikası

Sovyet uluslar politikası ve Sovyet federalizminin ilkeleri, Marksizm'in II. Enternasyonal'de şekillenen iç tartışmalarında Bolşeviklerin oluşturduğu tezler ile 1917 sonrasında pratik siyaset ihtiyaçlarının bir bileşimi olarak gerçekleşti. Üstelik çoğunlukla yazıldığı gibi uluslar politikasının mimarı Stalin değil bizzat Lenin'dir. Stalin'in uluslar politikasındaki rolü daha çok politik bir taktisyen olarak uygulamalar gerçekleştirme konusunda olmuştur.

Lenin'in devrim öncesinde pek çok Rus olmayan muhalifle sürekli görüştüğü ve bunlara ulusal sorunda ciddi bir güven verdiği bilinir. İsviçre'deki yıllarında Lenin'le görüşenler arasında Rusya Müslümanlarının yurtdışı unsurları da vardı. 1917 yılının 20 Aralığı'nda *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan bir anıda Yusuf Akçura ile birlikte Aziz Meker'in Lenin'le yaptığı görüşmede ezilen milletler açısından ne kadar ümitlendiklerini gösteriyor.¹⁰ Bolşeviklerin iç savaş boyunca Rus olmayan milletlerden destek almalarında onların henüz çarlık zamanında ezilen milletlere verdikleri güvenin önemli bir payı olsa gerek. İç savaşın bitimiyle değişecek olan bu ilk dönemin Rusya Müslümanları için güven veren açılımı self-determinasyon konusunda Bolşeviklerin söyledikleriydi. Lenin 1914 yılında şöyle yazıyordu:

"Self-determinasyon hakkı, bizim ana görüşümüz olan merkezîyetçilikten yapılmış bir istisnadır. Bu istisna, Büyük Rusya'nın tarihi gerici ulusçuluğu karşısında mutlaka tanınması gereken bir istisnadır ve bu istisnayı en küçük

Sovyet uluslar politikası ile federalizm anlayışının ana hatlarını ortaya koymak onun belli bir bölgedeki pratik görünümünü daha kapsamlı bir pencereden görmek olanağı sağlayacaktır.

Lenin'in devrim sonrası uygulayacağı uluslar politikasının detayları Shaumyan'a yazdığı Aralık 1913 tarihli mektupta çizilmektedir.

oranda olsun reddetmek eyyamcılık (oportunizm); Büyük Rusyacı tarihi gerici ulusçuluğun elinde oyuncak olmak demektir"¹¹

Lenin'in devrim sonrası uygulayacağı uluslar politikasının detayları ise Shaumyan'a yazdığı Aralık 1913 tarihli mektupta çizilmektedir. Daha sonra Kafkasya bölgesi olağanüstü komiseri olacak olan Shaumyan, devrim öncesinde Lenin'in ulusal sorunda yardımcı olarak hazırladığı ilk Bolşeviklerdendi. Uzun olmasına karşın bölgesellik, dil, temsiliyet, ulusal kotalar ve pozitif ayrımcılık gibi pek çok konuyu birada derli toplu ortaya koyduğu için aynen aktarıyoruz:

"Eşit halkların genel durumu ülkenin -diğer şeylerle birlikte- milliyet esasına göre bağımsız ve kendi yönetken toprak birimlerine bölünmesi (sınırları nüfusun dağılımı tespit, genel parlamento tasvip eder); kendi-yönetken yerel birimler gibi otonom mıntika ve bölgelerin yönetimindeki sınırlamalar; - otonom mıntikaların, zemstvo'ların, vs., durumu hakkında alınacak kararlarda ulusların eşitliğinden ayrılanın hukuk dışı sayılması; demokratik olarak seçilmiş genel okul meclisleri, dillerin eşitliği ve serbestliği -beledi kurumlarca dil seçimi, vs. Azınlıkların korunması: "yabancı" (Rus olmayan) öğrenciler için oransal katılma hakkı; "yabancı" öğretmenler için, müze, tiyatro, ve kütüphanelerde "yabancı"lar için ayrılan bölümlere yapılan masraflara oransal katılma; bu haklardan herhangi birinin yerine getirilmemesi, ulusal azınlıkların haklarının ihlali halinde her yurttaşın mahkemeye başvurma hakkı; çok uluslu mıntikalarda her beş yılda bir, bütün ülkede ise her on yılda bir nüfus sayımı yapılması, vs..."¹²

İleriye doğru bir projeksiyon yaparsak SSCB anayasasında aşağı yukarı 1913'te ifade edilen görüşlere uygun bir kurumsal düzenleme sağlandığını söyleyebiliriz. SSCB'nin 1977 Anayasasında 4 madde ve 19 fıkradan oluşan "ulusal-devletsel birleşim" kısmında bir birlik olarak SSCB'nin, çokuluslu bir tek devlette birleşmiş bir Birlik ve sosyalist federalizm prensibi üzerine bina edilmiş bir yapı olduğu ifade edilmeye

devam ediliyordu¹³. Aynı dönemin resmi matbuatı Sosyalist Federasyon kavramının "Ekim Devrimi ile ortaya çıkmış ekonomik temeli tekleşmiş ulusal ekonomik bir kompleks" olduğunu ve "burjuva federalizmi'nden -ABD, FAC ve Avusturya örnekleri- ulusallıklara dayalı bölgesel birimlerin üzerine inşa edilmiş olması" ile ayrıldığı övünçle ifade edecektir.¹⁴ Yine SSCB'nin kuruluşunun 60. yılında, birliğin doğası ve niteliklerine ilişkin dönemin Genel Sekreteri Andropov¹⁵ tabloyu daha da güçlü bir biçimde ifade ederek şöyle özetliyordu: "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet ulus (*Natsii*) ve ulusal grupların (*Narodnostei*) efektif ve dinamik devlet Birliği formudur ki komünist toplumsal özyönetime doğru gelişmektedir."

Tablonun olumlu yanlarını ele almaya devam edersek ulusal kota ve pozitif ayrımcılık ilkelerini işleten ve ezen ulus milliyetçiliği karşısında yaptırımlar öngörerek ezilen ulusa psikolojik ve hukuksal güvenceler veren 1913 belgesinin de ana hatlarıyla hayata geçtiği söylenebilir. Sovyet politikasının özellikle dil alanında Rus olmayanların kültürel varlıklarını koruma ve geliştirmede dezavantajlı kılan yanlarına karşılık ulusal kimliği (sosyalizmin anladığı manada eşitlikçi-folklorik bir alt-kimlik olarak ulusal kimliği) pekiştiren, ama daha önemlisi tüm diğer eşitsizlik biçimlerine karşı uygulanmaya çalışıldığı gibi ulusal-bölgesel farklılıkları da gidermeye dönük, pozitif ayrımcılık uygulanmaktaydı.¹⁶

Ancak 1913'te yazılanlar anayasal güvencelerle tüm Sovyet tarihi boyunca ilkesel olarak korumuş olsa da, ulusal sorunda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Daha iç savaş biter bitmez ulusal taleplerin üzerine şiddetle gidilmiştir. Wolfe'un söylediği gibi özellikle Stalin döneminde, "Milli kültürel otonomi diye savunulan şey ..., sonunda, aynı merkezden gelen direktiflerin, ..., farklı topluluklar için farklı dillerde yapılması anlamına gelecektir"¹⁷

Bu ilk başta merkezi bürokratik yapının uluslar politikasına yansımaları gibi görünse de tablo bu kadar basit değildir. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinden başlayarak, aşırı merkezizetçiliğin ötesinde önemli so-

runlar gündeme gelmiştir. Ulusal politika ezilen uluslar lehine yapılan düzenlemeler, yerelleştirme (ru: korenizatsia) politikasıyla oluşmuş yerel-ulusal elitlerin hem fiziken baskı koşullarında yok edilmesi (özellikle 1936-38 arasında) hem de ulusal dillerin ve kültürlerin geliştirilmesine ilişkin politikanın Rus diline ve kiril alfabesine verilen ayrıcalıkla zayıflamasıyla ciddi bir biçimde zayıflatılmıştır. Başlangıçtaki pozitif ayrımcı uygulamalar giderek Rus dili ve kültürü lehine gerilere atılmıştır. Sovyet ulus politikası, hemen her ulus politikasında olduğu gibi, bu can alıcı niteliksel dönüşümü özellikle dil politikasında kendini göstermiştir.

devrimin yerileşmesi için dil siyaseti

Bilindiği gibi Lenin Sovyet devletinde Rusça'nın ayrıcalıklı dil olması tezine karşı çıkmıştı. Lenin'in enternasyonalist yaklaşımı devrimi halkın ana dillerinde yayma ihtiyacı ile birleştirdiğinden bir dönem kabul görmüştü. Yerileştirme (korenizatsia) yalnızca yerel parti bürolarına yerli halktan kadro devşirme değil, yerel dillerin ve kültürlerin de kamusal alana çıkmasını beraberinde getirmişti. Milli alfabelerin kiril alfabesi yerine Arapça geleneksel alfabelerden ve sonra 1927 ile birlikte yeni Latin alfabelerinden oluşturulması bile yerel ulusal kimliğe tanınan özgürlüğün önemli bir göstergesiydi. Tüm diller geniş diller ailesinin eşit birer üyesi olarak görülmele kalmıyor, eşit olmayanların da eşitlenmesi için çalışmalar yürütülüyordu.

Stalin, Lenin döneminde kurulan ulusal politikanın en kritik ögesi olan dil politikasında adım adım değişiklikler yaparak Rusça'nın diğer dilleri tahakküm altına aldığı bir kültürel ve siyasal ortam hazırladı. Stalin, dil politikasına meşruiyeti son derece kaba bir Marksist ve bir o kadar da bilimselliği tartışılır bir dilbilimci olan Nikolay Marr'ın tezlerinde arıyordu. Stalin döneminde en önemli linguist olarak öne çıkarılan Marr, konuşma dilinin sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı tezini öne sürece denli alanından uzak bir bilim adamıydı.¹⁸ Bu durum, edebiyatta Jdanov, bilimde Lisenko olayına paralel olarak dilbilimde de Marr olayı olarak gö-

rülebilir. Marr, her bir dilin belli bir üretim tarzı değişimine tekabül edecek şekilde daha önceden ortaya çıkmış olan dille melezleşme yaşayarak ortaya çıktığını ileri sürmekteydi. Marr buradan hareketle de nihai olarak tüm dünya dillerinin melezleşerek bir tek dile doğru dönüşeceğini öngörüyordu. Stalin 1950'li yıllarda Marr'ın dil kuramından hareket ediyor ve Rusça'ya SSCB içindeki diğer dillerden daha üstün bir yer veren ve onu muhtemelen İngilizce ve Almanca'nın aralarında bulunduğu "zonal diller" arasında bir uluslararası birleşme olacağını ileri sürüyordu.¹⁹

Garipov ve Faller, *Rus merkezli dil ideolojisi* olarak adlandırdıkları Stalin'in dil politikasının Kruşçev döneminde resmi politikaya dönüştüğünü ifade eder: 1958 yılına kadar tüm Sovyet çocukları ana dillerinde eğitim aldılar. Bu tarihten sonra ana dil kullanımı geliştirilmek bir yana gerilere itilmiştir. "Bu, Rusça ders saatlerinin haftada 14 ile 17 saat arasına çıkarılması yolu ile yapılmıştır"²⁰ 1960'ların başında Rusya federasyonunda 47 olan eğitim dili sayısı 1982'ye gelindiğinde 16'ya düşecektir.²¹ Artık aileler çocukları Rusça'yı aksanlı konuşmasınlar diye evde de Rusça konuşmaya başlarlar. Tüm göstergeler, Rus olmayan bölgelerin de, nüfusu karma olan büyük kentlerinde Rusça'nın hem eğitim hem mutfak hem de sokak dili olarak giderek önem kazandığını buna karşılık kırsal kesimler ile nüfusun görece homojen olduğu gayri-Rus nüfuslu küçük kent ve kasabalarda yerel dilin mutfak ve sokak dili olmasının yanında büyük oranda eğitim dili olarak da korunduğunu gösteriyor.²² Gorbaçev döneminde Kruşçev gibi Rusça ihya edilmedi ya da kutsanmadı ise de genel Sovyet dil politikası sürdürüldü. Özetle, ezilen ulusların dilleri ve kültürlerine tanınan pozitif ayrılıkçı uygulama Stalin döneminden başlayarak SSCB'nin yıkılışına dek Rusça lehine diğer dil ve kültürleri atıllaştırarak, geriye iten bir çerçeveye kavuştu.

uluslar politikasının

orta asya'da uygulanması

Sovyet halkları arasında uzun çarlık dönemi deneyimlerine dayalı güvensizliğin aşılması için Büyük Rus şovenizmi ile

Ezilen ulusların dilleri ve kültürlerine tanınan pozitif ayrılıkçı uygulama Stalin döneminden başlayarak SSCB'nin yıkılışına dek Rusça lehine diğer dil ve kültürleri atıllaştırarak, geriye iten bir çerçeveye kavuştu.

**Bolşeviklerin
Orta Asya'yı
Sovyetleştirme
siyasetinin en
önemli ayağı
doğrudan Orta
Asya halklarının
bilinçlerine
yönelen kültürel
dönüştürme
ve kalkınmacı
modernizasyon
projeleridir.**

mücadele etmek gerektiğini Lenin daha iç savaş koşullarında açıkça belirtiyordu. Azınlık uluslarının Rusların daha yüksek bir medeniyet seviyesinde bulunmaları ve bu durumu onları ezmek-soymak için kullanmaları nedeniyle Ruslara karşı güvensiz olduklarını ve zaman içinde Rus isminin onlar için müstebit-baskıcı sözüyle eşanlama geldiğini belirten Lenin dönemin komünistlerinin konumunun ne olduğunu ve yapılması gerekeni şöyle özetliyordu:

"..Yalnızca şimdi bu durumla nasıl başa çıkabileceğimizi öğrendik ki bu da bazılarımız için geçerlidir. Hala "tek tip okul" ve buna bağlı olarak Rusça dışında hiçbir dilde öğretim yapılmamasını isteyen pek çok komünist var. Benim için böyle düşünen bir komünist bir Pan-Rusçu (Pan-Russian) şovenisttir. Bu eğilim hala pek çoğumuzda mevcut ve bununla mücadele etmek durumundayız."²³

Ancak Bolşevik Parti merkez çizgisi büyük Rus şovenizmi ile olduğu kadar azınlık ulusları milliyetçiliğine de karşı benzer bir mücadeleyi önüne koymuştu. Burada çarpıcı olan ve Bolşevik siyasal stratejisinin içinden çıkılması zor şartlarda prensipte sahip olduğu ilkelerden fazla taviz vermeden, yeni milliyetler politikasının yol açabileceği sorunları, yeni politikanın olanakların sosyalist rejim aleyhine kullanabilecek olanlara sağlayacağı olanakları da hesaba katıyor ve Rus ve diğer millet şovenizmleri ile mücadelenin çerçevesini şöyle çiziyordu:

"Ulusal sorunda köşe taşlarından birisi olan, Büyük Rus şovenizmi ile mücadele edilmesi gerektiği sözü söylendiğinde Rus Komünistlerinin ödevine işaret ediyordu; Bu Rus şovenizmiyle mücadelenin Rus Komünistlerinin görevi olduğunu ima eder. Eğer Rus şovenizmi ile mücadele Ruslar tarafından değil, Türkistanlılar ya da Gürcüler tarafından yürütülmeye kalkılırsa bu anti-Rus şovenizmi anlamı taşıyacaktır"²⁴

Nitekim bir yandan parti içinde dahi yer alan büyük Rus şovenizminden etkilenmiş eğilimlere rağmen merkez tutarlı bir biçimde siyasal düzeyde sosyalist federalizmi

ve kültürel politikada 1940'lara²⁵ kadar sürececek olan yerli dil ve kültürün gelişmesini merkeze alan bir siyaseti uygularken diğer yandan sosyalist nitelikte bir program, sosyalist bir önderlik ve sosyalizmi güçlendirme niyetli dahi olsa her türlü merkezkaç yerel unsura karşı giderek sertleşen yöntemler uyguladı. Bu sertlik Stalin'in diğer eğilimlerden Rus sosyalistlerine ve hatta Bolşevik partisi içi hiziplere uyguladığı sertlik yanında bir bakıma özellikle Orta Asya'da yumuşak bile sayılabilirdi. Ancak merkezde uygulanan tek parti, tek hizip ve tek adama doğru daralan siyasal süreç Orta Asya politikasında da etkisini Moskova'yı birkaç yıl arkadan izleyerek geliyordu. Troçki'nin ülke dışına sürülmesi ile Cedit kökenli milli komünistlerin sonuncularının da iktidar mevkilerinden uzaklaştırılmaları arasında aşağı yukarı yedi sekiz, Buharin'in yargılanması ile aynı olay arasında ise birkaç yıllık bir zaman farkı vardır.

Sovyet politik ve kültürel entelijansiyası Çarlık dönemi Ruslarına dahi modernleşme taşımaları sebebiyle ilerici bir misyon atfederken Ceditleri kimi zaman karşı devrimci kimi zaman ise Basmacılık'la²⁶ aynı konumda göstermekten kaçınmaması Sovyet siyasetindeki Rusçu etkinin derinliğini gösterir. Oysa Cedit önderlerinden pek azının katıldığı Basmacılık hareketi esas olarak yerli feodal beylerin idaresinde "Kahrolsun Bolşevikler ve Allahsız Ceditler" şiarıyla hareket ediyordu.²⁷

modernizasyon ve sovyetizasyon

Bolşeviklerin Orta Asya'yı Sovyetleştirme siyasetinin en önemli ayağı doğrudan Orta Asya halklarının bilinçlerine yönelen kültürel dönüştürme ve kalkınmacı modernizasyon projeleridir. Bu çerçevede bölge cumhuriyetlerinde uygulanan Sovyet tipi ulusçuluk modernleştirme ile iç içe geçen anlamlar kazanmış ve "tüm milliyetçilik biçimleri gibi Sovyet milliyetçiliği de zorla modernleştirme sürecinin ayrılmaz hatta ümit bağlanan bir aracı olarak algılanmaya" başlanmıştı.²⁸ Endüstrileşme yoluyla kalkınma yaşam standardının yükseltilmesi anlamında Sovyet iktidarının bölgedeki politik meşruiyetinin en önemli dayanağıydı.²⁹ Kırgız Devlet

Başkanı Aksar A. Akayev yıllar sonra bu durumu şöyle ifade edecekti;

“Kırgızistan halkının Bolşeviklere beslediği büyük ümitlerin etkisi şehir ve köy halkı arasında da devamlı körükleniyordu. Gerçekten de onların ortaya koydukları fikirler sadece Kırgızların en parlak isteklerine cevap vermekle kalmıyor, aynı zamanda milletin tümüne hitap ediyordu”³⁰

Akayev’in sözleri Kırgız edebiyatının en usta kalemi tarafından çok daha çarpıcı bir biçimde işlenmişti. Cengiz Aytmatov’un Öğretmen Duyşen’i, 1920’lerin ortasında küçük bir Kırgız köyünün askerden dönen ilk Komsomol üyesi olarak kendine öğretmen rolü biçer. Ülkesinin aydınlanması için nasıl candan içten ve mütevazı, hiçbir çıkar beklentisi olmaksızın çalıştığı resmedilir. İlk öğrencilerinden birisi, Altınay, daha sonra Sovyetlerde tanınmış bir bilimci olacaktır ve geriye dönüp, onu 15 yaşında zorla dağılımlarla evlendiren ve okumasına engel olmak isteyen amca ve teyzesi ve cahil köy ahalisi karşısında öğretmen Duyşen’in yaptıklarına karşılık, bu sessiz, isimsiz ama gerçek Sovyet kahramanını insanlara anlatmak ister. Köye yaptırılan yeni okulun açılış törenine onur konuğu olarak çağrılan Altınay’ın ifadelerinde Duyşen şöyle tasvir edilir:

“O toplantının en önemli kişisi ben değilim aslında, onur yeri verilmemeliydi. O onur yeri ilk öğretmenimizin, köyümüzün ilk sosyalisti olan Duyşen’indi. Herkesten çok o hak etmişti onur yerini(...) Biz yiyip içerken, o, altın yürekli adam, telgraflarımızı getiriyordu dörtnala; sonrada dağıtımını tamamlamaya gitti.”³¹

Aytmatov’dan yaptığımız bu alıntının daha pek çok benzerini Kazak, Özbek ve diğer Sovyet Orta Asya edebiyat örneklerinde görmek mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Bolşeviklerin Orta Asya toplumlarında toplumsal tabanlarını yaratırken örneğin ilk dönem Rusya’da yaptıkları gibi sınıf savaşı temasına değil

geri kalmışlıktan kurtulma ideolojine yaslanmalarıdır.

Sovyetleri Orta Asya’da nispeten hızlı bir biçimde kurumsallaştıran politika tam da bu konuda sergilenen reel politik tutumdur. Bir yandan sosyalizmin klasik değerleri yayılmaya elbette çalışılmıştır. Ancak bölgenin özgünlüğü, mevcut üretim ilişkilerin gelişme seviyesi dikkate alınarak toplumsal desteğin ciddi bir ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmadan geçtiğini öngörmüşlerdir.

İç savaş bitip yirmili yılların ilk yarısına gelindiğinde bölgeye her şeyden önce sosyo-ekonomik dönüşüm programı çerçevesinde sosyal eşitlikçi bir teknik ilerleme ve refah programı uygulanıyor. Bu o gün bölgede yaşayan insanları gündelik yaşamına somut olarak demiryolu, altyapı hizmetleri, kentleşme, toprak reformu, fabrikalar ve bir dizi başka maddi olgu olarak yansıyor.³²

İkinci olarak, belki Moskova ya da Leningradlı işçilerin anlattığı anlamda değilse bile, toplumun sosyalizmi belli ölçülerde öğrenmesi ve Sovyet iktidar ideolojisiyle uyumlu hale gelmesi için bir sosyo-kültürel dönüşüm paketi uygulanmıştır. Bu, kadroların Bolşevikleşmesi, gençlerin ve işçilerin sosyalistleşmesi ve en genelde halkın sosyalist değerleri kabul edecek bir donanıma sahip kılınması hedeflerinde somutlanan pratik bir paketti. Bu faaliyetler yerleşik bölgeler kadar nüfusun çok büyük bir kısmının göçebe olduğu bölgeler için de tasarlanmıştı. Bu çerçevede örneğin Kırgızistan’da kızıl trenler, kızıl çayhaneler, göçebeler için kızıl yurt’lar (çadır) kentlerde işçi ve gençlik kulüpleri ve özel olarak kadınlar için kadın kulüpleri organize edilmişti.³³

Mayıs 1918’de ilk kulübün Türkistan Halk Üniversitesi bünyesinde Taşkent’te açıldığı Özbekistan’da (Türkistan) aynı yılın sonlarında Türkistan’daki ilk Sovyet ulusal kulüplerinden “Müslümanlar kulübü” kuruldu. 1920 sonunda Kırgızistan’da 46 kulüp ve birkaç “halkevi” (ru: narodniy dom) oluşturulmuşken 1924 sonunda bu sayı 134’e ulaştı.³⁴ İşçi kulüpleri ve çayhanelerin halkevlerinin dönüşmüş biçimi olarak halkın eğitiminde devasa bir rolleri olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayıp Almanya, Belçika, Hollan-

Sovyetleri Orta Asya’da nispeten hızlı bir biçimde kurumsallaştıran politika tam da bu konuda sergilenen reel politik tutumdur.

Fikirlerin halka yayılmasında Sovyetlerin eğitim kültür ve matbuatının yerel dillerde yapmasının önemli bir katkısı olmuştur.

da ve diğer ülkelere yayılan ve geniş halk kesimlerine eğitsel ve kültürel ortamlar sağlayarak onları dönüştürme kurumları olarak başlayan Halkevleri'nden, Sovyet Yönetimin ilk yıllarında sosyalist ideolojinin modernleşme motifleriyle birlikte halka taşınmasında yararlanıldı. İşçi sınıfına dönük bu kültürel eğitsel kurumlarda genellikle bir okuma odası, seminer salonu, çay salonu ve tiyatro bölümü mevcut olurdu.³⁵ Rusya'da 1890'da alkol alışkanlığını makul düzeyde tutmayı amaçlayarak gündeme gelen bu sosyalleşme mekânları zamanla farklı işlevler üstlendi ve nihayet Bolşevik devrimi ile "kültür sarayları ve işçi kulüpleri olarak reorganize edildiler.

Özbekistan'da 1917 yılına kadar 14 şehir kütüphanesi bulunmaktayken 1934 yılında toplam 2000 kütüphane sayısına ulaşıldı. Bunlardan yaklaşık 400 kadarı büyük ölçekli şehir kütüphanesi özelliklerine sahipti. Tüm Oblast merkezlerinde daha 1920'lerin başlarında birer şehir ve tarih müzesi kuruldu.³⁶ 1930'ların sonuna gelindiğinde Kırgızistan'da (nüfusu bir milyonun altında) 588 kütüphane, 574 kulüp, 213 sinema salonu, 22.500 radyo, 18 profesyonel tiyatro, 3 müze 1928'de ilki açılan yüksek enstitüden sonra 1940'da 13'e ulaşan yüksek eğitim kurumu bulunuyordu.³⁷

Fikirlerin halka yayılmasında Sovyetlerin eğitim kültür ve matbuatının yerel dillerde yapmasının önemli bir katkısı olmuştur. Bu dönemde aralarında Lenin'in eserlerinden çeviriler, yerel dilde, mahalli ve ulusal gazetelerin de bulunduğu, sayısız yayın basılmıştır.³⁸ Kırgızca *Erkin Too* (1924) ve Özbekçe *Margilan ve Fergana Seda*'ları (1918) yaşamlarını bugün de sürdüren bu yayınlardan yalnızca birkaç tanesidir.

Yine bu dönemde kitlesel okuma yazma seferberlikleri ile özellikle kadınların toplumsal yaşama katılmasına dönük özel projeler ile dini olmayan bayram ve şenliklerin toplumsal mobilizasyonda son derece ince bir biçimde kullanıldıkları görülür. Özetle, ekonomik bakımdan Çarlığın en geri bölgelerinden birisi olan Orta Asya'nın devrim sonrasında kalkınmasının diğer tüm bölgelerle aşağı yukarı eşitçe ele alınması ve mevcut durumdan çok hızlı

bir biçimde çıkmayı sağlayan performansı kitleleri (modernleştirici-kalkındırıcı-aydınlatıcı) rejime bağlılık sağlayan önemli bir dinamik olmuştur. Öte yandan bu programın milliyetçi programlarla benzerliği de ilginçtir. Çünkü eğer milliyetçi programlar, "modernleşme, yani kalkınma, sanayileşme, eğitim ve katılım yanlısı olduklarını savunmakla kalmazlar, maddi ihtiyaçları karşılama, hayatı güvence altına alma, özgür ve mutlu olma vaadinde de bulunan"³⁹ özelliklere sahip iseler, Orta Asya'da modernizasyonun, Sovyet tipi milliyetçilik ve sovyetizasyonun birbiri ile iç içe geçen süreçler olarak yaşandığını rahatlıkla söylemeliyiz.

sonuç yerine: türkistan'da yeni uluslar ve devrim

Günümüzde ise Orta Asya olarak anılan bölgeyi oluşturan beş bağımsız Cumhuriyetin yer aldığı coğrafyanın Çarlık döneminde Türkistan ve Step Valilikleri ile vassal Buhara Emirliği ve Hive ve Hokand Hanlıkları olarak bölümlenmiş olduğundan bahsetmiştik. Sovyet devrimi ve uluslar politikasının geçirdiği evrime bağlı olarak Orta Asya'da İkinci Dünya Savaşı sonunda bugünkü halini alacak olan düzenlemeler yapıldı.

İlk resmi ulusal özerklik tasarımı 10 Haziran 1918 tarihli RSFSC Anayasası'nda yer almıştı. Burada kendi içinde ortak gelenek ve ulusal bileşim özellikleriyle ortaklık arz eden bölge Sovyetlerinin özerk bölge (oblast) birlikleri olarak birleşebilecekleri belirtiliyor ve bunların RSFSC içinde federal bir zeminde yer alacakları güvence altına alınıyordu.⁴⁰

1918 Mayısında RSFSC içinde Türkistan ÖSSC oluşturuldu. 1920'de anayasasını yaptı. Bu aşamada Türkistan ÖSSC Özbek, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Karakalpak devlet oluşumlarının da beşiği oldu.

30 Aralık 1922'de Birinci Sovyetler Kongresi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Kuruluşu Anlaşması'nı onayladı. 31 Ocak 1924'te ise Tüm-Birlik Uluslar Sovyet'inin kuruluşunu da içeren ilk Birlik Anayasası (SSCB Anayasası) onaylandı. Daha sonra toplam 15'e ulaşacak olan

cumhuriyetlerden Birliği kuran ilk altı birlik cumhuriyeti RSFSC, Beyaz Rusya, Ukrayna, (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan) Transkafkasya Federasyonu, Özbekistan ve Türkmenistan idi.

1924'te SSCB kurulurken Özbek ve Türkmen SSC'leri kurucu cumhuriyetler olarak yer alırken Özbek SSC'si içinde Kara-Kırgız ve Tacik Özerk Bölgeleri (Oblast) oluşturuldu. Karakalpak özerk bölgesi bu aşamada RSFSC içinde yer alırken bugünkü Kazaklar da RSFSC içinde Kırgız ÖSSC olarak kuruldu. 1921'de Türkistan ÖSSC'den ayrılarak RSFSC içine alınan Kara-Kırgız Özerk SS Bölgesi 1927'de RSFSC içinde Kırgız Özerk SSC durumuna Kırgız ÖSC'de Kazak ÖSSC adına kavuştu. Böylelikle Kırgızların Kara-Kırgız, Kazakların ise Kırgız olarak adlandırılmasına da son verilmiş oldu.

1926'da yapılan ilk Sovyet Nüfus Sayımı verilerine göre Birlik'te 188 etnik grup (Nationalnostei) mevcuttu. Dağılmadan önce Sovyetler Birliği, 15 Birlik Cumhuriyeti, 20

Özerk Cumhuriyet ve 8 özerk bölge olmak üzere toplam 53 ulusal özerk bölge barındırıyordu. Bunun dışında yukarıda saydığımız birimler içinde yer alan daha küçük ulusal alt-bölge özerk yapılar da (Okrug ve Krai'ler) mevcuttu.⁴¹ 1936'da Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan da Özbekistan ve Türkmenistan'ın yanında Birlik Cumhuriyeti seviyesine çıkartıldılar.

Bolşeviklerin Çarlık Rusya'sı Başkenti ve merkezi vilayetinde gerçekleştirdikleri devrimin tüm Rusya'ya yayılması ile 5 yıla yakın süren iç savaş eş zamanlı süreçlerdir. Bu çetin süreçte Türkistan coğrafyası da, tıpkı merkezden uzak diğer tüm coğrafyalar gibi, Bolşevik olmayan devrimci güçlerin ve geleceğini bu güçlerin siyasi programında gören yerli halkların ittifağı ile başarıya ulaşmıştır. Bu başarının pekişmesi özellikle ilk 10 yılında yerli sol milli eğilimlerin bölgelerin yönetiminde yer alması ve refah ve eşitliğin en ücra köşeye kadar ulaştırılması ile mümkün olabilmektedir.

dipnotlar

- 1 Muraveyskii, S., (Ed) , Materialı po istorii Oktyabr'skoy Revolyutsii v Turkestane, Türkbüro İstparta, Taşkent, 1922.
- 2 Lane, David Politics and Society in the USSR, NY: Random House, 1970. s. 434; Ahad Andican, Andican, A. Ahad, Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadeleleri, İstanbul: Emre Yayınları, 2003, s..29; Vincent Monteil, Sovyet Müslümanları, çev.: Mete Çamdereli, İstanbul: Pınar Yayınları, 1992, -Fransızca ilk basım 1982, s.45.
- 3 Benningsen, A. A., ve S. E. Wimbush, Sultan Galiyev ve Sovyetlerde Birliğinde Millî Komünizm, Çev.:Bülent Tanatar, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995., s.17 vd
- 4 Hroch, Miroslav, "From National Movement to the Fully-Formed Nation: the nation-building process in Europe", New Left Review, No 198. 1993, s. 6-7.
- 5 Hobsbawm, Eric, Nations and Nationalism Since 1780, Cambridge, 1990, s 129.
- 6 Özkırımlı, Atilla, Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel bir Bakış, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 185 vd.
- 7 Pou, Catherine, "How can we use the concept of transition in Central Asian post-soviet history? An attempt to set a New Approach"; The Illusions of Transition: which perspectives for Central Asia and the Caucasus? Graduate Institute of International Studies (IUHEI), Geneva, Switzerland, 17 March 2004. http://www.cimera.org/files/CP/CP4/CP4Dushanbe_Oct02_Sleptchenko.pdf
- 8 Suny, Ronald Grigor, The Soviet Experiment, Russia, the USSR and the Successor States, NY: Oxford Univ. Pres, s.119.
- 9 Benningsen A. ve Lemerrier C. Quelquejay, Stepte Ezan Sesleri, Çev.:Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınları 1997, s. 157.
- 10 Tasvir-i Efkar'da yayınlanan Aziz Meker makalesinin tam metni için bkz.: François Georjeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935, Çev.: Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 4. Basım 2005, Belge 4 s. 199.
- 11 Shaumyan'a mektuptan özetle aktaran Bertram D. Wolfe, Devrimi Yapan Üç Adam, Çev. Yunus Murat, Ankara: BDS Yayınları, Cilt 2, s.300
- 12 Wolfe, Bertram De., Devrimi Yapan Üç Adam, Çev. Yunus Murat, Ankara: BDS Yayınları, Cilt 2., s. 301
- 13 Smirnyukov, M.S., Sovetskiy Gosudarstvennyy Apparat Upravleniya, Moskova: Polizdat, 1984., s. 75.
- 14 Karotki Politiceskii Slovar, Moskva, Moskova: Izdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1980.
- 15 Andropov lu. V., Izbrannye rechi i stati, M.: 1983, s.8-12.Aktaran Smirnyukov s.76
- 16 Garipov, Yagfar Z. ve Helen M Faller The

- politics of Language and Bilingualism in Tatarstan; in Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries, (eds): Farimah Daftary ve François Grin, Budapest: LGI/Ecmi Publication, 2003. s. 168
- 17 Wolfe, a.g.e., s. 305-6
- 18 Garipov, Yagfar Z. & Helen M Faller The politics of Language and Bilingualism in Tatarstan; in Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries, eds: Farimah Daftary & François Grin, Budapest: LGI/Ecmi Publication, 2003. s.167
- 19 Garipov ve Faller , age., s. 168
- 20 Kreindler, Isabelle T., "Soviet Language Planning since 1953"; içinde: Michael Kirkwood'un (ed) Language Planning in Soviet Union London: MacMillan 1989, p.49 akt Daftary & Grin, age., s. 168
- 21 Kreindler s.51,54
- 22 Örneğin 1989'da Faller, Kazanda Tatarca yalnızca iki okul bulunduğunu buna karşılık köylerde hala Tatarca eğitim veren okulların olduğuna müşahade ettiğini belirtir. Bkz. Garipov ve Faller , age., s. 168
- 23 8. Parti Kongresi'ndeki kapanış Konuşması, 19 Mart 1919, İngilizce'ye çeviri: Hans Kohn, "Soviet Communism and Nationalism: Three Stages of a Historical Development", Edward Allworth (ed.) içinde, Soviet Nationality Problems, NewYork: Columbia Univesity Pres, 1971 s. 53.
- 24 Stalin'in 1923 Parti Kongresi Konuşması'ndan aktaran; Robert Conquest (ed) Soviet Nationalities Policy in Practice, New York: Praeger, 1967, s. 53-54.
- 25 Robert J. Osborn ulusal kültürlerin geliştirilmesine verilen desteğin 1930 başlarına kadar sürdüğünü belirtir. Bkz. Robert J. Osborn, The Evolution of Soviet Politics, Illinois: The Dorsey Press, 1974, s. 443; Ancak bizce bu tarih en biçimini Latin alfabesinden Kiril'e geçiş kararının alındığı 1940 başlarına kadar uzatılabilir. Bu tarihten sonra ortak-enternasyonal Sovyet kültürü yaratma politikası Rusça'yı yerel dillerin önüne koymaya başlamış ulusal yerel diller 20'li ve 30'lu yıllardakine oranda giderek daha geri plana itilmiştir.
- 26 Basmacılık Sovyet devriminin hemen ardından başlayıp 1930'ların başına kadar süren Sovyet karşıtı bir direniş hareketidir. Bolşevik iktidarına karşı Fergana Vadisi merkezli bir silahlı mücadele sürdürmüş olan hareketin liderleri "korbaşı" olarak anılan feodal yerel beylerdi. Cedit hareketinden basmacı faaliyetleriyle adı anılan önemli birkaç isim bulunsa da Ceditler ve Basmacılar arasında ne sosyal programları ne de hareketlerin üyeleri bakımından yakınlık kurmak zordur. Detaylı bir analiz için bkz.. Adeeb Khalid, The Politics of Muslim Cultural Reform, Jadidism in Central Asia, Berkeley: University of California Pres, 1998., s. 185-6. ve Marie Broxup, Basmacılar, Çev.: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1984.
- 27 Sözkonusu şiarı aktaran: Alexandre Benningsen, Soviet Muslim Intelligentsia in Central Asia, Ideologies and Political Attitudes, Ankara: Middle East Technical Universtity, 1986, s. 2.
- 28 Fragner, Berg G., " 'Sovyet Milliyetçiliği':Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", Willem van Schendel ve Erik J. Zürcher (ed.) Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, içinde Çev.: Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.35.
- 29 Lane, David, age., s. 440.
- 30 Akayev, Askar, Kırgız Devlet Geleneği ve Manas, Çev.: S. İbrahimova, E. Rahmanov, T. Şimşek, İstanbul: Da Yayınları, 2003, s.169.
- 31 Aytmatov, Cengiz, Öğretmen Duyşen, Çev: Ülkü Tamer, İstanbul: Da Yay., 2002 s.70.
- 32 İlk dönemin Sosyo ekonomik dönüşüm programı ve hedefleri için bkz.: Rywkin s. age. 112'
- 33 Kırgızskaya SSR/ Kırgız Ensiklopediyası, Frunze, 1983.,s. 147
- 34 Uzbek Sovet Enstiklopediyası, Taşkent, 1980, Cilt 14, s. 266.
- 35 Swift, E. Anthony, Peoples Houses, Encyclopedia of Russian History, içinde James R. Millar (Ed), NY: Thomson & Gale, 2003, s.1160-61.
- 36 Uzbek Sovet Ensiklopediyası, Taşkent, 1980, Cilt 14 ss. 267-269.
- 37 Tüm veriler için Kırgızskaya SSR/ Kırgız Ensiklopediyası, Frunze 1983.,s. 147 vd.
- 38 Edebiyat, matbuat ve gazeteler konusundaki durum ve gelişmeler için bkz. Togan s 507.
- 39 Eugene Kamenka, "Nationalism: Ambiguous Legacies and Contingent Futures", Political Studies, Cilt 41, özel sayı, 1993, s. 78-79.
- 40 Alimova, A., (ed), Istoriya Sovetskoy Konstitutsii, Moskova: Akademia Nauk SSSR, 1936, II Bölüm, 5. Bab, Madde 11, s. 69.
- 41 Detaylar için bkz.: Lee Schwartz, "Regional Population Redistribution and National Homelands in the USSR", Hanry R. Huttenbash (ed.) içinde, Soviet Nationality Policies, Ruling Ethnic Groups in the USSR, New York: Mansell Publ. 1990, s.154.

Kaynakça

- Akayev, Askar, Kırgız Devlet Geleneği ve Manas, Çev.: S. İbrahimova, E. Rahmanov, T. Şimşek, İstanbul: Da Yayınları, 2003.
- Alimova, A., (ed), Istoriya Sovetskoy Konstitutsii, Moskova: Akademia Nauk SSSR, 1936.
- Andican, A. Ahad, Ceditizm'den Bağımsızlığa Harçte Türkistan Mücadeleleri, İstanbul: Emre Yayınları, 2003.
- Aytmatov, Cengiz, Öğretmen Duyşen, Çev: Ülkü Tamer, İstanbul:Da Yay., 2002.

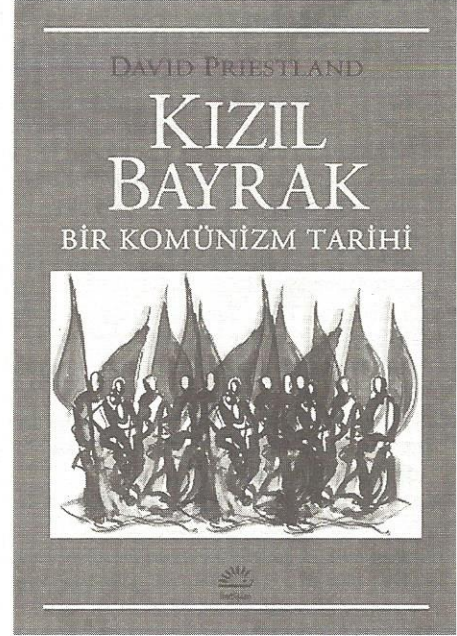
- Benningsen, A. A., ve S. E. Wimbush, Sultan Galiev ve Sovyetlerde Birliğinde Milli Komünizm, Çev.:Bülent Tanatar, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995.
- Benningsen A. ve Lemercier C. Quelquejay, Stepte Ezan Sesleri, Çev.:Nezih Uzel, İstanbul: İrfan, 1997.
- Benningsen, Alexandre, Soviet Muslim Intelligentsia in Central Asia, Ideologies and Political Attitudes, Ankara: Middle East Technical University, 1986.

- Broxup, Marie, Basmacılar, Çev.: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1984.
- Conquest, Robert (ed), Soviet Nationalities Policy in Practice, New York: Praeger, 1967.
- Fragner, Berg G., "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", Willem van Schendel ve Erik J. Zürcher (ed.) Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, içinde Çev.:Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Garipov, Yagfar Z. ve Helen M. Faller, The politics of Language and Bilingualism in Tatarstan; in Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries, (eds): Farimah Daftary ve François Grin, Budapest: LGI/Ecmi Publication, 2003.
- Georgeon, François, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura 1876-1935, Çev.: Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Hobsbawm, Eric, Nations and Nationalism Since 1780, Cambridge, 1990.
- Hroch, Miroslav, "From National Movement to the Fully-Formed Nation: the nation-building process in Europe", New Left Review, No 198. 1993.
- Kamenka, Eugene, "Nationalism: Ambiguous Legacies and Contingent Futures", Political Studies, Cilt 41, özel sayı, 1993.
- Karotki Politiçeskii Slovar, Moskva, Moskova: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1980.
- Khalid, Adeeb, The Politics of Muslim Cultural Reform, Jadidism in Central Asia, Berkeley: University of California Pres, 1998.
- Kirgizskaya SSR/ Kirgiz Ensiklopediyası, Frunze, 1983.
- Kreindler, Isabelle T., "Soviet Language Planning since 1953"; içinde: Michael Kirkwood'un (ed) Language Planning in Soviet Union London: macMillan 1989.
- Lane, David Politics and Society in the USSR, NY: Random House, 1970.
- Monteil, Vincent, Sovyet Müslümanları, çev.: Mete Çamdereli, İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Muraveyskii, S., (Ed) , Materialı po istorii Oktıyabr'skoy Revolyutsii v Turkestane, Türkbüro İstparta, Taşkent, 1922.
- Osborn, Robert J., The Evolution of Soviet Politics, Illinois: The Dorsey Press, 1974.
- Özkırımlı, Atilla, Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Pou, Catherine, "How can we use the concept of transition in Central Asian post-soviet history? An attempt to set a New Approach"; The Illusions of Transition: which perspectives for Central Asia and the Caucasus? Graduate Institute of International Studies (IUHEI), Geneva, Switzerland, 17 March 2004. <http://www.cimera.org/files/CP/CP4/CP4Dushanbe.Oct02/Sleptchenko.pdf>
- Schwartz, Lee, "Regional Population Redistribution and National Homelands in the USSR", Harry R. Huttenbash (ed.) içinde, Soviet Nationality Policies, Ruling Ethnic Groups in the USSR, New York: Mansell Publ. 1990.
- Smirtyukov, M.S., Sovetskiy Gosudarstvenniy Apparat Upravleniya, Moskova: Polizdat, 1984.
- Suny, Ronald Grigor, The Soviet Experiment, Russia, the USSR and the Successor States, NY: Oxford Press.
- Swift, E. Anthony, Peoples Houses, Encyclopedia of Russian History, içinde James R. Millar (Ed), NY: Thomson & Gale, 2003.
- Uzbek Sovet Enstiklopediyası, Taşkent, 1980
- Wolfe, Bertram D., Devrimi Yapan Üç Adam, Çev. Yunus Murat, Ankara: BDS Yayınları, 1989.

komünizmin tarih dışı tarihi

Kıvanç Yiğit
Mısırlı*

Komünist hareketin dünya tarihi (ya da genel olarak Marksist düşüncenin güncel konumu) hakkında yazmanın kimi güncel güçlükleri var. Ortalıkta kapitalist toplumsal ilişkilerin güncel bir krizi ya da komünizmle ilgili bir olgunun yıldönümü olmadığı sürece, ilgili konunun sosyalistler ve uzmanlık alanı bölge tarihçiliği olan kişiler dışında kimsenin dikkatini çekmediği gibi bir varsayım var. Bir diğer deyişle, Fukuyama'nın tarihin sonu tezi, küresel liberal düzenin çatırdamasıyla kütüphanelerin dışında kalmış olabilir ama fikirleri iktidarda, dolayısıyla birçok çalışmanın eldekini ezoterik bir uğraş olmadığını kanıtlaması gerekiyor. David Priestland, *Kızıl Bayrak: Bir Komünizm Tarihi* (2017) başlıklı kitabında tam da böyle bir çerçevede komünizmi bir çalışma alanı olarak "yeniden önemli" kılan iki olgu tespit ediyor. Birincisi 11 Eylül saldırısıyla miladi işaret edilen radikal İslamcı hareketlerin yükselişi ve "küresel teröre karşı savaş" konsepti (12), ikincisi ise 2008 kriziyle neoliberal düzenin çatırdaması ile bir kez daha ana dalga siyasette ve medyada gelir eşitsizliğinin gündeme gelişi (13). İlk olguyu haklı olarak ABD ve Avrupa merkezli totalitarizm tartışmasına oturtuyor. Kendisi çok ayrıntılandırmasa da özünde Soğuk Savaş'ın başlangıç döneminde liberal demokratik olarak tanımlanan rejimlerle diğerleri arasındaki ayrımı inşa etmek için kullanılan bu kategori, hem ilgili dönem boyunca; hem de SSCB'nin yıkılışı sonrasında, faşizmden sosyalizme, kapitalist devlet formunun "kabul edilebilir sınırları" dışında kalan tüm rejim ve ideolojileri tanımlamak için geliştirilmişti.¹ Priestland'ın da belirttiği gibi yeni muhafazakâr ABD hükümetlerince radikal İslam totaliter ideolojiler arasına yerleştirilirken (11) aynı zamanda liberal rejimlerin askeri yöntemlerle mücadele etmeye alışageldiği "öte-

kilerine" yeni bir tanesi eklenmekteydi.² Bu totalitarizm vurgusu önemli, zira kitap boyunca da görüleceği üzere liberalizm dışındaki siyasal ideolojilerin soy kütükleri ve "aşırı" niteliği yazarın komünizmi anlama ve anlatma biçiminde de önemli bir yer kaplıyor. Bunun yanında ikinci vurgu, kapitalizmin periyodik krizleri, bu olgu kendi başına kitapta hiçbir yer kaplamazken, bu krizlere üretilen cevaplar açısından bir sarkaç biçiminde önem taşıyor: Bolşevik ve Küba devrimlerinde sembolize olan dönüşüm talepleri, SSCB, Çin ve Küba deneyimlerinden türetilen felaket tellallığı üzerinden denenmiş ve başarısız olmuş yöntemlerini sıralamaya yarıyor. Bu iki saptama çerçevesinde komünizmin tarihi, Priestland'a göre bizlere, "dogmatik ütopyik düşüncenin ne kadar yıkıcı olabileceğini", "keskin eşitsizliklerin ve adaletsizlik algısının" "ütopyacı siyaseti çok çekici hale" getirebileceğini öğretiyor (600). Priestland'ın temel tezi, anti Marksist sosyal bilimler literatüründe çokça duymaya

* Arş. Gör.
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

alışık olduğumuz iki tespite dayanıyor. Birincisi, komünist hareketin romantik/radikal ve modernist/teknokrat olarak ayrılabilir, birbiriyle uzlaşması imkânsız, iki temel varyantı bulunduğu yönünde. Ütopik sosyalist geleneğe ve Marx'ın kendi düşüncesinde yapılan genç Marx - yaşlı Marx ayırımına dayalı bu sınıflandırma, erken dönem çalışmalarında yabancılaşma, sınıf mücadelesi gibi konulara yoğunlaşan Marx'ın, geç dönemde kapitalizmin işleyiş "yasalarına" ve genel olarak iktisat alanına yöneldiğini iddia ediyor.³ Yazara göre dünya tarihindeki tüm komünist hareketler ise bu varyantların bir permutasyonundan oluşuyor. Bu varsayımı destekleyen veriler, Fransız Devrimi'nden SSCB'nin yıkılışına kadar öne çıkan komünist entelektüellerin düşünceleri ile bu düşünceleri "dogmatik" biçimde uygulayan siyasal liderlerin modernleşmeci projeleri olarak karşımıza çıkıyor. İkinci temel tespit, işçi sınıfının nicel olarak güçlü olduğu Batı Avrupa ülkelerinde hâkim rejimlerin demokratik ve sosyal reformlar aracılığıyla "komünist isyanları söndürdüğü" (143)⁴; ama kapitalist toplumsal ilişkilerin görece olarak daha az geliştiği tarım toplumlarında (138) mücadelelerin daha radikal biçimler aldığı ve toplumun bütün kesimlerinin üzerinde dar, teknokratik ve modernleşmeci bir elitin tahakkümü ile sonuçlandığı yönünde (SSCB örneği için 304-315; Çin için 289, 324, 335; Afrika'daki başarısız deneyimler için 503-506)⁵. Bu iki tespitten hareketle, komünizm, bir yanda geniş halk kitlelerini mobilize etmek adına kendisine romantik hedefler koyan, diğer yandan bu hedefleri gerçekleştirmek için hızlı ve "gaddar"⁶ ulus-devlet inşası ve kalkınma projeleri uygulayan dar ve elitist kadroların tarihinden ibaret bir deneyim. Bu haliyle Marksist ideoloji ve komünist hareketler, geri kalmış ulusların modernleşme sürecinde Avrupa ve ABD'yi yakalamak için edindikleri bir strateji olarak tanımlandığı ölçüde, ancak siyasal iktidarı ele geçirdikleri ve bu projeleri işleme koydukları anlarda kitabın odağı olabiliyorlar.

Priestland komünizm tarihini dört bölüme ayırıyor (21-23). Fransız Devrimi sırasında

Jakobenlerde temsil edilen teknokratik-elitist siyaset (34-5), komünizmin tarihsel öncülü (38-9) olarak mimlerken, 1917 Devrimi ile Soğuk Savaş arasındaki dönem ikinci bölümü Stalinist rejimin inşası ve totaliter niteliği ile karakterize ediliyor (22, 183,190-1); Komünist hareketin "Avrupa dışına yayıldığı" Çin, Küba gibi "yeni komünist başkentlerin" SSCB ile rekabet içinde ortaya çıktığı aralık 1946-1970 arası üçüncü dönemi ve neoliberal rejimin inşası ile Sovyet rejiminin yıkılmasına denk düşen 1980'ler dördüncü dönemi oluşturuyor. Bu tarihselleştirmenin arızaları ortada. Avrupa dışı toplumlarda komünist hareketin alımlanma ve gelişme biçimleri bu coğrafyaların kendi tarihinden ziyade, ABD-Avrupa-SSCB hattındaki bir siyasal mücadele ile sınırlı anlamlandırılıyor (254-7). Üçüncü Dünya deneyimi, ABD ve SSCB dış politikalarının bir türevi olarak çalışmada yerini buluyor. Anti-emperyalist mücadelelerin farklı fraksiyonları, sadece dönemin merkez siyasetleriyle ilişkileri çerçevesinde veya komünizmin kaçınılmaz olarak kitlesel katliamlara neden olacak bir dogma olduğunu tekrar vurgulamak gerektiğinde analize giriyor. Bu durum, kitabın tamamına, ilgili coğrafyaların kapladığı alan açısından açıkça yansıyor. Kitaptaki on iki bölümün sadece dördü, o da parçalı bir biçimde, Avrupa dışı coğrafyayı kapsıyor. Bununla beraber, Sovyetler ve Avrupa tarihi anlatılırken ayrıntıya gösterilen ihtimam (yani meselenin parti teşkilatı, liderlerin biyografisi, izlenen siyasal ve ekonomik strateji ve bu stratejinin hedef kitleleri, toplumsal sınıflar ile komünist hareketler arasındaki ilişki, kültürel ürünlerdeki yansımalar) Afrika, Asya ve Amerikalılar konusunda ortadan kalkıyor. Nitekim yirminci yüzyılın önemli bir kategorisi, emperyalizm, komünist hareket içindeki farklı tartışmaları bakımından, kitapta, ciddi bir mesele olarak ele alınmıyor.

Priestland'ın kavramsal çerçevesinden ve bakmayı tercih ettiği kaynaklardan kaynaklanan bir başka sorun var. Bir defa komünist düşünceyi, tekçi modernleşmeci düşüncelerin içine yerleştirdikten sonra Marksist yazına dair ayrıntılı bir ihtiyaç

Priestland'ın kavramsal çerçevesinden ve bakmayı tercih ettiği kaynaklardan kaynaklanan bir başka sorun var. Bir defa komünist düşünceyi, tekçi modernleşmeci düşüncelerin içine yerleştirdikten sonra Marksist yazına dair ayrıntılı bir ihtiyaç duymaması.

David Priestland'ın çalışması, komünist hareketlerin tarihini anlatmıyor, tarihsiz ve iç mücadelesiz bir komünizm anlatısı düşlüyor.

duymaması. Çalışmanın önemli bir kısmı, liderlerin kişilikleri ve siyasal ideolojilerine dayanan yazar, ne kapitalist üretim ilişkilerinin konu edilen iki yüz yıllık dönem içindeki dönüşümünü analizine katıyor, ne de aktörlerini toplumsal mücadelelerin içine yerleştiriyor. Eğer yazar böyle bir yöntem izlese idi; ABD ve SSCB dış politikasını belirleyen unsurları, ulusötesi bir güvenlik siyasetiyle sınırlı bırakmaz, örneğin ABD'de sermaye birikim sürecini, hâkim sınıf içindeki farklı fraksiyonların uluslararası alanda devletin müdahalelerine dair tartışmalarını göz önüne almak zorunda kalırdı.⁷ Benzer bir biçimde eğer Marksist yazının siyasal yayılma ile kapitalizmin iç çelişkileri arasında kurduğu içsel ilişkiyi tartışan kısmını -emperyalizm tartışması- ele almış olsa idi; hem yukarıda bahsedilen uluslararası arena karikatürize bir "Rus İmparatorluğu'na karşı antikomünizm fobisi taşıyan ABD" ikiliğinden kurtulur; hem de Asya, Afrika, Amerikalar gibi coğrafyalarda komünist düşüncenin yayılma sebebinin, buraların özgül kapitalistleşme deneyimleri çerçevesinde daha net bir biçimde analiz etme şansı olurdu.⁸ En nihayetinde, Priestland'ın çokça eleştirdiği "radikal modernleşme" projeleri, iradi bir tercih olarak değil; Avrupa dışı toplumların kapitalist dünya pazarına eşitsiz eklenmelerinden bir sürecin sonucunda ortaya çıktı.

Stalinizm'in kitap üzerindeki heyulası oldukça büyük. Bunun iki sebebi var. Birincisi, Priestland'ın kendi uzmanlık alanı⁹ ile ilgili. Önceki eserleri düşünüldüğünde kendisi de ABD ve İngiltere merkezli Stalinizm, Sovyetoloji¹⁰ çalışmaları alanından çıkan Priestland için hem Stalinist deneyimin, komünizmi anlamak açısından önemi yüksek; hem de SSCB'nin uluslararası komünist hareket üzerindeki etkisi, bu etkinin farklı coğrafyalardaki derinliğinden bağımsız olarak, ortak bir öykü anlatmayı kolaylaştırıyor. İkincisi yukarıda da bahsettiğim kavramsal çerçeve ile ilgili. Jakobenlerden Stalin'e giden yol, bir nedensellik ilişkisi, zaruriyet olarak anlatılırken; bunun dışında kalan her dönüşüm, mücadele

olumsal birer olgu olarak ele alınıyor. Bu çerçevede yazarın tarihini anlattığı aktörler sadece komünist liderlerden menkul. İlgili toplumlardaki sınıflar ve statü grupları sadece rejim karşıtı pasif direniş anlarında veya enerjilerinin "elitist liderler" tarafından yönlendirilen edildiği devrim anlarında karşımıza çıkıyor. Burada iki sorun var; birincisi Priestland'ın modernlik halini modernist ideoloji ile eş anlamlı kullanması. Stalinizm'de vücut bulduğu iddia edilen, ilerlemeci, siyaseti kitlelerin merkezi otoriteler tarafından yönlendirilmesine indirgeyen yaklaşım, literatürde yüksek modernist ideoloji¹¹ diye tanımlanan durum olsa gerek. Bu karmaşık tartışma bir kenara, Marx'ın düşüncesi veya komünist hareketin bütünün bu ideoloji ile tanımlanabileceği konusunda bir ortaklaşma bulunmuyor.¹²

Belki baskı hatasıdır, kitabın arka kapaklarında "binlerce yıllık kapitalizm tarihiyle kıyaslandığında kısacık bir geçmişi olan komünizm düşü"nden bahsediliyor. Bu cümle, Priestland'ın konusuna yaklaşımının da güzel bir özeti aslında. Kapitalist toplumsal ilişkileri binlerce yıllık ticaret ve mübadele ilişkilerine indirgemek ne kadar tarih dışı bir varsayımsa komünist hareketin dünya tarihini kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşümünden, hareketlerin zengin düşünsel geleneklerinden ve farklı coğrafyalarda alımlanma biçiminden bağımsız anlatmak da o kadar tarih dışı.

Bu yaklaşımın en net görüldüğü yerlerden birinde, 1968 hareketini anlattığı kısımda Priestland "Batılı öğrenci hareketleri, Rus ve Çinli öncüllerinden (...) ileri teknoloji, makineleşme ve organizasyonel modernlik konusundaki şüpheleri" (482) sebebiyle farklılaştığını öne sürüyor. 1968 ABD'si ile 1917 Rusya'sını ve 1940'lar Çin'ini karşılaştırmak sadece boş bir uğraş değil aynı zamanda ortaya yanlış bir temsil de çıkarıyor. David Priestland'ın çalışması, komünist hareketlerin tarihini anlatmıyor, tarihsiz ve iç mücadelesiz bir komünizm anlatısı düşlüyor.

dipnotlar

- 1 Totalitarizmin kendini liberal olarak tanımlayan toplumlarda "Batı dünyasının düşmanlarına karşı bir savaş ideolojisi" olarak tanımlanması ve kullanımı için bkz. Domenico Losurdo, "Towards a Critique of the Category of Totalitarianism", çev. Marella ve Jon Morris, *Historical Materialism* 12(2) 2004: 25-55.
- 2 İnsan hakları, uluslararası hukuk ve uluslararası müdahale gibi kavramların küresel liberal düzenin yeniden inşası ve Losurdo'nun bahsettiği savaş ideolojisi ile ilişkisi için Kanishka Jayasuriya, *Reconstituting the Global Liberal Order: Legitimacy, Regulation and Security*, Routledge 2004.
- 3 Kopuştan çok devamlılık iddiasında bulunan kimi çalışmalar için Bkz. Bertell Ollman, *Dance of the Dialectic: Steps in Marx's Method*, University of Illinois Press, 2003.
- 4 Nedensellik ilişkisini tam tersten kuran bir çalışma için Bkz. Geoff Eley, *Forging Democracy: The Left and the Struggle for Democracy in Europe, 1850-2000*, Oxford University Press, 2002. Eley, liberal demokrasi diye bilinen siyasal ve toplumsal düzenin, siyasal temsil ve toplumsal refah alanlarındaki kazanımlarının işçi sınıfı mücadeleleri sonucunda kazanıldığını; burjuvazinin ve devletlerin Batı Avrupa'da hiç de bu alanlarda reform yapmaya meyilli olmadığını gösteriyor.
- 5 Hiç de yeni olmayan bu şablonun kurucusu bir çalışma için bkz. Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston, MA: Beacon Press 1966. Moore'a göre komünist devrimler, burjuvazinin "bulunmadığı", ticari tarımın emek yoğun ve baskıcı, merkezi bir bürokrasinin baskın olduğu rejimlerde, köylü ayaklanmalarının başarısı sonucunda ortaya çıkarken; tek başlarına köylülüğe karşı zayıf kalan aristokrasi ve burjuvazinin devlet aracılığıyla galip geldiği durum faşizmle sonuçlanan bir toplumsal formasyona sebep oluyordu. Buna karşılık kapitalist tarımın köylülüğü yok ederek gelişmesi sonucu güçlü bir burjuvazinin oluşması ve aristokrasi ile burjuvazinin uzlaşısı parlamenter demokrasilerin oluşumunu sağlamıştı.
- 6 Yazarın Lenin ve Stalin karşılaştırması yaptığı kısımda bu iki liderin siyasal stratejilerinin (164) yanında "zalimliklerinin" (163) karşılaştırılmasının sosyal bilimlere dair işlevini okura bırakmakta fayda var.
- 7 İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD'nin uluslararası alanda bir aktör olarak ortaya çıkışına ve Marshall Planı'nın inşasına dair burjuvazi içi çelişkileri anlatan bir çalışma için Bkz. Sylvia Maxfield ve James H. Nolt, "Protectionism and the Internationalization of Capital: U.S. Sponsorship of Import Substitution Industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina," *International Studies Quarterly* 34 (1) (1990).
- 8 Bu konuda özetleyici bir tanım için Anthony Brewer, *Marxist Emperyalizm Teorileri: Eleştirel Bir Bakış*, çev. Cansu Aksoy, İstanbul: Kalakon 2011, bölüm 2-6.
- 9 Bkz. David Priestland, *Stalinism and the Politics of Mobilization. Ideas, Power and Terror in Interwar Russia*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2007. Priestland'a göre Marksist-Leninist ideolojinin komünizmden anladığı devlet ve toplumun bütünleştiği ve piyasa mekanizması olmadan üretken bir ekonominin örgütlendiği bir toplumsal formasyondur. Yazara göre, iki komünist ideal moderniteye erişmek ve eşitlikçilik arasındaki çelişki, komünizmin iç gerilimlerini yansıtıyor.
- 10 İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle ABD'de bir kürsü haline gelen Sovyetoloji araştırmalarında kabaca üç dönemden bahsedilebilir. 1950-1970 arasında Bolşevik Devrimi'ni bir darbe olarak niteleyen ve totalitarizm kavramsallaştırması çerçevesinde hareket eden çalışmalara tepki olarak doğan 1970-1990 arası revizyonist tarih çalışmaları hem 1917'yi bir toplumsal devrim olarak ele almakta, hem de Stalinist rejimin toplumsal aktörlerle kurduğu ilişkilerde zor kadar, müzakere ve rıza devşirme mekanizmalarına da vurgu yapmaktaydı. 1990 sonrasında ise ege-men vurgunun, post-Sovyet re-organizasyon ve kapitalist piyasaya eklenme biçimleri olduğunu; burada Sovyet deneyiminin kültürel tarih çalışmaları biçiminde ele alındığını not düşüyüm. Bu alandaki tartışmaların, özellikle ilk iki döneminin, kısa ve derli toplu bir özeti için bkz. David L. Hoffman, "Introduction: Interpretations of Stalinism", *Stalinism: The Essential Readings* ed. David L. Hoffman, Oxford: Blackwell Publishing, 2003: 1-7.
- 11 Bu yaklaşımın nitelikli bir örneği için James Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven ve Londra: Yale University Press, 1998: 87-103, 147-181. Sosyalist hareket ve düşüncenin, Aydınlanmacı bir tekçilik, totalitarizm fikrinden ziyade; bu fikri sınıf eksenli bir eleştiri ile parçaladığı yönündeki bir tespit için David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 1997: 1. bölüm.
- 12 Bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. Berman güçlü bir şekilde insanlığın üretken kapasitesinin gelişmesi ile eşzamanlı olarak siyasal sistemler, toplumsal aidiyetler ve coğrafi mekândaki parçalanmayı modernite durumunu tanımlayan temel özellikler olarak aktarıyor. Berman'a göre Marx'ın yazını, bu çelişkili dönüşümü, bütüncül olarak açıkladığı için önemli. Benzer bir çözümlemenin Marx'ın birincil metinleri üzerinden yapılan biçimi için bkz. Derek Sayer, *Capitalism and Modernity: An Excursus on Marx and Weber*, Londra, New York: Routledge: 1991. Marx, Lenin ve Stalin'in düşüncesi arasında devamlılıklardan çok kırılmaları işaret eden klasik bir çalışma için Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.

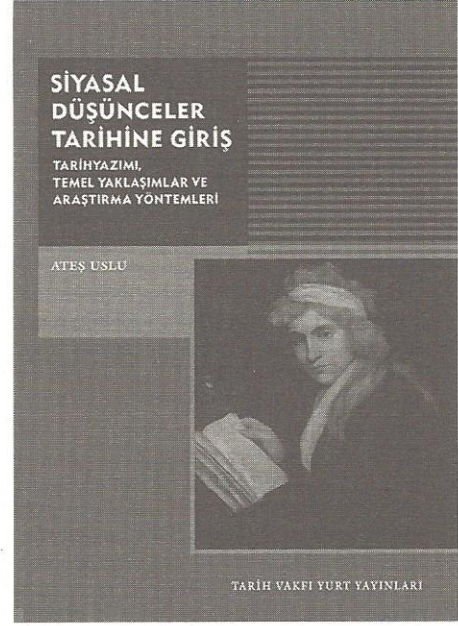
entelektüel bağlamı düşünmek: bir disiplin olarak siyasal düşünceler tarihine giriş

Özgür Şahin *

Siyasal Düşünceler Tarihi literatürüne önemli bir katkı niteliği taşıyan çalışma, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın Siyasal Düşünceler Tarihi dizisinin ilk kitabı olarak yayımlandı; *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarih Yazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri*, Kasım 2017. Söz konusu kitabın siyasal düşünceyi anlamamıza ve yorumlamamıza yaptığı katkıların en önemlisi; Siyasal Düşünceler Tarihi disiplininin keyfi okuma ve yorumlara dayalı sınırlı yaklaşımlarından sıyrılarak, "aşağıdan" bir düşünce tarihi okumasını bütün olanakları ve zenginliğiyle gözler önüne sermesidir. Bu boyutuyla çalışma yalnızca Siyasal Düşünceler Tarihi disiplinine ilgi duyanları değil, siyasal bir toplumun temel unsuru olan "düşünce" üzerine düşünen bütün okuyucuları tartışmaya çağırır.

Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümü kavramlara ve temel sorunsallara ayrılmıştır. Siyasal Düşünceler Tarihi literatürünü tartışmaya açmadan önce, bu disipline konu olan kavramlar çeşitli bölümlere (Siyasal İlahiyat, Siyasal İdeoloji, Siyasal Kurumlar, Siyasal Ontoloji) ayrılarak incelenmiştir. Kapsamlı bir eleştiriye geçmeden önce kavramlar üzerine düşünmenin tercih edilmiş olması bize metnin entelektüel bağlamı hakkında bilgi vermekle kalmaz, bunun yanında literatürde karşılaşmaya pek aşina olmadığımız bir açıklıkla, kavramların anlaşılması ve adlandırılması üzerine okuyucuya düşünmek için bir alan bırakır.

Çalışmanın ilk bölümünü literatüre ilişkin geniş çaplı bir incelemenin yer aldığı iki bölüm takip etmektedir. Kitabın ikinci bölümünde "Büyük Doktrinler" yaklaşımından "Davranışsal" ve psikanalitik siyaset fel-

sefesi okumalarına; Leo Strauss'un "ezoterik" okumasından, Türkiye'de siyasal düşünceler tarihi disiplinine yönelik yaklaşımlara kadar uzanan, titiz bir çalışmayla, deyim yerindeyse bir "deşifre" işlemiyle karşılaşmaktayız. Yazar siyasal düşüncelere ilişkin birçok yaklaşımı kaynakları, etkileri ve eleştirileriyle birlikte gözler önüne sererek bu yaklaşımlardan herhangi birini tek yetkin siyaset felsefesi okuması olarak benimsemiş araştırmacıları dogmalarını sorgulamaya davet ediyor. Bunu yaparken, bu yaklaşımların birçok olumlu yanına değindiğini de belirtmek gerek. Sonuç olarak kitabın dikkat çekici bölümlerinden biri olan "Sesi Duyulmayanlar"a giden süreç içerisinde yazar, Siyasal Düşünceler Tarihi disiplininin bütün zenginliğiyle gözler önüne sermeyi başarıyor. Söz konusu disipline dair çizilen bu çerçevenin siyasal incelemelerde insan merkezliği reddeden ve hayvan haklarını Siyaset Felsefesinin

* Universitat Pompeu Fabra
Yüksek lisans öğrencisi

konusu haline getiren güncel çalışmaları kapsayacak kadar geniş olduğunun altını önemle çizmek gereklidir.

Kitabın “Yeni Tarih Ekolleri ve Siyasal Düşünceler Tarihçiliği” başlığını taşıyan üçüncü bölümü; yazarın üzerinde önemle durduğu “Cambridge Okulu”nun siyasal düşünceler okumasının detaylı bir analiziyle başlıyor. Başta Cambridge Okulu ve Kavram Tarihi yaklaşımı olmak üzere, bu bölümde dil ile tarihsel bağlam arasında kurulan ilişki dikkat çekicidir. Nitekim Marx’ta dil ve tarih arasındaki ilişki bir analogi niteliği taşıırken¹, kitabın ilgili bölümünde Dil Felsefesi ve Tarih arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı satırlar ve bu ilişki üzerinden gelişen Siyasal Düşünce Tarihi yaklaşımların detaylı anlatımları okuyucuyu dil felsefesinin bağrındaki tarihi analogik olmayan bir kavrayışla düşünmeye sevk ediyor. Cambridge Okulu mensubu Quentin Skinner’ın metodoloji üzerine yaptığı vurgunun aynı bölümün ilerleyen satırlarında açıklanmasıyla birlikte, Siyasal Düşünceler Tarihinde ısrarla ihmal edilmiş olan metodolojiye hak ettiği değer iade edilmektedir. Öyle ki metodoloji üzerine bir kez düşünmeye başladığımızda siyasal düşünceler tarihinde sesi duyulmamış olanları dikkate almamızın önündeki en büyük engel olan mistifikasyon ortadan kalkmış olur.

Fakat Skinner’ın “Entelektüel Bağlam” anlayışıyla Marksizm arasında ilişkinin metinde yeterince açık olmadığını belirtmek gerekir, zira Marksist yaklaşımları, düşünceleri bağlamın basit birer yansıması olarak gördükleri ölçüde hatalı bulan Skinner’a karşı bunların da birer okuma oldukları ve iktisadi bağlamdan ziyade düşüncelerin belirleyiciliğine vurgu yapan Marksist düşünürlerin varlığı hatırlatılabilir. Ancak her ne kadar Uslu bu tartışmaya girmemiş olsa da, aynı bölümün “Siyasal Düşünceler Tarihine Marksist Yaklaşımlar” başlığı altında yazarın Skinner’ın Marksizm yorumunu dolaylı yoldan eleştiriyor olduğunu söylemek mümkün. Zira söz konusu başlık altında Uslu tarafından belirtilen ilk husus, Marksizm’in toplumsal-siyasal gerçekliğin tüm unsurlarını iktisadi bir yapıya indirgeyen bir düşünce olmadı-

ğıdır. Bununla birlikte, Marksizmin yapısalcı okumalarına ilişkin -içerisinde Foucault ve Skinner ilişkisine dair önemli satırlar içeren- “Yapısalcılık Tartışmaları Işığında” başlığı altında Türkiyeli okuyucunun ilgisini çekecek bir Foucault okumasının yer aldığını belirtmek gerek. Skinner’ın, Foucault’yu “Teoriye Dönüş”ün düşünürleri arasına yerleştirdiğini göz önüne alırsak; Uslu’nun Foucault’yu sistematik düşüncelerine dikkat çeken bir okumayla ele alması tartışmaya açıktır. Zira Skinner’a göre her ne kadar Foucault’yu, sistematik teori anlayışının put kırıcıları arasında görsek de, gerçekte onu belirli düşüncelere teorik bir yaklaşım getirmekten uzak görmek mümkün değildir.²

Kitabın dördüncü ve beşinci bölümleriy-le birlikte, çalışmanın bütününe hâkim olan kayda değer uyum daha da belirgin hale gelmektedir. İlk bölümlerde yapılan kavram tartışmalarından, literatüre ilişkin yaklaşımlardan ve bu yaklaşımların detaylı eleştirilerinden sonra artık kitabın dördüncü bölümüne adını veren sesi duyulmayanları tartışmaya başlıyoruz. Bu bölümde emekçilerin ve kölelerin siyasal düşüncelerini dikkate alan “Aşağıdan Tarih Yaklaşımları” ve kadınlara siyasal düşünceler tarihinde hak ettikleri yeri geri veren feminist yaklaşımlardan bahsedildiği kadar, “Cinsiyetçiliği Sorunsallaştırmak” ve “Siyasal Düşünceler Tarihinde Batı ve Batı olmayan” gibi başlıklar başlı başına birer sorunsal olarak ele alınmaktadır. Bu bölümün özellikle feminist tarihyazımı ve siyasal düşünce yaklaşımlarıyla ilgilenenler için bir hayli ilgi çekici olacaktır zira feminist yaklaşımların temelleri, ortaya çıkışları ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri bu alanda eser veren düşünürlerin çalışmalarına referanslarda tiziz bir şekilde incelenmiştir. Kitabın son bölümündeyse metin kritiği, birincil ve ikincil kaynaklar arasında yapılması gereken ayırım, metin ve yazar arasındaki ilişki gibi araştırma yöntemlerine ilişkin birçok sorunsala değinilmiş olmasıyla, kitap yapısal bir bütünlüğe ulaşıyor. Kavramlar ve yaklaşımlara ilişkin detaylı açıklama ve eleştiriler, sesi duyulmayanların metodolojik bir hamleyle

siyasal düşüncelere geri kazandırılması ve bu kazanımın son adımı olan sağlıklı bir yöntem üzerine düşünmeyle geçen bir serüven sonucunda siyasal düşünceler tarihi bir disiplin olarak karşımıza dikiliyor. Bu tarz aşağıdan ve dolayısıyla içkin bir bakış açısını kazanarak siyasal düşünceler tarihini yalnızca büyük düşünürlerin fikirlerinden ve bu fikirlere ilişkin yorumlardan ibaret olarak görmeyi terk ettiğimizde; büyük düşünürler listesine adı geçmeyen kadınlar ve alt sınıflar gibi "sesi duyulmayanlar"ı da fark etmeye, tanımaya başlarız. Hiç şüphe yok ki bu düşünsel aktiflik ile sesi duyulmayanların siyasal hayata aktif bir yaşamla katılımlarının arasında görmezden gelinemeyecek bir süreklilik vardır.

kaynakça

Marx, K. "Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire"i, *Hayalet: Seçme Yazılar*, der. Güçlü Ateşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 345-370.
Skinner, Q. (der.) *Çağdaş Temel Kuramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

dipnotlar

- 1 Karl Marx, "Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire"i, *Hayalet: Seçme Yazılar*, der. Güçlü Ateşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 346.
- 2 Quentin Skinner (der.), *Çağdaş Temel Kuramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 23a.

Serbest gezen yerli ırk Karayaka kuzusu ve yerli danalarımız

En doğal ve analizli etlerimiz
soğuk zincirle evinizde.

Yaylacılık Geleneğimiz

Yaylacılık nesillerdir sürdürülen bir gelenektir. Hayvanlarımız bahar ve yazları yaylalarda yayılarak doğal florada bulunan otlarla besleniyor, derelerindeki suyu içiyor ve ciğerlerini yaylanın oksijeniyle dolduruyor. Kışları yaylalar kar altında kaldığında sürülerimizi daha alçaklara indirerek yayılmalarını ve doğal beslenmelerini devam ettiriyoruz. Hayvanlarımızı besi çiftliklerine sokmuyoruz, kilo almaları için suni besi yemleri vermiyoruz.

Etlerimiz düzenli olarak analizlerden geçiyor. Nebyan Doğal hayvancılık sistemimizden çıkan, ilaç ve fabrikasyon yem yemeden, GDO'suz, doğanın ona sunduğuyla beslenen, kendi doğal döngüsünde uzun ve zahmetli bir süreçte yetiştirdiğimiz kuzu ve danalarımızın etlerini sizinle buluşturmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Nebyan Doğal olarak yaylacılık kültürünü korumak, geleneğimizi sürdürmek, köylüye bildiği işi yapması için destek olup kentliye ihtiyaç duyduğu doğal eti ulaştırmak için çalışıyoruz.

Kahvaltılarınıza sağlık ve lezzet
kacak katkısız, koruyucusuz,
doğal fermente sucuk
ve kavurmalarımız.

☎ 0 (216) 433 33 66

☎ 0 (543) 631 34 55

Online Satış

nebyandogal.com

YARINI BUGÜN YAPAN PRATİK BANKACILIK TEB'DE.

Şimdi TEB'de Türk mühendislerinin geliştirdiği makinelerle yeni nesil bir anlayış doğuyor. Bir banka ne yaparsa yapabilen, sevdiğinizle daha fazla vakit geçirin diye yarını bugün yapan pratik bankacılıkla hemen tanışın.

Pratik

TEB

f @ t / teb